

NC- 2.3. Natuurfilosofie, Derde jaar 1974-197 (110 p.).

Het eerste jaar ging het over logica, het tweede over metafysica; het derde jaar handelt over zgn. natuurfilosofie. Deze driedeling stamt uit de aristotelische traditie, met dien verstande dat wij de volgorde gedeeltelijk hebben omgekeerd: de metafysica kwam bij de peripatetici op de derde plaats en de natuurfilosofie op de tweede. Die omkering is geschied omwille van het feit dat wij rekening houden met de cultuurgeschiedenis, die zowel in de oudheid (met de mechanici en sofisten, eerst; met hellenistisch-Romeinse dogmatiekers, sceptiekers en eclektiekers, later) als in de moderne tijd (laatscholastische nominalisten, eerst; verlichting, later) een crisis der metafysica te zien geeft, telkens niet zonder verband met de vakwetenschappen (en dus met de natuurfilosofie). Door in het tweede jaar de metafysica te behandelen, wordt het begrijpelijker hoe de moderne wetenschap met de crisis der metafysica verweven is. Over die moderne wetenschap en haar wereldbeeld, immers, zal het hoofdzakelijk gaan: wij leven nl. in een tijd waarin een wetenschap is gegroeid waarvan Aristoteles geen vermoeden had.

Inleiding: het antieke voetstuk der moderne wetenschap(sfilosofie).

De aristotelische driedeling.

I. Parmenides, Pythagoras, de Sofistiek en Socrates zijn, in de orde van de logica, de voorgangers van Aristoteles (384/322). Hij maakte er:

(1) de dialectiek van (niet in de platonische zin, maar in de sofistieke), die de ontwikkeling en de toetsing van de denkinhouden bedoelt; nl., uitgaande van de gangbare meningen (ta endoxa) met haar 'voor' en 'tegen', zich aan de problemen wagen en zo wetenschap beoefenen, - ziedaar dialectisch te werk gaan in aristotelische zin (verwar dus niet met de later in deze cursus te bespreken 'moderne', in Heraklitus' spoor zich ontwikkelende, Hegeliaans-Marxistische dialectiek); hoofddoel is de topiek (die over de 'topoi', topen of topieken handelt); daarnaevens staat de leer over de zgn. sofistieke redeneringen (drogredenen) en, ook, maar buiten de eigenlijke dialectiek, de retoriek (welsprekendheidstheorie);

(2) de analytiek is het tweede deel: zij behandelt het eigenlijke kenleven zoals het in definities (bepalingen) en bewijzen zichtbaar is; bepalingen bestaan uit begrippen, die Aristoteles behandelt in zijn categorieënleer (uitgaande van de woordbetekenissen), en uit oordelen (resp. zinnen), die hij behandelt in zijn interpretatieleer (peri hermeneias: 'hermeneutiek' in de aristotelische zin, nl. de zeer brede zin, niet te verwarren met de 2.

moderne Schleiermachersiaans-Diltheyaanse 'hermeneutiek', die het persoonlijk-vrije duiden (zingeven) centraal stelt en waarin niet iedere oordeelsuitspraak reeds een zingeving is, zoals bij Aristoteles, maar slechts dat menselijk oordelend gedrag dat het 'idion', proprium, en het 'sumbebèkos', accidens, uit de lijst der kategorieën (= predikabiliën, quinque voces) waarbij dit 'eigene', en 'toevallige' gesteld worden tegenover 'genos', genus, geslacht, en 'diafora eidopoios', differentia specifica, soortelijk verschil, die samen het 'eidos', de soort uitmaken - toont; waarover later in deze cursus); bewijzen behandelt Aristoteles in z'n zgn. 'eerste' analytiek; -- bewijs, bepaling, indeling en kennis der eerste beginselen (identiteit, tegenspraak) behandelt hij in de zgn. 'tweede' analytiek (= analytica posteriora).

De peripatetiekers na hem ordenden dit alles als volgt:

- (a) inleidende boeken (categorieënleer, interpretatie- of oordeelsleer);
- (b) eerste (priora) en tweede (posteriora) analytiek;
- (c) dialectische boeken (topiek, drogredenleer);

dit alles heetten zij Organon, werktuig, (vgl. ergon, werk) nl. werkinstrument van het denken. Later werd de term 'logikè', logica gangbaar. Allereerst is die logica als scheppingsmiddel voor de kennis verwervende geest opgevat, maar, in de lijn van Parmenides, Pythagoras, Plato, ook als basisinzicht in de structuur van de werkelijkheid (ontologie) die, bij de Grieken, als door en door logisch geordend aanvoeld en opgevat wordt. Beide leven voort tot op de dag van heden in de moderne wetenschap.

II.- Eerste filosofie (protè filosofia) tegenover de mathèmatikè, mathematiek, en de fusika, fusiek, natuurleer, - zo heet Aristoteles de bekroning van zijn denken (daarin reagerend tegen de natuurfilosofen (Ionië) die, in hun zoeken naar 'n 'archè', oorzaak (causa, aldus de Latijnen), een voldoende reden of grond van de verandering en de veelheid in de fisis, natura, de natuur, te veel in een wereldstof waren blijven steken (water, lucht, apeiron), die, voor Aristoteles, tot de 'tweede' (deutera) filosofie behoort; - beginselleer is de tweede naam die hij eraan geeft, in de lijn van de natuurfilosofen, die inderdaad naar het (wereld- of fisis-, d.i. natuurbeginsel (= archè, causa, oorzaak) zochten; - Godsleer (theologia, theologie) heet hij ze in aansluiting aan Parmenides (Elea), die het 'zijn' met het 'theion', het goddelijke, identificeren; - wijsheid, wijsbegeerte (sophia, sapientia; filosofia, philosophia) heet ze in aansluiting aan Pythagoras en Plato, die speculatieve geesten waren en, in hun speculatie, aan de overgeleverde religieuze volkswijsheid der spreuken en mythen (gnomisch - mythische traditie) aansloten hetzij in mathematische (Pythagoreïsche school) hetzij in 'dialectische' (platonische school) zin, al naar gelang van het feit dat de 'archè', het fisisbeginsel, niet een wereldstof (natuurfilosofen) of iets goddelijks (Eleaten) maar getalstructuur (Pyth.) of idea, idee (Plat.) was. Met zijn brede geest zag Aristoteles het wezen (ousia, essentia) van een zijnde of wezen (on, ens) niet alleen in een stoffelijk beginsel (hulè, materia, stof), maar ook in een denkinhoud (morfè, vorm; // arithmos, getal; idea, idee, wezensuitzicht, aanzijn); daarenboven zag hij de doelgerichtheid van alles (telos, finis, doel), alsook de wording (kinesis, motus, beweging, verandering) en de onveranderlijkheid (hupostasis, substantia, substantie, zelfstandigheid), - aldus al zijn voorgangers samenvattend in één machtige greep: materiële, rationele (logische), finale (teleologische), genetische en substantiële beginselen maken samen het 'ding', het 'zijnde' uit. Maar Aristoteles heeft aan dit alles nog een onderbouw gegeven, nl. de ontologie, die hij in eenheid met de theologie opvatte, wat Heidegger het woord 'Onto-theologie' ontlokte.

De zgn. Diaskeuasten, d.i. ordenaars en uitgevers van Aristoteles' werken, in de eerste eeuw voor Christus, waren hoogst waarschijnlijk diegenen die de naam "Meta ta fusika" (Na de fysische, versta : natuurfilosofische, werken) gaven aan de boeken over 'eerste filosofie'; waaruit, later, metafysica werd gevormd.

- Wanneer wij nu I (logica en II (metafysica) samenvatten, dan zien wij dat het begrip 'orde' in beide fundamenteel is: logica is geordend denken; metafysica is denken over geordende werkelijkheid die daardoor als 'logisch', door en door van geest getuigend, voorkomt. Wat Heidegger het woord 'Onto.theo.logik' ontlokte. Dat logisch geordende stak, overigens, al in sophia, wijsheid (het vermogen om doelgericht, ordentelijk, te werk te gaan) en in het feit dat de Grieken 'on', zijnde, als 'sofon', een stukje wijsheid, opvatten. Zoals gezegd, leeft dit voort in de moderne wetenschap (waar zij logisch - (of neo- of taal-)positief of structureel te werk gaat) maar zonder de theologische component, natuurlijk, omwille van de secularisering, die Aristoteles niet kent, althans niet aanvaardt. Het logisch geordende kwam, overigens, duidelijk tot uiting in de ethica (die het verantwoord gedrag behandelt) en in de est(h)etica (die het tot geluk stemmende harmonieuze behandelt) die, beide, kosmos, sieraad als een sterrenhemel, weerspiegelen.

III. Tweede filosofie of ook ‘fusika’ (d.i. de fisis betreffende boeken) is dan het derde grote deel der aristotelische wijsbegeerte : zij is een natuurleer of, beter, naturenleer (zoals wij straks zullen zien), d.i. ‘historia’, onderzoek op grond van eigen of, desnoods, andermans ervaren van ‘ta onta’, de zijnden, en wel zo dat een ‘sofon’, een speculatief beginsel van ordening, een ‘grond’, een (noodzakelijke en / of voldoende) ‘reden’, een ‘archè’, een principium, opgezocht wordt (abductieve redenering). Dat komt uit Ionië (Thales van Milete e.a.), waar de zgn. fusikoi, physici, fysiekers (natuurbestudeerders) of fusiologi, physiologi, natuurverwoorders, ontstonden.

Dat fusika hier breed is, blijkt uit het feit dat Aristoteles de psychologie, de zielkunde, tot de fysische werken rekent. Bij ons betekent fysica de positieve wetenschap van de stof (de secularisering en de uitbanning der metafysica steekt daarachter). Toch is fusika niet zo breed dat, in Pythagoreïsche zin, ook de matematikè, de getalkunde, ertoe behoort: voor Pythagoras was de natuur (de aard, het wezen) van de zijnden ‘arithmos’, getal; voor Aristoteles niet, want de zijnden waren, zoals voor de Ionische fysiekers, allereerst stoffelijk; hij neemt wel een construeerbaar mathematisch element in de zijnden aan, maar hij vereenzelvigt nooit de volle natuur (aard) met dat speculatief - constructief aspect. Hetzelfde geldt, overigens, voor de idea (aanzijn) in de dingen, in Platonische zin : Aristoteles aanvaardt wel een ideeël aspect in de zijnden, maar vereenzelvigt ze er nooit mee (hij denkt ze allereerst stoffelijk, zoals de Ioniërs, weerom), zodat de fusika ook geen ideeënleer zijn. Aristoteles is hylemorfist (stof-vormvoorstander), waarbij de morfè, de vorm, d.i. de denkinhoud die het wezen van het zijnde bepaalt, noch getal noch idea (geestelijk aanzijn) is, althans niet zonder meer. –

Besluit: de tweede filosofie is meer dan fusika, hoewel zij in aanloop zo opgevat wordt (onderzoek naar de ‘natuur’ (aard) van de ‘natuur’ (de dingenverzameling) of van de ‘naturen’ (de aard der afzonderlijke dingen)); zij is ook mathematiek (en ideeënleer).

Toelichtingen bij deze driedeling.

I. De termen ‘eerste’, ‘tweede’ filosofie. - Pythagoras steekt daarachter. Voor hem was het wezen der zijnden ‘arithmos’ (getal) of ook ‘hen’, het ene. Beide termen duiden het transcendentale (alomvattende of ontologische) zijnsbegrip aan. Maar dwars doorheen dit alomvattende, het heelal, gaat een kloof, aan de ene zijde waarvan de ‘Monas’, de monade, de volmaakte en dus goddelijke eenheid, gesitueerd wordt en aan wier andere zijde de ‘duas’, de dyade, de tweeheid, geplaatst wordt, d.i. het onvolmaakt en dus geschapen ene (of getal). Men voelt dat getal, eenheid (alomvattend begrepen) gelijk staat met ‘minder of meer geconcentreerde, samengebalde, werkelijkheid’ en dat Monade zuiver ‘samengebalde werkelijkheid’ (godheid) betekent, terwijl dyade ‘gespreide, aangelengde, werkelijkheid (geschapenheid)’ aanduidt. Vgl. *Ivan Gobry, Pythagore*, Paris, Seghers, 1973, p. 48. - De ‘eerste’ filosofie behandelt het zuivere zijnde dat oorsprongsloze oorsprong is, terwijl de tweede filosofie de zijnden behandelt die uit die goddelijke oorsprong te voorschijn komen (fisis = te voorschijn komen, genesis, ontstaan), die dus niet uit zich bestaan maar gedecentreerd zijn.

II.A. De tweede filosofie beantwoordt min of meer aan wat wij nu noemen ‘kosmologie’, met dien verstande dat ‘kosmos’ nu eenvoudigweg het (eerder) stoffelijke heelal aanduidt, terwijl bij de Grieken (Pythagoras vooral) ‘kosmos’ sieraad als sterrenhemel betekende (astro-theologisch dus). Tweede filosofie beantwoordt ook min of meer aan ons ‘natuurfilosofie’, maar weerom met dien verstande dat ‘natuur’ bij ons de (eerder) stoffelijke werkelijkheid aanduidt, terwijl dit bij de Grieken de algehele (transcendentale, alomvattende) werkelijkheid aanduidde. - In beide gevallen is de secularisering de oorzaak van de betekenisverschuiving der woorden. Alleen waar ‘natuur’ aanduidt het wezen, de aard, van iets, is, althans grotendeels, de antiek-middeneeuwse betekenis bewaard gebleven in ons spraakgebruik.

II.B. het wereldbeeld der moderne wetenschap, - ziedaar het grote onderwerp van de tweede

filosofie heden ten dage. Wij werken in de geest van Pythagoras, Plato, Aristoteles, maar in een andere cultuurcontext : wij gaan aan grondslagenonderzoek doen van de moderne wetenschappelijke wereldvisie, d.i. wij gaan ons niet laten opslorpen ('centreren' zou Piaget zeggen) door de moderne wetenschappelijke denkbeelden, doch ze 'coördineren' (kritisch vergelijken) met andere inzichten; vooral de grondbegrippen en de grondstellingen zullen wij opsporen.

III. Fusika, de werken (boeken) die de fisis betreffen : in welke zin? Fuein is 'doen ontstaan' (voortbrengen, doen te voorschijn komen); fisis is

(a) **1.** de handeling, **2.** het gebeuren waardoor iets te voorschijn gebracht wordt; fisis is

(b) ook dat wat, tot stand gebracht, te voorschijn komt; als dat tot stand gebrachte

(b1) de algehele verzameling der voortgebrachte dingen is, dan is dat 'de' natuur; als het

(b2) dit of dat element uit die verzameling is, dan is dit een 'on', zijnde, dat te voorschijn is gebracht. Natura (vgl; nasci = te voorschijn gebracht, geboren worden) is het Latijnse equivalent. Historia fusikè is dan het onderzoek naar al, a2, b, b1 en b2, maar onderzoek is iets meer: een 'sofon', een redelijk beginsel, wordt gezocht (abductie).

Latijns leeft dit voort in historia naturalist 'natuurlijke' (de natuur betreffend onderzoek) historie, histoire naturelle. Dat is de geest van Ionië! Maar, door de eigen doelstelling van de histor, de onderzoeker (inquisitor), krijgt fisis een nieuwe betekenis, nl. het wezen, de aard, van b1 (zijnde dat te voorschijn getreden is), b2 (de verzameling, het stelsel zelfs, der zijnden), b (het te voorschijn gekomen zonder meer), en dan ook, door weerslag, de aard van a1 (het actieve te voorschijn brengen als handeling) en a2 (het meer algemene, neutralere gebeuren, proces, kinesis, van het te voorschijn brengen).

Die nieuwe betekenis wordt ook vanuit on, onta (zijnde(n)) betiteld : ousia (ont.sia, zijnd.heid), wezenheid (essentia, essentie). Die nieuwe betekenis wordt ook vanuit de verborgenheid van die wezenheid als 'draagster', substraat, 'onderligger' van het verschijnende, veranderlijke, veelvoudige zijnde verwoord, nl. hupo.stasis, sub.stantia (zelfstandigheid is precies niet de ideale vertaling: eronder liggende, erachter staande wezenheid die het zijnde van al de rest afzondert en zichzelf doet zijn en blijven, - ziedaar de gedachte).

- Men ziet dat de analogie (de proportionele of paradigmatische, maar vooral de attributieve of syntagmatische) hier speelt in de betekenissamenhang van fisis.

III.A. De Ioniërs gaan uit van wat hierboven gezegd werd als Thales b.v. zegt dat alles (panta to onta) 'water' is, dan heeft hij het over de fisis (b1) als geheel (alles), maar ook over de fisis als wezenheid, aard (object van abductief onderzoek), als zijnswijze dus. Vandaar dat 'water' hier overdrachtelijk is bedoeld, want het gewone 'water' kan onmogelijk de functie van archè, beginsel dat de aard van alle dingen uitmaakt, vervullen. Het is (primitief) religieus en ook abstract (fysische abstractie) bedoeld.

III.B. Vanuit die Ionische historia fusikè zal zich alles ontfouwen :

B1. Herodotus ziet de fisis, maar dan vooral met het oog van een volkenkundige en aardrijkskundige (toen nog ineen met geschiedeniswetenschapper) : hij zoekt de 'natuur' van volken en landschappen, en wel langs verhalend - 'historische' (het verleden beschrijvende) weg. Sedertdien kreeg 'historia' de betekenis van 'verhalen', geschiedschrijving! De mens komt in het middenpunt der belangstelling.

B2. Hippokrates gaat op die menskundige weg van Herodotus nog een stap verder: de natuur (fisis als zijnswijze) van de mens als lichaam, en wel als gezond lichaam, krijgt zijn aandacht. De

geneeskunde, de psychiatrie (beide liepen toen nog ineen) wordt geboren.

B3. De Sofisten zetten nog een stap : de mens als innerlijkheid (ziel) interesseert hen; de fuis ervan onderzoeken zij. De psychologie, de pedagogie, resp. andragogie (men denke aan de fameuze paideia (= cultuur) worden geboren.

B3. Thoeukudides (Thucydides) zet Herodotus voort als ‘historicus’, maar benadrukt de fuis van de socio-morele mens: de grootste van de antieke geschiedschrijvers legt de grondslag voor de sociologie en de gemeenschapsfilosofie, doordat, voor hem, de gemeenschap een eigen ‘natuur’ heeft voor onderzoek vatbaar en vooruitzichten toelatend (pragmatische geschiedschrijving).

IIIC. Later, in de late Oudheid, als een door de sofistieke en klassieke (Attische en hellenistisch-Romeinse) geest gelouterd denken opnieuw oog krijgt voor het sacrale, het occulte en het mystieke, zal het fuisbegrip toegepast worden op de occulte kennis, waardering en actie, alsook opdat waarop deze drie slaan, de verborgen realiteit: zo zal de evocatieve (oproepende en aanroepende) magie evolueren tot ‘natuurlijke’ (d.i. de natuur der verborgen werkelijkheid direct en zelf viserende) magie; m.a.w. de laat - antieke neoplatonische theosofieën zetten de uitbreiding van het fuisbegrip verder door. - Dit leeft voort in de ‘zgn. natuurlijke theologie (Christendom).

Besluit: men ziet dat de drie grote stadia van het Griekse denken staan of vallen met het natuurbegrip als object van de historia, het onderzoek. Als men dan weet dat die natuur door de Grieken ‘logisch’ werd opgevat (logos is wat aan termen (kwaliteiten), relaties en tekens in de werkelijkheid aanwezig is), dan ziet men dat met dat natuurbegrip de logica hand in hand ging, dat het ‘sofon’, het redelijk geordende overal gezocht werd. Sofia en fuis gaan hand in hand. De natuur (als verzameling van al wat bestaat, als stelsel binnen wiens samenhang alle zijnden zich situeren), de onderdelen van de natuur (stof; mens: volk, lichaam, ziel, groep; onzichtbare realiteit) dat alles heeft een natuur en dit impliceert dat het voor logisch onderzoek vatbaar is. Wat op zijn beurt impliceert dat men er zuiver deductief of gemengd deductief (hetzij inductief: inductie; hetzij abductief: verklaring) vat op heeft (de archè, het beginsel is allereerst abductief (van het gelijke naar het ongelijke gaan in een redenering o.g.v. samenhang (syntagma)), maar de archè is ook inductief (van het gelijke naar het gelijke o.g.v. gelijkenis (paradigma)). Van dat alles heeft Aristoteles weet en geeft het een ontologische onderbouw, waarin de zijnsorde ter sprake komt.

De Oud - Griekse tegenstelling ‘fuis-thesis’.

De antieken kenden een antithese die tot op heden voortleeft: enerzijds is er b.v. dat wat rechtvaardig is ‘fusei’, natura, door zijn aard (zijnswijze, natuur) zelf; anderzijds is er wat rechtvaardig is

‘thesei’, positione, door (menselijke of andere) stelling (bepaling). *Plato*’s redetwisten met de sofisten (*De Staat, politeia*) gaan daarover; de Stoiekers en Epikureeërs discussiëren erover; *Cicero* heeft het erover (*De republica*: Philus verdedigt sofistieke meningen (nl. er is geen uiteraard (natura, uit zijn natuur zelf) rechtvaardige politieke orde); Pacuvius verdedigt een objectieve, ‘natuurlijke’ (= in de aard gelegen) rechtvaardige staatsorde). - Verder discussieerden de grammatici (= filologen) erover of het onoma, het nomen, de naam (woord) - en meteen de hele verzameling van ‘namen’, nl. de taal - ‘fusei’, natura, op grond van (de weergave der) natuur der dingen bestond ofwel of zij ‘thesei’, positione, o.g.v. stelling (= overeenkomst, conventie; vandaar ‘sunthèkei’), afspraak uitgevonden was.

De eersten (fusei, natura) beweerden dat de kern der woorden het etumon (wat nog voortleeft in etymo.logie), d.i. het ware, de juiste weergave van de fisis, het wezen, der dingen die erdoor aangeduid worden, is. - Ook keert die tegenstelling weer in het koppel ‘fisis-nomos’: de ordening waarover men het eens is, dat is ‘nomos’ (nemein is verdelen o.g.v. overeenkomst, b.v. de weiden van een volksstam); vandaar ‘wet’, ‘gewoonte(wet)’; vandaar ook dat nomoi betekenissen kan zangwijzen. Later (Plato is de eerste die dat doet - en hiermee voltrekt zich een grote culturele revolutie -) zal het woord nomos, wet, gezegd worden van de natuur: ‘natuurwet’ (nomos fuseos); wat in de moderne (natuur)wetenschap voortleeft als een basisgegeven. Gezet tegenover fisis legt nomos de nadruk op de afspraak, maar toch veel minder dan thesis. Nomos betekent dan ‘mening’, vrije stelling, wat subjectief is van oorsprong, conventie, terwijl fisis dan betekent wat objectief, d.i. vanuit de eigen aard (natuur) van de zaak zelf, geldt. -

Die tegenstelling keert, enigszins, weer in de tegenstelling ‘natuur - kunst’: de natuur is dan wat buiten iedere menselijke tussenkomst om er is; de kunst is de scheppende menselijke werkdadigheid (zo zullen de Sofisten de staatsinstelling, de wetgeving een kunstwerk noemen). -

Ook keert die tegenstelling weer als ‘fusei (natura, uiteraard) - pros hêmas (= quoad nobis, voor ons, van ons uit gezien)’ : zo is het fainomenon, het zintuiglijk verschijnsel, voor ons het eerste, terwijl zijn wezen voor ons later komt (door nadenkend zoeken naar de archè, het beginsel ervan), maar voor het verschijnsel zelf komt zijn natuur eerst, uiteraard. - Ook keert die tegenstelling weer als ‘einai kath’auto’ (in se esse, op zich zijn) - methexis (deelneming, decentrering, slechts op grond van iets anders bestaan) : wat een (eigen) natuur heeft, bestaat op zich(zelf), vindt de zetel van zijn bestaan in zich (niet buiten zich; vgl. decentrering).

Wat is thesis oorspronkelijk? Aristoteles noemt de eenheid (monas) ondeelbaar én ‘a.theton’, d.i. waaraan geen thesis kan toegekend worden; thesis is hier (configuratief-combinatorisch te verstaan als) plaats in een ruimte; een punt volgens hem is ‘thesin echon’, een plaats hebbend (binnen een configuratie); maar thesis betekent, door attributieve analogie, ook de handeling waardoor men iets een plaats geeft binnen een ruimte; het is deze laatste betekenis die overdrachtelijk ‘creatie’, ‘stelling’ (ergens iets stellen), schepping is gaan betekenen. En in die betekenis staat zij tegenover natuur; zij legt de nadruk op het actieve karakter van de mens // kunst).

Het is dan ook niet te verwonderen dat de Sofisten en de (sceptisch ingestelde) Hellenistisch-Romeinse filosofen de thesis zullen benadrukken. Zij gaan ervan uit dat de mens niet de (objectieve) natuur van de zijnden kent (= extreem scepticisme) of althans niet net zekerheid kent (gematigd scepticisme).

Let op: ‘scepticisme’ betekent niet “aan alles twijfelen”, maar aan de ontologie twijfelen. Ontologie betekent de natuur van het zijnde op zich (niet enkel van ons uit gezien, subjectief dus) kennen. Wat kent de mens dan volgens dit ontologisch scepticisme wel? Hij kent de indrukken van de zijnden! Dit is: dat wat in ons, vooral op onze zintuigen inwerkend, de dingen verwekken, nl. onze subjectieve voorstellingen van de zijnden. Sensualisme (zintuigengeloof) is de basis van scepticisme. Waarover beschikt de mens dus ? Over de woorden (de taal) die wij aan die zintuiglijke impressies verbinden (en aan de dingen over die indrukken heen)! Besluit : de mens kent dus niet de zaak zelf maar een duiding (= interpretatie, zingeving) van de zaak zelf. Wat wij kennen is dus niet de fisis, niet het ‘einai kath’auto’, maar de thesis, de nomos, de sunthèke. Een projectie, een worp van iets van zichzelf in, naar het zijnde, dat is kennen! (‘De pot verwijt de ketel dat hij zwart is’)

Het middeleeuws nominalisme, culminerend in de Aufklärung (Locke, Hume; Voltaire, Rousseau; Wolff, Kant) en het sciëntisme (XIX-de eeuw), zet deze epistemologie (kennisleer) door in de moderne wetenschap.

Daarbij gaat men er groot op dat het juist door de uitschakeling van de antiek-middeleeuwse ontologie is dat de grootste triomfen der moderne wetenschap verwezenlijkt werden: een metafysicavrije wetenschap benadrukt de thesis ten nadele van de fisis! Zij kent niet het zijnde zelf maar slechts een hypothese (een model) ervan, en precies die werkwijze gaf de schitterendste resultaten! (Sciëntistisch triomfalisme)

Dit brengt ons tot de term 'positieve' wetenschap. - 'Thesis' wordt sedert Cicero, Seneca, Boëthius - vertaald door 'positio', stelling. Daarvandaan komt positivus, positief. De volgende betekenissen zijn te noteren:

(a) wat op afspraak, overeenkomst (nomos, sunthèkè), berust en zodoende gezag heeft (gekregen): zo 'positief recht' (tegenover natuurrecht (droit naturel) dit laatste komt buiten iedere menselijke werkdadigheid tot stand, doordat het in de aard (= wezen, natuur) van de zaken zelf ligt, terwijl het positieve recht door menselijke tussenkomst tot stand komt (door 'thesis' dus); door uitbreiding wordt dit gezegd van openbaring : de 'positieve' openbaring in de Bijbel staat tegenover de natuurlijke openbaring (in de schepping);

(b) wat werkelijk is: positief staat dan tegenover negatief; zo is bij de Scholastiekers 'ens positivum' een werkelijk zijnde; effectus positivus is een daadwerkelijk gevolg, uitwerking, resultaat; later zal positio betekenen iets als werkelijk stellen of aannemen, erkennen (zo bij Herbart).

Deze oudere betekenissen keren terug in andere context in de XIX - de eeuw:

(a) de oudere Schelling (Duits idealisme) stelt zijn zgn. positieve filosofie die van de factische (= feitelijke) werkelijkheid (das 'Dasz', 'dat zij er is') der religieuze ervaring in mythe en positieve openbaring (die op een persoonlijke godheid wijzen, overigens) uitgaat, tegenover de 'negatieve' filosofie die slechts van de mogelijkheid (das 'Was', 'het gedachte', het begrip van de godheid, 'wat' de godheid is) uitgaat; - daarbij komt duidelijk de modale achtergrond (noodzakelijk, niet-noodzakelijk (mogelijk), feitelijk) te voorschijn;

(b) Auguste Comte ontwikkelt een bij Hume (Aufklärung) voorbereide opvatting die hij 'philosophie positive' noemt (positivisme); een bijzondere vorm van empirisme (ervaringsdenken) wordt hiermee bedoeld, nl. dat wat in de zintuiglijke ervaring gegeven is, is 'positief' ('werkelijk'), en dit met uitsluiting van alle metafysiek (die voor hem maar een stadium is in de evolutie van de denkende mensheid); deze opvatting is gegroeid uit de natuurwetenschappen van XVIII- de en XIX - de eeuw, waarbij zelfs 'positief' tegenover 'rationeel' (speculatief) komt te staan (zo bv. noemt Comte fysica, chemie, geschiedschrijving e.d.m. positieve wetenschappen tegenover wiskunde, logica (en natuurlijk metafysica) die hij 'rationeel' noemt; ook hier komt de modale achtergrond naar voren (rationeel als louter mogelijk tegenover positief als feitelijk): de 'feiten' spreken uit zichzelf! Het verschil tussen Schelling en Comte is dat de eerste, in de stijl der Duitse idealisten, een herfundering der metafysica beoogt, terwijl

Comte er de uitbanning van bedoelt, in de lijn van het (ontologisch) scepticisme. Comte's positivism zal later (XXste e.) genuanceerd worden door de semiotische (neo-, taal - linguïstisch) en de structuralistische positivisten, die het uitgebannene 'rationale' of 'negatieve' vervangen door symbolen (der taal, vooral der kunstmatige taal), semiotisch dus, of door structuren (van een systeem), systemologisch dus; dit terwijl Comte dacht dat zelfs de 'wetten' die de (positieve) feiten beheersen, in de ervaring dwingend aantrefbaar waren (dus a.h.w. ook als 'feiten' te vinden waren, daarbij het interpretatiekarakter der wetenschap miskennend).

Stellingname. - In de geest van de Scholastiek en C.S. Peirce menen wij dat de tegenstelling 'fusus - thesis', 'natuur - kunst' en aanverwante mekaar aanvullen i.p.v. uit te sluiten. –

Tegen de klassieke en dogmatische wijsgeren moet ingebracht dat de menselijke kennis feilbaar is (fallibilism, zegt Peirce): dit bewijst dat er meer en iets anders dan zuiver natuurinzicht mee gemoeid is; het is dan ook niet te verwonderen dat iemand als Aristoteles, die onverdacht ontoloog is en metafysieker, toch zijn boekje over het oordeel 'peri hermeneias', de interpretatie, over de duiding (zingeving, interpretatie) betiteld heeft, wel wetend dat iets 'poièti-kon', iets creatiefs ermee gemoeid is, dat uit de mens als zingever komt en niet uit de werkelijkheid (waardoor par.ek.basis, afwijking van de objectieve waarheid, maar ook ep.an.orthosis, verbetering, correctie, terugkoppeling, mogelijk zijn).

De mens kent dus principieel de natuur der dingen, maar niet zonder neer. - Het zgn. pragmatisme van Peirce beklemtoont dit ook, maar met invoering van het zelfwerkdadigheidsbeginsel.

Tegen de sofistich-sceptische en nominalistische wijsgeren in moet staande gehouden worden dat zij een uitspraak doen over de fusis, de natuur, van het menselijke kennen, en dus zichzelf tegenspreken : wie beweert dat ons kennen ontologisch waardeloos is en slechts zintuiglijk - impressief en pragmatisch (in de zin der Sofistiek b.v. of van James e.a.) bruikbaar, doet een uitspraak, in dogmatische stijl, over de aard van ons kennen, - een petitio principii, enigszins, en een contradictio, een tegenspraak met zichzelf, want hun bewering is een uitspraak over het zijn, de zijnswijze, van het kennen. –

Meer nog: hoe kan een inzicht op de werkelijkheid toepassing zijn (operationeel, zeggen de operationalisten nu), als er hoegenaamd geen overeenstemming en voeling bestaat tussen ons kennen en de werkelijkheid? Een hypothese, een model beantwoordt ergens minstens partieel aan de objectieve realiteit.

Indeling der leerstof.

Deel I. Algemene wetenschapsfilosofie (= sciëntistiek).

Synchronisch (= a.kinetisch): een fenomenologische schets van wat wetenschap is, begint met een empirische fenomenologie (vertrekkend van de gangbare indelingen b.v.) en gaat, daarna over tot de eidetische fenomenologie (die het object der wetenschap het haar eigen symboliseringsproces (= semiotiek) en het subject ervan (diegene die aan wetenschap doet) behandelt).

IB. Diachronisch (= kinetisch) : een schets van de geschiedenis en (moderne) wetenschap legt de nadruk op de grote stadia sedert de Griekse Oudheid (vooral de paradigmaveranderingen in de zin van Thomas Kuhn).

Deel II. Bijzondere wetenschapsleer.

IIA. Symboolwetenschappen. De triade linguïstiek (taal), logistiek (logisch aangescherpte taal) en wiskunde (mathematisch aangescherpte taal) vormt een samenhang van semiotisch-semiologische wetenschappen die zowel voor de natuurlijke talen als voor de artificiële van belang zijn.

IIB. Realiteitswetenschappen.

De driehoek 'natuurwetenschap/ menswetenschap/ geesteswetenschap' bevat de drie grote types van objecttalen, wetenschappen die zich met de ene of andere sector van de realiteit bezighouden:

- natuurwetenschappen: b.v. fysica en chemie, biologie; - mens-, resp. geesteswetenschappen: b.v. psychologie, sociologie, culturologie; dit alles op de achtergrond van de zgn. twee culturen, nl. de Angelsaksisch-positieve (Locke, Hume, Comte) en de Duits-idealistische (Wolff, Kant, Hegel); // science, humanities.

Opmerking.- Te Alexandrië, in de late Oudheid, ontstond een cultuurbegrip waaraan een enkuklios paideia, een algemene vorming, ontsprong, vergelijkbaar met bovenstaand schema (IIA, IIB): **a.** de zgn. zeven technai, artes liberales, vrije kunsten, een leerplan dat van de Sofistiek dateert:

a1. het (later zo aangeduide) trivium, dat grammatikè, retoriek en dialektikè (eerst eristiek, disputeertheorie, in de aard der 'dissoi logoi', later, vanaf Plato, logica) omvatte, - een filologisch gedeelte (O. Willmann), een 'formeel' gedeelte (aldus W. Jaeger, *Paideia* I, 397ff., waarbij 'formeel' in de moderne zin gebruikt wordt; de antieke zin was wat de forma, d.i. de denkinhoud als de ware werkelijkheid in een zijnde dat op het eerste gezicht zintuiglijk waarneembare schijnwerkelijkheid is)

a2. het (later zo genoemde) quadrivium, dat astronomia, mousikè (muziek der kitharisten, later met een Pythagoreïsche theorie der harmonie verrijkt), mathèmatike (die arithmologia en geometria omvat, sedert de Pythagoreërs ingevoerd, - een mathematisch gedeelte (aldus O. Willmann), een 'reëel' gedeelte (aldus W. Jaeger, o.v.), term die hier te mijden is (tenzij men hem in de Pythagoreïsche zin gebruikt, maar dan moet ook formeel anders gebruikt worden: de arithmos, getal, is de morfe, forma, vorm (d.i. het wezen der zaak uitmakende denkinhoud) der zijnden!); de eenheid van beide, filologie en mathesis, dateert van Hippias;

b. de filosofia, de wijsbegeerte, die dan vooral de tweede filologie, de fusika, de naturenleer, van Aristoteles, vertegenwoordigde (maar neo-platonisch theosofisch geïnterpreteerd natuurlijk);

c. de kristenen deden er een sofia, didachè (leer), theologie, bij (Klemens van Alexandrië, de Patristiek, die Bijbels dachten).

Deel I. Algemene wetenschapsleer.

IA1. Empirische fenomenologie der wetenschap(pen).

AI. Twee ‘evaluerende’ waardeschattende houdingen (‘attitudes’) in de wetenschapsleer, de instauratieve en de kritische (reductieve). Er zijn hoofdzakelijk twee waarderingen, de instauratieve en de kritische. - De instauratieve wetenschapstheoreticus ‘koestert’, staat ‘bevorderend’, wil tot ontwikkeling brengen. Dit impliceert

a/ heuristische werkwijze: men zoekt op in alle mogelijke richtingen om ‘wetenschap’ te ontdekken; - intern;

b/ pedagogisch-andragogische werkwijze: men wil opvoeden, jeugd en volwassenen (voortgezette vorming!) d.m.v. wetenschap; cultuurbevordering d.m.v. wetenschap zit steeds weer voor; - extern. Zo b.v. George Sarton: behartiging is de basishouding.

- De kritische wetenschapstheoreticus zoekt eerst de zwakke punten op in wetenschap; daarvandaan de naam ‘critique des sciences’, wetenschapskritiek. Het semantisch differentiaal “waar/onwaar”, resp. eenvoudig waar, quasi-w., pseudo-w., beheerst hier het denken. Een bewering kan eenvoudig waar zijn.

Maar zij kan quasi-waar zijn: op het eerste gezicht lijkt iets onwetenschappelijk, b.v. een mythe (wat heel wat sciëntisten der XIX-de e. dachten b.v.) lijkt een ‘verhaaltje’ zonder enige ‘kritische’ waarde, maar, bij nader toezien, blijkt een wetenschappelijk concept van eerste rang erin verscholen (zo valoriseert Freud de Oedipusmythe, de Narkissosmythe); de mythe is wetenschappelijk pretentieloos: zij gebruikt geen wetenschappelijke taal (waar b.v. de zgn. mythische theologie, sedert Hesiodus b.v., dit wel doet).

Er is ook een pseudo-ware bewering: de moderne ideologieën (liberalisme, conservatisme, socialisme, communisme, nationalisme, racisme, enz.) spreken zoveel mogelijk een wetenschappelijke taal, maar staan wetenschappelijk vaak niet te verantwoorden stellingen voor (moderne retoriek!); op het eerste gezicht lijken zij ‘wetenschappelijk’, maar bij nader toezien blijken zij anders. Slotsom : quasi - waar = schijnanders dan waar; pseudo-waar = schijnidentisch met waar!

Thomas Kuhn is kritisch ingesteld: hij legt de vooropgezette, soms harde, ‘paradigmata’ (= mentaliteiten) der wetenschapsperioden bloot.

- Bijzonder geval: i.p.v. extern kritisch te zijn, kan men ook intern kritisch zijn, wat tot reductieve wetenschapstheorieën leidt. *Louis Vax, L’empirisme logique*, Paris, PUP, 1970, pp. 51/ 52, bespreekt zo het zgn. fysikalisme. Er is waarnemingstaal

die predicaten gebruikt die direct waarneembare termen of relaties aanduiden (warm, blauw, groter dan, enz.); maar er is, daarenboven theorie (= theoretische taal), die woorden bevat die niet waarneembare gegevens (termen, betrekkingen) aanduidt (elektron, Ueber-Ich, enz.). Deze dubbele taal maakt het wetenschappelijke spreken mogelijk. Welnu, de theorie bevat wezenlijk twee soorten woorden, woorden die wiskundige en woorden die fysische gegevens aanduiden. De wiskundige gegevens zijn getallen en getalbetrekkingen; de fysische zijn 'punten'. Wat zijn 'punten'? Dit zijn tetraden (vierledigheden) die met 'waar' en het 'wanneer' (tijdruimtelijk kader) aanduiden, nl. lengte, breedte, hoogte, resp. diepte en ogenblik. Iedere 'streek' is 'n klasse (verzameling) van 'punten' en ieder stoffelijk lichaam situeert zich in zo'n streek.

- Welnu, en hier toont zich het fysicalisme zuiver, alle gegevens, ook die gegevens die zagezegd tot een andere orde behoren, worden aangeduid, door de fysicist, d.m.v. zo'n mathematisch - fysische taal gecentreerd rond 'punten' en getalmatige weergave van 'punten'. Zo b.v. *Rudolf Carnap, The Methodological Character of Theoretical Concepts*, in *Minnesota Studies in the Philosophy of Science*, 1, 1956, 38/76.

- Bij Carnap is dit louter methodisch, d.w.z. door zo te werk te gaan wordt niet beweerd dat, ontologisch, de zijnden die zo 'punctueel' - mathematisch worden beschreven, slechts zulke fysisch - wiskundige entiteiten zijn; bij materialisten echter is dit geen methodisch, maar een ontologisch fysicalisme (d.i. een pseudowetenschappelijke ideologie).

Zo wil men een eenheidswetenschap opbouwen die de mathematische fysica is : haar taal - en alleen haar taal wordt als de geldige wetenschapstaal opgevat; alle andere wetenschappen moeten, vroeg of laat, die fysicistische taal spreken op straffe van onwetenschappelijkheid! Zo worden de andere objecttalen herleid (= gereduceerd) tot de fysicale (= reductieve wetenschapsleer).

Een ander voorbeeld van reductieve theorie is de zgn. wetenschappelijke parapsychologie. Occulte verschijnselen kunnen, met *R. Frétigny, Les sciences occultes*, in *Marianne Verneul, Dictionnaire pratique des sciences occultes*, Monaco, 1950, pp.11/41, geklasseerd worden in

- (a) intuïtieve (helderziendheid, telepathie, enz.),
- (b) structurele of mantische (astrologie, I tjing, tarot, enz.) en
- (c) magische (lotsworp, exorcisme, enz.).

De primaire interpretatie, die instauratief en auto-implicatief (er zelf in betrokken zijn) ingesteld is, is de occultistische; de secundaire interpretaties zijn die welke niet meer instauratief en auto-implicatief zijn; zo zijn er drie: de wetenschappelijke, de wijsgerige en de religieuze (theologische). Welnu, de wetenschappelijke is o. m. de parapsychologische.

De meeste parapsychologen, behalve een Rhine of een van Praag, trachten de occulte verschijnselen te herleiden tot parapsychische fenomenen. Vandaar dat psychologen, psychiaters, neurologen, priesters e.a. parafysische, parachemische, parabiologische, parasociale, paraculturele fenomenen herleiden tot psychische realiteiten (in termen van bedrog, toeval, hallucinatie, projectie, inbeelding, onbewustheid, autosuggestie, heterosuggestie, persoonlijkheidssplitsing, autopschoanalyse, kryptomnesie, parapsychisch animisme (vgl. Aksakoff), gedachte-aftapping, complex, aliënatie, decentrerende, enz.).

M.a.w. zij spreken over occulte verschijnselen in niet-occulte taal (de taal der etnologie, resp. der folklore; de taal der dieptepsychologie, der psychiatrie, der psychopathologie): occulte taal is pseudo-wetenschappelijk en te herleiden tot niet-occulte taal (occultisme is dus geen wetenschap). Dit kan louter methodisch (en pretentieloos), maar het kan ook (en meestal) ontologisch bedoeld zijn (dan is het een ideologie die een pseudowetenschappelijke taal spreekt, want het is een vooroordeel te menen dat occulte dingen exhaustief niet-occult kunnen weergegeven worden).

Een extreem geval van parapsychologie in de reductieve zin is de fysicalistische parapsychologie die over occulte gegevens slechts tracht te spreken in taal van 'punten' (tijdruimtelijke vierledigheden) en 'formules' der wiskunde. De waarnemingstaal is dus min of meer occult, maar de theorie (theoretische taal) is fysicaal! Ook dat bestaat!

Een derde geval van kritisch-reductieve opinie inzake sciëntistiek is *Karl Popper (Conjectures and Refutations*, New York, 1962: de wetenschap is nooit meer dan de wetenschap van een ogenblik (tien jaar later is zij al anders); zij wordt herleid tot

(1) theorieën die aan kritiek sterke weerstand bieden en/ of die betere benaderingen van de waarheid zijn dan andere en

(2) de verslagen van de toetsingen van die theorieën. Hier wordt de zekerheidsgraad herleid tot een kritisch minimum (in tegenstelling tot het klassieke rationele triomfalisme dat meende alles te kunnen bewijzen!).

A2. Hoofdinhoud van een wetenschapsleer.

Fundamentele (de grondslagen aangaande) wetenschap, epistemologie of hoe men ze ook heet, moet een hoofdinhoud hebben (= basisbegrip) die als leidraad kan dienen van onderzoek naar wezen en waarde van wetenschap.

Uitgangspunt: er zijn twee grote historische tijdvakken in de westerse geestesgeschiedenis:

(a) de klassieke tijd, die het samengaan van wijsbegeerte en positieve wetenschappen (enkuklios paideia, encyclopedisch weten) als mogelijk zag; zo kenden een Aristoteles, een Thomas van Aquino, zelfs een Leibniz nog, zowat alles wat men in hun tijd weten kon;

(b) na Leibniz echter is dit onmogelijk geworden: de hedendaagse tijd, vanaf de wetenschapsexplosie der XIX-de e., is de tijd der (hyper)specialisatie en versplintering.

De regel die de structuur van de hoofdinhoud der epistemologie bepaalt, is die der aristotelische of zelfs der logistische logica: gelijkenis en (in- en uitwendige) samenhang zijn de wetmatigheden die alles beheersen, aldus Aristoteles (in zijn associatiewetjes); verzameling (klasse) en stelsel (systeem) zijn de leidende begrippen der logistiek (paradigma, syntagma; vgl. Peirce's inductie en abductie; - dit alles parallel aan de proportionele en de attributieve analogie der antiek-scholastische logici).

Toegepast op wetenschap moet dit geven:

- a. de gelijkenis(sen) tussen de wetenschappen;
- b1. de interne samenhang der wetenschappen,
- b2. de externe samenhang der wetenschappen.

a. Gelijkenis der wetenschappen.

Hier handelt men over wat alle wetenschappen, hoe gevarieerd ook, samenbrengt, en wel haar 'logische structuur' (= algemene methode), waarin zij alle gelijk zijn. Dr. A.D. De Groot, *Methodologie (Grondslagen van onderzoek en denken in de gedragswetenschappen)*, 's-Gravenhage, Mouton, 1961-1 1972-7 blz. 29vv. spreekt hier over de 'empirische cyclus', de ervaringskringloop van het wetenschappelijk onderzoek, en wel in vijf fasen:

(1) observatie (verzamelen en groeperen van feitenmateriaal met initiale hypothesevorming;

(2) na die waarneming: inductie, d.i. formuleren van hypothesen (beter ware, in Peirciaanse zin: in- en abductie, veralgemening en verklaring);

(3) deductie: afleiding van bijzondere gevolgtrekkingen uit de verwoorde hypothesen en wel in de vorm van toetsbare voorspellingen;

(4) toetsing (test): in een experiment (proefondervindelijk gedrag) blijkt het al dan niet uitkomen van de voorspelling in nieuw empirisch materiaal;

(5) evaluatie of waardeoordeel: de status questionis, de stand van zaken wordt opgemaakt door uitkomst (resultaat) van toetsing en verwoorde hypothese te confronteren en naar iets nieuws uit te zien.

Samengevat: verworven zekerheden als uitgangspunt; veronderstellingen daaraan verbonden; toetsing (verificatie, falsificatie) van die veronderstellingen. Zo spiraalvormig voortgaan! Dit kan men, met K. Popper, *Poverty of Historicism* (1957), *Logic of Scientific Discovery*, (1959), *The Open Society and Its Enemies* (1945), de hypothetisch-deductieve methode heten, omdat zij veronderstelling en afleiding combineert, maar dan wordt het toetsen onvernoemd gelaten.

Of met D. Bronstein :in *Basic Problems of Philosophy*, Prentice - Hall, 1964-3, pp. 1/63, kan men de volgorde "waarneming, inductie, afleiding, waarschijnlijkheid, controle (veri- of falsificatie), bewijs" als beschrijving gebruiken.

Aristotelisch: de endoxa, de gevestigde meningen (als uitgangspunt); in die endoxa steken par.ek.baseis (para: nevens; ek: buiten.; basis: stap = afwijking (van de waarheid); deze worden door historia (onderzoek) getoetst; dit onderzoek geeft, indien verificatie vooral, ep.an.orthoseis (epi: achteraf; ana: terug, opnieuw; orthosis: rechtmaking, regeling = terugkoppeling, correctio, verbetering van de endoxa). Hij spreekt ook van routhmizein, in de juiste trilling brengen, stemmen. - Dit heet bij hem 'methodos gennètike', genetische methode.

bl. Interne samenhang der wetenschappen.

Ia. Eenheidswetenschap.

Hangen de wetenschappen samen, anders dan op een (te) reductieve wijze ? Wij verwijzen naar *Leo Apostel, e.a., De eenheid van de cultuur (Naar een algemene systementheorie als instrument van de eenheid van ons kennen en ons handelen)*, Meppel, Boom, 1972.

Wuytack, wiskundige, algebrist en topoloog, heeft het over pogingen tot synthese in wis- en in natuurkunde (waarbij de eenheid van de wiskunde, niet axiomatisch zoals in de *Principia Mathematica* maar wel structuraal zoals de groep *Bourbaki (Eléments de mathématique, 1934)*, d.i. door de nadruk te leggen op de activiteit van de wiskundige die structuren opbouwt ('produceert') d.m.v. axioma's, centraal staat; de Mey, psycholoog, gespecialiseerd in kenprocessen, heeft het over cognitie (kennis) en evolutie en wel onder oogpunt van vergelijkende psychologie van kenprocessen, waarbij de mens gesitueerd wordt in het algemeen kader der levende stof : zoals evoluerende stof de ruimte doorzoekt inzake mogelijke levensvormen, zo doorzoekt de denkende mens de verzameling der mogelijke probleemoplossingen (zoekstrategieën, heuristische strategieën).

Vandamme, wijsgeer, vooral taalkundig gericht, centreert zich rond een algemene communicatiewetenschap, waarbij semantiek en pragmatiek in de syntaxis opgenomen worden; Broeckx en Sabbe, musicologen (vooral experimentele muziek viserend), behandelen unificatie en synthese in het hedendaagse kunstleven, waarin zij, net als Wuytack, eerder de kunstwerkdadigheid (dan het product) bekijken (kunst als menselijke actie); Leo Apostel behandelt de systementheorie als instrument ter eenmaking van onze cultuur, waarbij hij er de nadruk op legt dat

- (1) algebra-bouwende activiteit en Riemann-ruimte (wiskundig),
 - (2) zoekstrategieën (biologisch-cognitief),
 - (3) communicatiestelsels (taalkundig),
 - (4) kunstwerken (artistiek)
- 'systemen' zijn.

Stelsel, systeem kan algemeen bepaald worden als volgt: als één essentie (zijnswijze, fisis in de tweede betekenis van 'term van historia') en één existentie (het feit dat iets bestaat) één zijnde uitmaken en als meer dan één existentie, gecombineerd met één essentie een verzameling (omne) uitmaken, dan maakt één existentie gecombineerd met meer dan één essentie een systeem uit. Dit is de ontologische wijze van definiëren van zijnde (element, verzameling, stelsel), verzameling en stelsel (zie ook blz. 15 bovenaan voor de logische definiëring).

Of: systeem is verzameling van elementen die één enige samenhang vertonen als gemeenschappelijke eigenschap. - Als nu daarin nog kinësis, beweging, ingevoerd wordt, - wat wij later nog zullen zien, dan hebben wij het moderne begrip van 'systeem' (dynamisch, beter kinetisch stelsel), analoog aan het aristotelische, dat, in tegenstelling tot Parmenides, resp. Plato, modaliteiten kent (behalve 'zijn' (essentie/ existentie), gesteld tegenover 'niet - zijn' (niets), ook nog feitelijke, mogelijke existentie, alsook potentie / act', - een 'organisch' inzicht dat, voor Aristoteles, reeds als hylozoïsme gekend was en bij dynamisten (Heraklitus) en mechanicisten (Leucippus, Demokritus; Empedokles, Anaxagoras) baan brak.

Ib. Indeling der wetenschappen.

Indelen is een samenhang poneren in de verscheidenheid. Hier zijn meer dan één voorbeelden te vinden.

bla. Carl Hempel steunt z'n indeling op de dyade 'niet-empirisch' / 'empirisch', enigszins in de lijn van Hume, Comte e.a.: (a) taalwetenschap, logistiek, wiskunde; (b) empirisch, want gesteund op empirische evidentie, aldus *Hempel, Philosophy of Natural Science*, Prentice-Hall, 1966, p. 1, zijn (bl) de natuurwetenschappen (fysica, chemie, biologie), (b2) de sociale wetenschappen (sociologie, politicologie, antropologie (futuurologie, etnologie, volkenkunde, economie, geschiedwetenschap -- de psychologie is hier 'n probleem, nl. zij kan moeilijk als sociale wetenschap zonder meer opgevat.

b1b. *Henri van Praag, Informatie en energie (Bouwstenen van een nieuw wereldbeeld)*, Bussum, de Haan, 1970, vrl. blz. 45vv., spreekt van symboolwetenschappen (// niet-empirische wetenschappen van Hempel, waarin de beweringen bewezen worden buiten iedere wezenlijke verwijzing naar de ervaring om), wier basis de semiotiek (tekentheorie) is, enerzijds, en, anderzijds, van realiteitswetenschappen (// empirische W., Hempel); hij spreekt ook van informatiewetenschappen en energiewetenschappen, - parallel met de tweedeling hierboven: "Alle wetenschappen hebben te maken met energiebegrippen en informatiebegrippen, maar in de natuurwetenschappen stelt men het energiebegrip voorop, in de cultuur (of geesteswetenschappen) het informatiebegrip." (o.c., 47).- Over geestes-, resp. cultuurwetenschappen straks meer.

- De begrippen energie en informatie (resp. energetica, informatietheorie) komen later ter sprake.
- De tweedeling 'natuurwetenschap-cultuurwetenschap' komt uit de Duits-idealistische traditie, met name het Neo-Kantisme (Rickert vooral).

b2a. Duits-idealistisch is ook de tweedeling 'ideële w. / reële w.': wat, in de Angelsaksisch-positieve wereld 'symbool' geheten wordt, heet, in de 'andere cultuur', de Duits-idealistische, 'idee'; ideële (ook 'ideale') w. zijn wiskunde, logica, algemene ontologie, resp. metafysica; reële (reale) w. zijn b.v. fysica, geschiedwetenschap; -- de eerste gaan a-priorisch te werk, de tweede empirisch (a-posteriorisch).

b2b. Duits-idealistisch van achtergrond is *Hans-Joachim Störig, Geschiedenis van de wetenschap in de 19-de eeuw (De geesteswetenschappen)*, Utrecht/ Antwerpen, Prisma, 1967 (vgl. z'n *Kleine Weltgeschichte der Wissenschaft*, Stuttgart, 1965). Hegel staat aan de bron van de zgn. Geisteswissenschaft(en), geesteswetenschap(en) - het woord 'Geist' (geest), basiswoord voor Hegel, wijst erop en het feit dat geschiedwetenschap op de eerste plaats komt is eveneens tekenend voor Hegel (de 'geest' immers 'geschiedt', d.i. verwezenlijkt zichzelf in de tijd en de dialectiek (heen-en-weer-beweging) in de tijd. Vgl. later als 't over dialectiek gaat!

Na geschiedwetenschap behandelt Störig rechtswetenschap, economie, maatschappijleer (sociologie), taalwetenschap (taal is uitdrukking van de 'geest'-in-wording), psychologie (psyché als individuele geest). - Vooral *W. Dilthey, Einleitung in die Geisteswissenschaften* (1883) thematiseert de tweedeling 'natuurw. / geestesw.'; de eerste 'erklären' (verklaren = Experimenteel-wiskundig interpreteren), de tweede 'verstehen' (begrijpende samenhang aanvoelen).

Opmerking.- De achtergrond van b1a, b1b is, zoals gezegd, de ene tak der Aufklärung, nl. de tak Locke-Hume-Comte, de Angelsaksisch-positivistische (niet-empirisch, ‘formeel, resp. formaliserend’, semiotisch, informatietheoretisch, enerzijds, en, anderzijds, empirisch, ‘materieel’, operationeel, toegepast, semantisch-pragmatisch, energetisch, reëel,- ziedaar de tweedeling die doorweegt in die perspectief);

- de achtergrond van b2a, b2b is, de andere tak der Aufklärung, nl. de tak Wolff-Kant-Hegel, de Duits-idealistische (natuur tegenover geest, resp. cultuur; hoogstens ideëel (maar dan met inbegrip van ontologie, resp. metafysica!) tegenover reëel (maar dan platoniserend opgevat, nl. als ‘lagere’ realiteit tegenover ‘hogere’ ideeën, resp. ideale idee).

- Over deze tweeheid die doorheen de hele wetenschappelijke wereld loopt, zie b.v. *C.P. Snow, Two Cultures*, 1959. De twee mentaliteiten minachten mekaar hartig, - wat o.i. verkeerd is. Vooral sedert de fameuze ‘wetenschaps crisis rond 1900, die dubbel was, nl. - anticipatief (de vooronderstellingen waarvan de wetenschappen voordien uitgingen, de ‘paradigmata’, zou Kuhn zeggen, kwamen in tegenspraak met de resultaten van het onderzoek; zo b.v. in de fysica (kwantumfysica!), de biologie (teleologie), de sociologie (niet-natuurwetenschappelijke wetmatigheid)) en - cultureel (de vitalistisch-existentiële tendens, die de nadruk legt op het concrete tegenover de levensvreemdheid der wetenschappen), - vooral sedert +/- 1900 dus spitste de tegenstelling der twee mentaliteiten zich toe.

Ons besluit is: er zijn grosso modo twee - drie types van wetenschap:

(a) de symboliserend - experimentele w. (sedert Galilei vooral) die wiskunde, resp. logistiek of semiotiek koppelt aan natuuronderzoek; - kortweg, maar misleidend ‘natuur’ - wetenschap genoemd;

(b) het koppel der geestes-, resp. der menswetenschappen dat terzake is zodra iets anders dan anorganische natuur object van onderzoek is, nl. de organische natuur (levensvormen allerhande) en culturele gegevens (vooral dan taal, literatuur, kunst, recht, religie, wijsbegeerte), - waarbij de menswetenschappen hetzelfde object kiezen als de geesteswetenschappen, maar zoveel mogelijk de symboliserend - experimentele methode (= benaderingswijze) der zgn. natuurwetenschappen erop toepassen.

b2. Externe samenhang der wetenschappen.

Hier gaat het over de betrekkingen tussen wetenschap(en) en cultuur, vooral over de culturele implicaties (gevolgen) van wetenschap. Deze is immers een onderdeel (subsysteem) van de algehele (supersysteem) cultuur die uit veel meer dan pure wetenschap bestaat. - Wij behandelen twee hoofdvragen: (a) de metafysicavrije wetenschap, (b) de hermeneutica- en/of dialectiekvrije wetenschap.

b2a. Het probleem der metafysicaloze wetenschap.

Galilei voerde de zgn. exacte wetenschap in, die symboliserend-experimenteel (mathematische fysica) te werk ging. Dat type van realiteitsbenadering werd, vooral dan door de Engelse Verlichting (Locke, Hume), als veralgemeend cultuurideaal overgenomen in burgerlijke middens (achttiend’ eeuws rationalisme en - sentimentalisme).

-- In de lijn van Locke-Hume werkt Auguste Comte de zgn. philosophie positive uit (positivisme) die, hand in hand met materialisme en evolutionisme, triomfeert in de loop der XIX- de eeuw in wetenschapsmiddens. Wat in de klassieke mentaliteit samen hoorde, nl. theologie, filosofie (versta metaf.) en (positieve) wetenschap, aanziet Comte als drie opeenvolgende stadia in de geschiedenis.

Eerste stadium is het zgn. theologische (de natuur verklaard vanuit bovennatuurlijke 'krachten'; het tweede, het metafysische (de natuur verklaard vanuit abstracte begrippen zoals levenskracht, vorm, doel, a-priori, enz.); het derde, het positieve (de natuur verklaard door waarneming en ervaring die gericht staan op ontdekken van samenhangen, liefst van wetmatige aard).

Dit alles impliceert dat secularisering (= verwereldlijking, Verdieesseitigung, veraardsing) hand in hand gaat met positivisme hetzij methodisch (en dan is het zich z'n grenzen bewust) hetzij ontologisch (d.i. met de pretentie het zijn, de volle realiteit van de natuur te bepalen,- en dan is het een ideologie, d.i. een retorisch spreken dat zich hult in schijnwetenschappelijke taal).

Het ontologisch secularisme van de positivistische wereld komt tot z' n uiterste graad in Fr. Nietzsche (1844/1900) en diens nihilisme. "Gott ist tot" was zijn leuze. 'God' staat hier voor

(a) de andere wereld (wat de gelovigen en de occultisten 'het mysterie' noemen, d.i. datgene dat aan het zintuiglijk - redelijk begrijpen ontsnapt hetzij voorlopig hetzij (vooral) definitief);

(b)1 het heilige, d.i. dat wat volstreckte ernst vertegenwoordigt, allereerst God, die uiteraard heilig is als de alomvattende oorsprong;

(b)2 de normen, d.i. de gedragsregels die aan de andere wereld en aan God ontspringen. Als de zo begrepen (a-, ja, antimetafysisch) 'God' dood is, dan is de zgn. Uebersch, de oppermens, geboren, d.i. diegene die zonder andere wereld (= diesseitig, aards), zonder iets heiligs (= profaan, gelaïciseerd, atheïstisch) en zonder normen vanuit de alomvattende oorsprong (= autonoom, zichzelf tot wetgever en zingever geworden) leeft, d.i. de absolute zingever of interpretant.

Behalve deze metafysische stellingname bevat Nietzsche's nihilisme nog een antropologische stelling, nl. al het onstoffelijke, spirituele - sedert het primitieve animisme en het antieke Orfisme (in Platonisme, Pythagorisme e.d.m. voortlevend) erfgoed van het westen - in de mens vervalt als gevolgtrekking uit het methodische of ontologische materialisme der positivistische wetenschap. De mens is niets dan lichaam.

Besluit: de materialist als absolute zingever, - ziedaar de nihilist à la Nietzsche.

- De metafysische ontologie is duidelijk de tegenvoeter van dit al of niet tot in het nihilisme consequente seculaire positivisme.

- Daarin gaan de hedendaagse neo-sacralismen (in hun drievoudige vorm:

(a) occultisme (spiritisme inbegrepen),

(b) Aziatische religies (zen, yoga, astrologie e.a.),

(c) Bijbelse 'revivals' (= opwekkingsbewegingen, 'reveils' zoals Jezusbeweging, Pentekostalisme)) het consequentst in tegen het positivisme in al z'n vormen. De seculaire theologieën immers blijven steken halverwege: zij seculariseren dermate dat de aloude religie van ieder mysterie, heiligheid en hogere norm dreigt beroofd te worden. De seculaire theologieën voeren vaak de Engelse (Locke Hume) Franse (Voltaire, Rousseau) en de Duitse (Wolff, Kant) Aufklärung in het christendom in en drijven de seculaire crises nog op.

Positivisme is meer dan a- of anti - metafysica, zoals hierboven uiteengezet; het is ook een a- of zelfs anti-ontologie. Ontologie staat of valt met het begrip 'werkelijkheid' (zijn) en wel 'algehele (totale, transcendentele) 'werkelijkheid. Welnu, ook dat wordt hetzij methodisch hetzij ontologisch (d.i. met de pretentie, tegen wil en dank overigens, want een consequent positivist zou zich inzake 'zijn' en 'alle zijnden' ieder oordeel moeten ontzeggen, over de werkelijkheid en de algeheelheid ervan te oordelen) tussen haakjes gezet.

Dit impliceert dat positief te werk gaan betekent empirische gegevens (d.i. de zgn. 'natuur') - te ordenen (= samenhang blootleggen) terwijl men daarbij volkomen binnen de empirische gegevens blijft. Positivisme is dan ook altijd empirisme;

- manipuleerbaar, bruikbaar te maken (operationeel) - men denke aan de technocratische geest die de Aufklärung kenmerkt, d.i. de wil om de gegevens (de 'natuur') aan zich te onderwerpen, de beheersingswil !-

Opmerking. - het zgn. neopositivisme, logisch (= semiotisch, linguïstisch) positivisme, ontstaan o.m. onder invloed van Ernst Mach (1838/1916) en Ludwig Wittgenstein (1889/1951), - bewaart nog steeds het empirisme (= reductie tot de natuur van niet-natuurlijke (zo b.v. logische) fenomenen): is 'zinvol' (= heeft zin) iedere bewering die 'verifieerbaar' is, waarbij 'verifieerbaar' betekent 'dank zij zintuiglijke ervaring toetsbaar'. Men ziet dat het empirisme neigt tot sensualisme (zintuigengeloof);

- voert de logistiek (vgl. G. Frege (1848/1925), Bertr. Russell (1872/1970) in het positieve gedrag in; meteen wordt symbolisering (semiotiek) ingevoerd, alsook taalproblematiek.

Welnu; Mach is 'empiriokriticist' = is werkelijk de samenhang der zintuiglijke gegevens (kenniskritiek o.g.v. empirie (zintuigl. ervaring, resp. experiment) = empirio.kriticisme);

- die samenhang wordt door 'denkinhouden' weergegeven, maar deze zijn slechts schijnbegrippen zonder ontologische draagkracht ('waarheidsloos') maar met nuttigheidswaarde; die nuttigheidswaarde ligt enkel in het overzichtelijk maken van de natuur; zoals Hume, verklaart Mach 'substantie', 'oorzakelijkheid' (causaliteit: de oorzaak bewerkt het gevolg), 'absolute ruimte', 'absolute tijd', zelfs 'atoom' e.d.m. tot slechts 'voorstellingen' om de fenomenen overzichtelijk te maken; wat er eigenlijk in werkelijkheid (= ontologisch) aan beantwoordt, weten wij niet;

- die schijnbegrippen herleidt Mach tot relaties (functies = afhankelijkheidsbetrekkingen) wetenschappen bouwen netwerken van relaties op, meer niet.

- De Amerikaanse operationalisten (*Bridgman, Logic of Modern Physics*, 1927) voeren hier de werkdadigheid ('operation', bewerking van gegevens der natuur) in: als 'begrippen' (woorden) zo 'n bewerkingen (b.v. de meting van het volume) beschrijven en als deze bewerkingen 'uitkomst' ('result') geven, dan zijn zij 'nuttig'; meer zijn zij niet.

Dit alles lag al in Hume en Comte als empiristen. Dit zet zich verder door in het structurele positivisme, met dit verschil dat systeem, informatie en structuur als netwerk van relaties fungeren.

B2b. het probleem der niet-concrete (= hermeneutica- en/ of dialectiekloze) wetenschap.

Zo-even kwam de kritiek der positieve wetenschap vanuit de hoek der ontologie, al dan niet metafysisch opgevat. Nu komt de kritiek vanuit de hoek van het zgn. concrete denken, d.i. een ontologie, resp. metafysica die inzake kategorem (= predikabiliën, definitiebestanddelen der logica) oog heeft voor, ja, nadruk legt op het proprium (het sociaal individueel eigene) en het accidens (het bijkomstige (in de logische zin), het toevallige); m.a.w. op hetgeen buiten de abstracte definitie van iets valt. Niet het genus (geslacht : b.v. mens), niet de soort (species b.v. kind, jeugd, enz.) niet de differentia specifica (soortelijk verschil : klein, onvolwassen), maar wat, daarbuiten, de levende realiteit van kind, resp. jeugd uitmaakt - dit kind hier, deze jongen daar -.

Dit maakt begrijpelijk het accent op ‘leven’ en ‘gemeenschap’ zodat de relatie “wetenschappen enerzijds, en, anderzijds, leven en gemeenschap” hier ter sprake komt. Vgl. *Szientistik, Hermeneutik, Ideologiekritik, in hermeneutik und Ideologiekritik*, Frankfurt, 1971.

Laat ons nog eens samenvatten: - moderne wetenschap in de positieve zin van dat woord heeft een sciëntistische basis; d.w.z. de bevordering van wetenschap als beslissende cultuurfactor is dragende ondergrond; - sciëntisme heeft drie grote schakeringen:

(a) positivisme:

(b) neo-positivisme ‘feiten’, ja, maar niet zonder ‘symbolen’ waarmee die feiten beschreven worden (en meteen taal, logica, wiskunde);

(c) structuralisme: ‘feiten’, ‘symbolen’, ja, maar ‘structuren’ van systemen).

Welnu, daartegen komen zowel hermeneutica als dialectiek in verzet. En wel in naam van het concrete. De abstractie der wetenschap ligt hun dwars. Wetenschap, immers, zoekt het algemene.

- **Opmerking.**- het pragmatisme (Dewey, James) is gelijklopend met positivisme, maar heeft meer zin voor het concrete (leven, maatschappij). Het pragmatisme (Peirce) is nog sterker verwijderd van het positivistische ideaal, omwille van zijn zuiver wijsgerige inslag : Peirce noemt zichzelf ‘scholastisch realist’; d.w.z. ontologie en metafysica zijn voor hem zinvolle activiteiten; vandaar dat het concrete bij hem een plaats heeft.

Laat ons nu beide kritieken, die uit de Duits-idealistische hoek komen één voor één bespreken.

B2ba. De hermeneutica.

Het woord.- Hermeneutica kan, breed genomen, algemene interpretatietheorie betekenen (zo noemt Aristoteles ieder oordeel een hermèneia, - interpretatio, vertolking (zingeving, duiding) van een gegeven; in die brede betekenis hebben wij het in de logica en in de metafysica (jaar I en jaar II v.d. cursus) genomen). Maar hier, binnen het Duits-idealistisch denkkader, betekent het vertolkingsleer vanuit het concrete en betreffende het concrete (waarbij het concrete het individueel of sociaal eigene (eenmalige) en het (logisch) toevallig (bijkomstige) is).

Om dit alles te begrijpen moeten wij even de ontwikkeling schetsen van de hermeneutica. Wij steunen ons op *Henri Arvon, La philosophie allemande*, Paris, Seghers, 1970, pp. 116ss.:

--(a) de hermeneutica als hulpwetenschap : de filoloog heeft te maken met teksten; welnu, het juiste begrip van teksten is dubbel:

1/ vooreerst moet men weten wat in het verleden werd bedoeld (en dit impliceert dat men de hele situatie (der Sitz im Leben) kent); welnu, bij de lezer-interpretant veronderstelt dit een zich inleven in de schrijver en in diens situatie (= het geheel van omstandigheden waarin hij leefde); zo'n zich - inleven heet repristatie;

- de zgn. 'historische school' (F. von Savigny (1779/1861), Eichhorn, Grimm, L. von Ranke e.a.) paste deze repristatie toe als historische methode die zeer nauwkeurig alle kleine details als materiaal van inleving verwerkt;

2/ maar meestal gaat de bedoeling verder: men wil weten wat dezelfde schrijver nu, -in de huidige Sitz im Leben (situatie) zou bedoeld hebben; hier hebben wij niet herbeleving (repristatie) maar herneming, nieuwe interpretatie, herduiding;

- de klassieke filologie werd in die zin toegepast of liever gebruikt - door de theologie, met name de schriftlezing, voor zover zij weer dan puur historisch begrip (repristatie) was (exegese; bijbelhermeneutica) een parabel van Jezus 'begrip' was vooreerst hem in repristatie herbeleving, maar was daarna, ook en vooral zelfs, herduiden door hem zelf te beleven en op zich toe te passen; zo word de Bijbel levende werkelijkheid in het leven van de gelovige lezer;

- door de rechtswetenschap: niet alleen moet de rechter de wetteksten kennen repristorisch, maar hij moet ze vooral toepassen op de gevallen die voorkomen (en dat betekent ze herduiden);

-- (b) de verbreding der hermeneutica :

- Schleiermacher (1768/1834) is de eerste die het koppel 'herbeleving/ herduiding' maakt tot de structuur zelf van de kennis en wetenschapsleer : niet alleen het filologische leven van teksten, maar alle kennis is zo gestructureerd. Vgl. z'n *Dialektik* (1839).

- Dilthey (1833/1911) verbreedt dit inzicht (*Einleitung in die Geisteswissenschaften* (1883)) nog en maakt er de structuur van de geesteswetenschappen van: wijsbegeerte, kunstwetenschap, geschiedwetenschap kunnen niet voldoende tot haar recht komen met de positieve behandeling (Galilei; Locke, Hume; Comte); het 'Verstehen' is meer: het is repristatie en herinterpretatie o.g.v. auto - implicatie (er zelf in betrokken zijn);

- een variante van neo-Kantiaanse aard is: Windelband (*Geschichte und Naturwissenschaft*, 1894) : de natuurwetenschappen zijn nomothetisch (zij 'poneren', 'stellen' (thesis), een wet, nomos; zij willen algemene inzichten); de geesteswetenschappen zijn idiografisch (zij beschrijven het eigene, idion, proprium);

- de nomos is de soort (samen met het geslacht gaat het soortelijk verschil); het idion (en het bijkomstige) valt buiten het algemene soortbegrip;

- H. Rickert (*Kulturwissenschaft und Naturwissenschaft*, 1898): vermijdt de term geesteswetenschap en verkiest cultuurwetenschap (cultuur als de producten van de 'geest' in de loop der geschiedenis); zegt waarom cultuurwetenschap idiografisch te werk gaat, nl. omdat de cultuurwetenschapper niet koel-objectief alleen, maar ook waardierend (waardebelevend, axiologisch), instauratief, belangstellend opgaande is ingesteld;

- bij Dilthey, Windelband, Rickert is een rangorde aanwezig: hoe meer de onderzoeker zich van de anorganische natuur verwijderd, hoe weer idiografie terzake is;

- een andere neo-Kantiaanse variëte komt van de Marburger Schule: *Ernst Cassirer* (1894/1945) aanziet de mens als een symboliserend wezen (*Philosophie der symbolischen Formen*, 1923/1929); i.p.v. (Kantiaanse) ideeën stelt hij 'zinnebeelden', symbolen als typisch menselijke karakteristiek; deze symbolen evolueren in de loop der cultuurgeschiedenis en verschillen dus van de starre, onveranderlijke (Kantiaanse) ideeën.

- overigens, zelfs de natuurwetenschappelijke grondbegrippen evolueren in de loop der wetenschapsgeschiedenis (Cohen, Natorp).;

- dat Dilthey en de neo-Kantianen (als Windelband) verschillen, blijkt uit het feit dat Dilthey psychologie en sociologie bij de geesteswetenschappen rangschikt, terwijl Windelband ze bij de natuurwetenschappen klasseert; reden: voor Windelband zijn zij nomothetisch, algemene wetten construerend; voor Dilthey zijn zij concrete gevallen begrijpend; - wat eigenlijk samengaat;

-- (c) de verdere verbreding der hermeneutica :

- Schleiermacher, Dilthey, Emilio Betti (Algemene interpretatieleer, 1955) zijn psychologisch en individueel ingesteld en, met hen, de verbrede hermeneutica;

- onder de invloed van *Martin Heidegger* (*hermeneutica als structuur der existentiële ontologie*) en *Rudolf Bultmann* (*hermeneutica als structuur der existentiële Bijbelexegese*), ontwikkelt *Hans-Georg Gadamer* (*Wahrheit und Methode*, 1961) een vertalingshermeneutica:

- synchronisch vertalen is meer dan woord-voor-woordvertaling, doordat (de structuur van) een taal de een of andere mentaliteit weerspiegelt (= een gedachtewereld); synchronisch vertalen is dan ook altijd denkinhouden van de ene taal in de andere omzetten (en zo bewijzen dat men niet opgesloten zit in de eigen moedertaal b.v.)

- diachronisch vertalen heeft de structuur van 'herbeleving/ herduiding (zie hierboven): een woord - voor - woordvertaling van een oud - Nederlandse tekst gaat niet zonder meer op, doordat een andere mentaliteit (b.v. van de middeleeuwse Nederlandse bevolking) schuilt in de woorden en zinnen; men moet de denkinhouden vertalen (en zo bewijzen dat men niet opgesloten zit in de huidige mentaliteit, resp. taal);

- meteen legt Gadamer de nadruk op de gedecentreerdheid van ieder van ons (als bewust subject) vanuit de taaltraditie waarin wij onbewust opgroeien en in onze mentaliteit gevormd worden (dit thema loopt gelijk met het structuralistische 'décentrement du sujet', - waarover later);

- onder de invloed van Kierkegaard, Nietzsche en Péguy komt *Gilles Deleuze* (*Différence et répétition*, 1968-1, 1972-2) tot een zeer verbrede hermeneutica: i.p.v. mechanisch-materieel te herhalen, kan iemand creatief hernemen (*répétition complexe*); nevens de gewone gelijkenis als dwangmatigheid is er la *différence libre*, het vrije verschil, waardoor de mens als zingever ontsnapt aan eentonige wetmatigheid; - wat Deleuze onderzoekt in wiskunde, fysica, biologie, psychoanalyse, esthetica.

Ontwikkelen wij nu een voorbeeld.- Nemen wij een opvoeder die met een groep kinderen geconfronteerd wordt. Zijn studies hebben hem het nomothetische (algemeen-wetmatige) van kind, opvoeding, leerprogramma, *paideia*, enz. bijgebracht. Maar de praxis, het praktische leven als opvoeder zal hem dwingen rekening te houden met het idiografische aspect iedere klas is telkens weer anders; ieder kind is telkens weer anders; overigens ieder opvoeder uit éénzelfde jaar is ook telkens weer anders.

Dat 'telkens weer andere',- dat is wat de idiograaf ziet er waarmee de praktijk, het 'leven', confronteert. De wetenschappelijke theorie bereidt wel voor op die confrontatie, maar, als men alleen die theorie en wel mechanisch (inert) zou toepassen, dan zou opvoeding vaak 'n miserabel geval zijn! Slechts een creatieve toepassing (en dat is altijd aanpassing) overmeestert de kloof tussen nomothetie en ideografie.

Maar analyseren we dit nauwkeuriger. - Zijn gegeven de opvoeder als subject (S) der opvoeding, de klas, resp. het kind, als object (O) der opvoeding. Beide zijn vatbaar voor een wezensdefinitie, net als opvoeden zelf. Aan die wezenheid zitten wetmatigheden vast die de opvoedingswetenschap bijbrengt.

- Nemen wij een concreet kind: als definitie is het een - laat ons zeggen - kleine mens; maar met zo'n abstract inzicht loopt de practicus niet ver! Synchronisch gezien vallen alle kinderen der klas onder dezelfde definitie (het zijn alle elementen van éénzelfde klasse 'kleine mensen'!; dat is hun wezensgelijkenis), maar dit kind hier (en nu) verschilt van dat kind daar (en nu) : de individuele verschillen dwingen tot differentiëring (aanpassing) vanwege de opvoeder. Streng uitgedrukt: een pure wezenheid (= essentie in de abstracte zin) is algemeen, maar een verwezenlijkte wezenheid verschilt individueel van iedere andere.

- Diachronisch is de pure wezenheid onveranderd, ja, onveranderlijk, maar de verwezenlijkte wezenheid verandert, en wel tweevoudig:

(1) in de volgorde der tijdsmomenten, der 'beweging' (kinèsis) is het vorige (normaal) minder ontwikkeld dan het volgende (zo b.v. een kind roeit, z'n inzicht neemt toe (het leert bij), enz.);

(2) in de volgorde der tijdsmomenten (= beweging der wezenheid) is het vorige oud en het volgende nieuw; d.w.z. beweging (in de tijd) omvat zowel ontwikkeling (ad (1)) als verrassing (ad(2)): de vergelijking der elementen der volgorde (vorige, volgende) bewijst het. Maar ontwikkeling, resp. verrassing zijn geen gelijkenis maar verschil.

Opwerping - Maar er is toch een algemene structuur van ontwikkeling en verrassing ! Ja, maar die behoort tot de algemene wezenheidsdefinitie (onveranderlijke beweging), waarover het hier niet gaat: hier gaat het over geschiedenis, d.i. onvoorspelbare ontwikkeling en verrassing, niet over programmatie (die slechts het algemene kent).

- Nemen wij nu de reactie van de opvoeder tegenover de synchronische en diachronische verschillen, hierboven geschetst. - Was ieder kind gelijk aan het andere en was ieder kind in zijn fasen gelijk (het vorige gelijk aan het volgende), dan zou de trage (inerte, mechanische) herhaling van de opvoeder in zijn opvoedende actie het halen.

- Nu echter verschilt ieder kind van alle andere (synchronisch) en verschilt de volgende fase van ieder kind van de vorige (diachronisch): hier kan alleen improvisatie, creatieve herneming (van wat abstract geleerd werd), dynamisme (i.p.v. inertie en mechanisme) het halen. Hieruit blijkt dat geen enkel opvoedingssysteem de opvoeder perfect kan voorbereiden: steeds doen zich situaties voor die hem onvoorbereid verrassen, waarin alleen improvisatie de aangewezen reactie is. Dat is de wet van het leven waartegen geen wetenschappelijk kruid gewassen is!

=/ Positivisten, neo-positivisten, vooral structuralisten zullen reageren met : "Goed, maar een wetenschappelijke vorming bereidt in alle geval beter voor dan geen!" - Inderdaad, was dat niet zo, dan zou normaal onderwijs voor onderwijzers b.v. nutteloos zijn. Wat niet het geval is. -- Voor meer detail verwijs ik naar *L. Apostel*

e.a., *De eenheid van de cultuur*, 1972, blz.10/11; 17/45 (de Mey), waar het over heuristiek gaat : zoals de evoluerende stof de verzameling der mogelijke levensvormen doorzoekt, zo ook doorzoekt de denkende mens de verzameling der mogelijke oplossingen van een probleem en wel met een zekere strategie, d.i. een ordenen der gegevens in een zekere richting die succes, uitkomst, bieden moet. Toegepast op de opvoederssituatie (de onvoorspelbare ontwikkeling en verrassing, d.i. de geschiedenis) komt dit hierop neer dat voorbereiding (door studies, hoe abstract ook; door onmiddellijke voorbereiding) een preselectie vertegenwoordigt (voor dewelke een aantal mogelijkheden buiten beschouwing vallen, terwijl andere wel in aanmerking genomen worden). Heuristieken zijn regelverzamelingen voor preselectie inzake te onderzoeken mogelijkheden. - Praktisch gezegd: een theoretisch goed gevormd leraar, een ervaren leraar beschikken over een groter waaier van mogelijkheden en over een succesvoller preselectie. Zij zijn minder blind (groter mogelijkhedenverzameling) en verliezen minder tijd (relevanter preselectie). Vgl. prospectief (Blondel).

Meteen is het begrip ‘geschiedenis’ opgedaagd (dank zij de diachronische idiografie). ‘Leven’, ‘geschiedenis’, dynamisme horen samen. Zo komen wij tot een hermeneutische antropologie: mens - zijn is niet inert-mechanische herhaling van een abstracte definitie alleen; het is ook en vooral, axiologisch beschouwd, allereerst - op persoonlijke, unieke, enige, eigen wijze hernemen van meet af aan van wat in die abstracte definitie slechts zijdelings gevat wordt. De mens heeft geschiedenis (feit, facticiteit, Geworfenheit (Heidegger), maar deze bepaalt (‘programmeert’) hem slechts gedeeltelijk : de mens maakt ook geschiedenis. Dat is ‘leven’! Hij is Entwurf, zou Heidegger zeggen! Hij ontwerpt, d.i. gaat ontwikkelend en verrassend en anders dan alle andere te werk. Domineert in de wetenschap de gelijkenis, in het leven en de geschiedenis (en in de praktische axiologie) overheerst het verschil. Ziedaar de les die de hermeneutica ons leert.

1.- De (vooral Duitse) romantiek heeft ons dit geleerd. Zij vatte, nevens het wetenschappelijk ‘begrip’ (abstract - algemeen - onveranderlijk), een ander ‘begrip’ op: de onvergelijkbaar - eenmalige kern (‘wezenheid’, maar dan concreet genomen) van een persoon(lijkheid), van een gebeurtenis, van een prestatie (verwezenlijking) (individueel, ‘eigen’lijk, uniek). - Wie dagelijks met een kind in de klas omgaat, verwerft van dat kind een zich ontwikkelend en verrassend begrip, dat nog wat anders is dan het abstract - algemene begrip ervan. Dat is een kind ‘verstehen’ verstaan, ‘kennen’ (in de Bijbelse zin).- Zo heeft ook een ‘kenner’ van de Middeleeuwen een begrip dat anders is dan een abstract-algemeen begrip, een levend begrip dat blijkt als hij erover spreekt en vertelt, b.v. (vgl. in dit verband ‘ideeëngeschiedenis’). Men zou dit het concrete begrip kunnen heten).

2.- De levensfilosofen (vitalisten), zoals H. Bergson, W. James (pragmatist), Dilthey (historist) benadrukken de hermeneutica maar met referentie naar de biologie (en haar organicisme) als basiswetenschap (i.p.v. de mathematische fysica der positivisten), alsook met neiging tot irrationalisme (de rede minachten).

3.- De neo-Kantianen - reeds vernoemd. De al of niet fenomenologisch te werk gaande existentiële denkers vallen de hermeneutica ook bij.

- In het spoor van S. Kierkegaard situeren zich M. Heidegger, J.-P. Sartre, G. Marcel, K. Jaspers, e.a. Hier is niet de biologie basiswetenschap, maar de existentiebeschrijving.

- 'Existentie' in de aloude zin betekent de feitelijkheid van een (abstracte) 'essentie' (zijnswijze, wezenheid). In de klassieke logica en metafysica (ontologie) is dat de gewone betekenis. - Maar in het existentiële denken betekent 'existentie' 1/ verwezenlijkte essentie en wel 2/ door de mens als handelend wezen verwezenlijkte essentie. Bij een Sartre weegt de eerste nuance door (vandaar z'n anti-essentialisme), bij een Marcel, een Jaspers, een Wust, de tweede (die meer uit de levensfilosofie komt: de door de mens zelf voltrokken, verwezenlijkte, gerealiseerde, menselijke essentie). Bij Heidegger komt een derde nuance erbij, nl. de menselijke, door de mens in de tijd ontwerpen en verwerkelijkte, essentie, gedacht binnen het kader der (aristotelische) ontologie; m.a.w. de menselijke, door de mens zelf verwezenlijkte, zijnswijze, betrokken op het algehele 'zijn'. - Vgl. *G. Marcel, Der Mensch als Problem*, Frankfurt-a.-M., Knecht 1956; *J. Wahl, Les philosophies de l'existence*, Paris, Colin, 1954.

- Men ziet in dat de fenomenologie (Husserl), met haar intentionaliteit, d.i. het bewustzijn als verwijzing naar een object, als kern van de 'ontmoeting' (d.i. de confrontatie van een subject met een (objectief) gegeven), ergens in het hart van de existentie gesitueerd is. Waarom? Omdat de fenomenoloog nooit een niet-ontmoet, subjectloos object beschouwt (zoals de positieve wetenschapper) - b.v. nooit het kind op zich alleen, maar het kind voor zover men ermee ergens persoonlijk geconfronteerd wordt (het ontmoete zoals hij, overigens, nooit zonder meer een objectvrij, intentionaliteitsloos subject in beschouwing neemt, maar het ik in zijn bewuste relatie tot iets (anders), - zo b.v. de opvoeder in zijn functie, niet de functieloze opvoeder op zich-. Dat is, i.p.v. abstracte (logische of logistische) betrekkingenleer (en functionalisme), concrete relatieleer en functionalisme d.i. de combinatie van betrekkingenlogica en existentiebeschrijving.

B2bb. De dialectiek.

Het woord. - Zoals hoger gezegd heeft 'dialectiek' twee hoofdbetekeningen:

(a) de aloude - van de oude Grieken tot aan Hegel -, die uitwisseling (dia) betekent van zowel woorden (logos in één betekenis) als van denkinhouden (logos in de tweede b.) in het kader van 'n gesprek, desnoods twistgesprek (vgl. eristiek), van gedachten wisselen; Zeno (Elea) is de eerste presocratieker die zoiets als kunst beoefend heeft; In die zin is dialectiek verwant met of zelfs identisch met logica en huldigt zij het beginsel van tegenspraak als norm;

(b) de (nieuwe of kortweg) dialectiek betekent de verzoening der tegenstellingen (hier abusievelijk 'contradicties' genaamd (waar het gaat over contraire, tegengestelde - niet over strikt contradictorische - gegevens) in een proces dat Hegel driedig opvat, nl. bevestiging (thesis), ontkenning (antithesis, negatie - het tegengestelde positie, bevestiging-) en ontkenning der ontkenning (synthesis, d.i. 'Aufhebung'; opheffing in de tweevoudige zin van 'bewaren' en 'op hoger vlak versmelten', verzoening, fusie).-

NB. Hegel (1770/1831) behoort tot een der machtigste denkbewegingen der geschiedenis, nl. het 'absolute' of 'Duitse' idealisme (1790/1830). Het is idealisme doordat het 'zijn' in de grond als idee opgevat wordt (in platonische, resp. neoplatonische zin). Het is Duits doordat het modern, vooral Kantiaans

‘aufgeklärt’, verlicht (‘rationalistisch’) en romantisch bepaald is. Fichte (zeer Kantiaans), Schelling (zeer romantisch), vooral Hegel (doordat hij school gevormd heeft: Hegelianismen allerhande!) zijn de drie hoofdfiguren.

-- Hegel stelt belang in de ‘geest’ (zoiets als (ideeën)historisch opgevatte) mentaliteit) van ‘n volk en/of een religie, en wel om deze ‘geest’ (door één hoofdidee beheerste mentaliteit) te vertolken in geschikte begrippen die het historische leven van de mens in het kader van een volk, resp. een religie niet verraden, maar concreet weergeven. Het begrippelijk tot bewustzijn gekomen historische leven van de mensheid in het kader van volk en / of religie, - ziedaar *Hegel*! En dit vooral in kunst, religie en wijsbegeerte!

Hoofdwerken: *Phänomenologie des Geistes* (1807), de geschiedenis van de bewustwording van de mensheid in haar stadia van zelfverwerkelijking (humanisme) beschrijvend (waarin hij de tweeheid ‘Herrschaft (overheersing)/ Knechtschaft (slavernij)’ als basis van arbeid en cultuur behandelt, Karl Marx voorbereidend); inleidend tot de *Logik* (1812/1816) over het ‘absolute’ weten als bestemming van de geschiedenis (religieuze wijsbegeerte der Idee).

- Daarvandaan twee hoofdinterpretaties van Hegel: de fenomenologische, die de zelfverwezenlijking van de mens (vgl. existentie - begrip hierboven) thematiseert, en de logische, die het absolute weten der filosofie als einddoel der mensheid vastlegt.

Het Duitse idealisme is gekenmerkt door twee hoofdtrekken:

(i) het primaat van de rede (// verlicht rationalisme), resp. van de ‘geest’ (versta : de door een hoofdideaal beheerste mentaliteit van een volk. Resp. religie; // romantiek);

(ii) de door Heraklitus’ filosofie der verzoende tegenstellingen (= dialectiek). En wel zo dat die twee (rede, resp. geest en tegenstellingenverzoening) ineen gedacht worden, op ontotheologische wijze. - Dit geeft: de idee (= godheid), die, Hegeliaans gezegd, drie stadia doormaakt, nl. het stadium van het ‘An sich’ (op zich, d.i. het heelal voor zover het onontvond, onontplooid, onontwikkeld, alles is) - d.i. de positie of thesis -; dat van het ‘Für sich’, (voor zich, d.i. hetzelfde heelal maar uiteengespreid in de tegenstellingen die zich ‘für sich’ (= elk voor zich, gescheiden) laten gelden en tonen) - d.i. de negatie of antithese -; dat van het ‘An-und-für-sich’ (op-en-voor-zich, d.i. steeds hetzelfde heelal maar zover het uiteindelijk zijn ‘waarheid’ (d.i. in het ‘Für sich’ de aanvankelijk verborgen, onontvondde rijkdom van het ‘An sich’ van de oorsprong) ontvond te voorschijn brengt, d.i. de negatie der negatie of de synthese.

- **Opmerking.** - Nu moet de term ‘Geisteswissenschaft’ wel beter begrijpelijk zijn : ‘Geist’ (de door een idee, resp. ideaal beheerste mentaliteit van een volk, resp. religie), door de concrete rede tot bewustzijn gebracht! Zo b.v. de idee van civitas dei, de christelijke staat (Midden-eeuwen), kosmopolitisme (XVIII-de e.), technocratie (heden) (ideeën- geestes-, cultuurge-schiedenis). M.b.t. dialectiek zie *P. Foulquié, La dialectique*, Paris, PUF, 1949. Wat Hegel idealistisch heeft geformuleerd, zal Marx en het marxisme

i/ ‘irdisch’ (aards) en dat betekent allereerst economisch (d.i. het productie- en consumptie-proces betreffend) en

ii/ ‘sozial’ (sociaal), ‘gesellachftlich’ (maatschappelijk) opvatten. Die twee samengevat: ‘praktisch’! - Wat gaat dat dan betekenen voor de dialectiek? Twee termen domineren het marxistische denken : ‘totaliteit’ en ‘proces’ (// ‘zijn’ en ‘beweging’). Dit leggen wij nu nader uit.

- Totaliteit (geheel); deze betekent - vooreerst de maatschappij als de verzameling, resp. het systeem der mensen (elementen); deze is daarbij - 'globaal' (globus = aardbol), planetair opgevat, d.i. als de algehele mensheid of aardbevolking;

- collectief (collectief =/ universeel, particulier, individueel) genomen, d.i. alle individuen, alle groepen (rassen, talen, volken, staten, vooral alle economisch - sociale klassen) zijn slechts onderdelen van het collectief;

- ten tweede het milieu, waarin de globaal-collectieve mensheid zich situeert, de zgn. natuur: Marx zegt: "Die Natur, abstract genommen (= geabstraheerd), für sich (zie hoger: geïsoleerd), in der Trennung (= gescheiden) vom Menschen fixiert (als dode stof vastgelegd), ist für den Menschen nichts".

Hier pleit Marx, als concreet denkend dialectieker, voor een niet-abstraherende, - isolerende kijk op de verhouding 'mens-natuur'; de natuur waar de mens middenin staat,- dat bedoelt hij.

- Proces (verloop van een beweging): deze is 'kinesis', beweging, in de zin van verandering, en wel als verloop (proces), d.i. een (geordende) volgorde van veranderingen.

- *Bekijken wij deze nader. Men kan immers beweging meervoudig duiden:*

(a) mechanisch: dan staat de anorganische natuur model en dan nog wel als verzameling van mechanismen waarbij 'mechanisme' betekent elk stoffelijk systeem waarvan de toestanden en hun veranderingen verlopen o.g.v. de wetmatigheid eigen aan de anorganische natuur (het mechanisme vat de totaliteit zo op); de 'natuur' is dan één grote mechanische 'machine' van buitenmenselijke aard; men denke aan de mechanica b.v.;

(b) organisch: dan staat het organisme, d.i. de organische of levende natuur model en wel als verzameling van doelgerichte mechanismen of 'machines' (in de zin van doelgerichte, door de mens of een bewustzijn zelfs, bestuurd mechanismen); teleologie wordt ingevoerd; men denke aan de biologie b.v. (het organicisme vat de totaliteit zo op);

-- de vitalisten vatten deze orde van zaken dan nog hermeneutisch op : leven is voor hen 'interpreterend leven' dat in de mens culmineert; men denke aan Nietzsche b.v.;

(c) dialectisch: dan staat de geschiedenis model, d.i. de verzameling van verwezenlijkte essenties met haar onvoorspelbaarheden (zie boven) en met de tussenkomst (= praxis) van de mensheid als werkdadig subject ervan; men denke aan de Geschiedwetenschap maar dan concreet (= dialectisch) opgevat (het histori(ci)sme vat de totaliteit zo op);

- Totaliteit en proces worden - concreet - ineengedacht, synthetisch (niet 'für sich' alleen, zoals de positieve abstraherende wetenschap zou doen, maar 'an-und-für-sich'), verzoend, zoals Heraklitus het voordeed en Hegel. Dit betekent de geschiedenis van de wereldbevolking, - gesitueerd in de natuur waarin wijzelf staan.

De (marxistisch-) dialectische kritiek op de positieve wetenschappen.

Vgl. Bertels-Petersma, *Filosofen van de 20e eeuw*, A'm /Brussel, 1972, blz. 178vv. (over Jürgen Habermas en 'der Positivismusstreit'); L. Goldmann e.a, *Dialectiek en maatschappijkritiek*, Meppel, Boom, 1970.

De positieve wetenschap is geen abstracte entiteit ('für sich', geïsoleerd), maar zij staat in verhouding tot het geheel (der wereldbevolking en haar milieu, de natuur) en tot de ermee samengaande beweging (der geschiedenis, vooral de economisch-sociale onderbouw ervan). Dat vergeet de positivist veelal. Nee, de positieve wetenschap is 'an-und-für-sich', negatie van de negatie die de abstractie is! De positieve wetenschapper is geëngageerd (om een term te gebruiken die n.a.v. het existentialisme en de (Franse) verzetsbeweging modieus werd, - er middenin staande, erin betrekken. Wanneer hij die betrokkenheid (auto-implicatie, er zelf persoonlijk in betrokken zijn). Bewust op zich neemt in aardse en sociale zin, dan wordt zij 'Praxis' geheten.

Nu kan die betrokkenheid meervoudig geduid (poly-interpretabiliteit) worden:

a/ 'positief' in de zin van beamend, instemmend tegenover het establishment, de gevestigde orde (dit is de zoveelste betekenis van 'positief': behoudsgezind, conservatief!); wat dan in politieke taal 'rechts' betekent;

b/ passief, lijdelijk, gelaten, aanvaardend (de neutralere vorm van betrokkenheid);

c/ 'negatief' in de Hegeliaanse zin, aan de gevestigde orde onaangepast, oppositioneel, revolutionair; de tegenstelling binnen de totaliteit bewust beamend en doorzettend;

- men denke aan de Parijzer-revolte der studenten in 1968.

- achter deze driedigheid steekt een waarde - oordeel (evaluatie) omtrent de bestaande orde en haar verhouding tot de utopie, het ideaal (der Zukunftsstaat) : axiologie en onderzoek worden hier niet gescheiden zoals bij de louter positieve wetenschapper, die louter 'empirisch-analytisch' te werk gaat (om het met Habermas te zeggen) i.p.v. dialectisch (wat steeds waardering insluit).

- "De hegeliaanse categorie (= denkinhoud als stelling) van identiteit van subject tot object wil zeggen - om het probleem van de dialectiek in meer filosofische termen te vatten - dat -, wanneer mensen over de maatschappij denken, dan de maatschappij in hen denkt. En het feit dat zij over de maatschappij denken, wil zeggen dat de maatschappij over zichzelf denkt. Dit is zo op radicale wijze door Hegel en door enkele marxisten geformuleerd." (L. Goldmann, o.c., . blz. 91/92). Dit loopt parallel met het décentrement du sujet (individueel) bij de structuralisten en met de opvatting dat 'verstehen, duiden' in de grond zichzelf uitende traditie in taalverband is (zie boven), bij Gadamer, de hermeutiek.

Hier is het subject de wereldbevolking in haar analyse van de situatie, het object diezelfde totaliteit in beweging (vooral intake maatschappijordening, natuurlijk).

=/ L. Goldmann stelt zulks niet zo scherp als een Hegel e.a.: voor Hem is er slechts gedeeltelijke identiteit van subject en object. Gevolg : wie, nauwkeuriger welke groep denkt over de totaliteit in beweging, is dan van belang. En, daar dat denken dialectisch is, is het negatie en negatie van negatie; anders gezegd 'kritische instelling'.

De Frankfurter Schule (= Negative Dialektik; Kritische Theorie) (= Th. Adorno, M. Horkheimer, Herb. Marcuse; J. Habermas) situeert de denkende groep bij randfiguren (negers, kunstenaars, filosofische intellectuelen; onderontwikkelde volkeren), marginalen.

“Enerzijds, aan de kant van de werkelijkheid, de objectieve mogelijkheden voor geluk, bevrijding - Marcuse zegt dat wij tegenwoordig zozeer technisch zijn ontwikkeld dat wij veel welvarender kunnen leven-, anderzijds, aan de kant van het bewustzijn, een ontbreken van kritiek: de kritiek kan alleen buiten de maatschappij worden uitgesproken, - aan de rand, door de intellectuelen.” Zo typeert Goldmann de zgn. negatieve dialectiek van de Frankfurter Schule (o.c., 90). Hij gaat verder: “Op een congres in Korçula, waar ook *Ernst Bloch* (1885/1977) *Geist der Utopie* (1928), *Das Prinzip Hoffnung* (1953/1959): de utopie, met haar voorstellingen, wensbeelden en verwachtingen, is, voor Bloch, het methodisch orgaan voor het nieuwe) aanwezig was, sprak Marcuse over de nieuwe situatie (Goldmann bedoelt de opstanden in Frankrijk en Italië (1968: studentenrevolte b.v.) alsook de Praagse Lente, waar een vrijheidsgezinnd socialisme doorbrak), over de nieuwe krachten die aan het werk waren.

Maar, zo voegde Marcuse eraan toe - en dat is nu echt in de traditie der Frankfurter Schule deze nieuwe krachten, de arbeiders uit Italië, de studenten uit Parijs, enz., moeten radicaal utopisch zijn, zij moeten zich niet laten inkapselen, zij moeten absolute eisen tellen. Natuurlijk reageerde Bloch hier prompt op en constateerde dat het toch wel typisch was dat Marcuse tot het standpunt van hem gekomen was. En Marcuse moest toegeven dat dit waar was: wanneer men in de visie van de Frankfurter Schule positieve elementen opneemt, dan moeten deze ipso facto utopisch zijn”. (o.c., 91)

=/ Goldmann's kritiek op Marcuse luidt: “Wanneer men echter dialectisch denkt, dan geeft men er zich rekenschap van dat het positieve en het negatieve niet radicaal gescheiden zijn, dat men nooit voor de keus staat tussen utopie en aanpassing, maar altijd voor concrete praktische vragen, historische vragen, waarvan utopie en aanpassing elementen zijn” (o.c. 191).

Besluit: de marxisten verschillen onderling over de interpretatie van de zgn. Hegeliaanse stelling van de identiteit van subject en object; m.a.w. waar zijn de ‘negatieve’ (= opstandige, omvormende krachten ? Overal, bij een deel of ‘buiten’ (aan de rand)?

Nu wij het marxistisch beginsel kennen, kunnen wij de wetenschapskritiek der marxisten verstaan. *G. Harmsen, in L. Goldmann e.a., o.c., 17/25*, heeft het o.m. over Karl Kautsky en Eduard Bernstein in de socialistische beweging : “Onder invloed van het neokantianisme en het positivisme weer een keurige scheiding tussen sociologie en politiek, tussen ‘Sein’ en ‘Sollen’! (Zie ook o.c., 20)

(i) De eerste scheiding: = de sociale wetenschap (= sociologie) wordt als zuivere wetenschap, die regels en wetmatigheden waaraan sociale processen onderworpen zijn opspoort, om die processen naar onze hand te zetten (= operationalisme, technocratie) en dit in ‘n ‘neutrale’, ‘objectieve’ houding i.p.v. geëngageerd, stelling nemend voor recht tegen onrecht b.v.; dus ‘waardentrie’ sociologie niet deelnemend aan de maatschappijverandering;

= de politieke actie die maatschappijveranderend werkt, wordt als toegepaste wetenschap opgevat en aan anderen, de politiciers, overgelaten.

=/ De dialectieker verzet zich tegen deze nette scheiding, die beide termen ‘für sich’ (geïsoleerd-abstract) opvat; in de praxis vloeien deze tegengestelden ‘verzoend’ ineen (an-und-für-sich): het politieke engagement opent theoretische perspectieven en theorie richt, belicht het engagement; zonder theorie is de praxis blind; zonder praxis is de theorie leeg, ‘positief’, lijdelijk, zonder resultaat.

(ii) De tweede scheiding: 'Sein' is hier hetzelfde als feitelijke, ja, gevestigde werkelijkheid der wereldbevolking, de gevestigde, historisch gegroeide orde; deze wordt positief (in de zin van de positivistische wetenschap ditmaal, - let op met termen die verschillende context hebben!) bestudeerd in de sociologie;

- 'Sollen' staat hier voor plicht (o.g.v. norm die het geweten aanspreekt), sociale verantwoordelijkheid, medeverantwoordelijkheid van ieder van ons tegenover de toestand der wereldbevolking, ons praktisch aandeel in de 'beweging', het 'proces' ervan op ethische (morele) gronden, d.i. waarden; de plicht is, voor de positivist, voor de niet-wetenschapper, de practicus, de activist

=/ Wie zo denkt, heeft "geen notie ... van de wijze waarop de theorie binnen de praxis functioneert. Met Hegel minachtte Marx het onmachtige 'Sollen' en iedere daarmee identieke subjectief-moraliserende kritiek. Met Hegel ging Marx uit van de eenheid van norm en werkelijkheid, d.w.z. van de menselijke bewustwording als kracht die aan de geschiedenis vorm geeft doordat zij er zelf deel van uitmaakt". (o.c., 24) - Weerom de Heraklitiaanse verzoening (an -und-für-sich) der tegengestelden (für-sich) in de zgn. negatie 'verzoening' der negatie (abstraherende tegenstelling en scheiding). Wie de onderontwikkeling bestudeert, scheidt de studie niet van de ontwikkelingshulp, hoe miniem ook. - Wat gelovigen, ook dialectisch kunnen begrijpen : wie gelooft in naastenliefde, helpt ook de naaste: het geloof 'für-sich' (abstract, geïsoleerd, tegengesteld) moet 'an-und-für-sich' (concreet, actief, geëngageerd) worden, - hetgeen de traditie geheten heeft "Geen geloof zonder werken" (Brief van Jakobus). Dat is de 'verzoening' van geloof en werken! Overigens: geen werken zonder geloof!

=/ L. Goldmann, o.c., 94, striemt niet enkel de positivist en de neo-positivist, maar ook de structuralist: "Men kan er gemakkelijk het Amerikaanse structuralisme, dat bijna geheel positivistisch is, aan toevoegen, maar ook het frame linguïstische structuralisme, dat verder gaat; ook kan men namen noemen van mensen die schijnbaar zeer marxistisch optreden, zoals Althusser en zijn school."

Afsluitende opmerkingen: hermeneutica en dialectiek.

(a) Beide zijn gelijklopend, maar de hermeneutica is overwegend individueel (Kierkegaard : het 'individu' tegenover God en de medemens) en psychologisch ingesteld, terwijl de dialectiek overwegend sociaal en sociologisch gericht is.

(b) Beide verwerpen: - het determinisme (de hele werkelijkheid is voorafbepaald o.g.v. mechanismen; // mechanisme);

- het organicisme, hoewel beide een teleologisch aspect opnemen; - waarbij echter moet opgemerkt dat de vitalistische inslag van verscheidene hermeneutiekers (Nietzsche b.v.) sterk kan zijn, waar dit niet het geval is met de dialectiekers; de bijdrage van determinisme, resp. biologisme (vitalisme, organicisme) wordt verwerkt in de tweeheid gesitueerde vrijheid, waarbij het eerste sterker benadrukt wordt door de dialectiekers, het tweede door de hermeneutiekers (althans in algemene regel). Gesitueerde vrijheid is voor Hegel en Marx Arbeit, arbeid (cultuurprestatie), parallel aan self-activity (Dewey), zelf-werkdadigheid); de mens is een arbeider, geestes- en handarbeider, d.i. een verwezenlijker van essenties, nl. de natuur, zichzelf en de (reeds verwezenlijkte) cultuur.

(c) J.P. Sartre. *Critique de la raison dialectique*, verzoent existentialisme en marxisme: het eerste is een 'enclave' in het tweede. Dit stelt de vraag naar de 'verzoening' van hermeneutiek en

dialectiek. Bij de verzoening van existentialisme en marxisme is de knellende vraag :”Binnen het collectief van de identiteit tussen subject (de totale, de partiële of de marginale wereldbevolking) en object, zoals de dialectiek dit ziet: Welke is de functie van het individuele, persoonlijke subject dat de singuliere mens is?” Nu de Franse structuralisten het singuliere en wel het bewuste, vrije menselijke subject a.h.w. neutraliseren in naam van onbewuste structuren die het ‘bepalen’, het obscuur besturen, heeft Sartre’ s verzoening van existentialisme (‘n vorm van hermeneutica) en marxisme (‘n vorm van dialectiek) een voorgangersrol, nl. als correctief op de overdrijving van het uitschakelen van het singuliere subject.

Wij verwijzen hier naar *H. van Praag, Compendium der psychologie*, Groningen, s.d., 359/365 (12, C) over het personalisme. Figuren als C. Renouvier (1815/1903), Emm. Mounier (1905/19507, leider van Esprit, Denis de Rougemont, G. Marcel (1889/1973), de christelijke existentiële filosoof; - Martin Buber (1878/1965), de chassidisch beïnvloede jood, Nik. Berdjajef (1874/1948), de Russische existentialist; -W. Stern (1871/1938), P. Kohnstamm (1875/1951), de twee psychologen, zijn personalistisch gericht. De betrekking ‘ik-gij’, de zgn. personele relatie, is de kern, onderscheiden van de ‘ik-het’ - betrekking (t.o.v. zaken), maar ook van de ‘ik - totaliteit’ - relatie (der dialectiekers), hoewel er niet van Gescheiden.

- De grote voorloper, aldus van Pr., is *Ludw. Feuerbach, Philosophie der Zukunft* (1843), stelling nemend tegen Hegel’s collectivisering: “De ware dialectiek is geen alleenspraak van een eenzame denker met zichzelf - wat Hegel te veel doet het is een samenspraak tussen ‘ik’ en ‘gij’”. Samen met het pluralisme is dit één der kerngedachten van ieder personalisme. Het is ‘n synthese (‘an-und-für-sich) van hermeneutiek en dialectiek (die het uit haar isolement en abstractie haalt, uit haar ‘für-sich’). Let dus wel op: niet de persoon (‘für-sich’) is het wezen van het personalisme, maar de relaties van de persoon uitgaande naar zaak, medemens, totaliteit.

Dit bevat een grondige kritiek op het ‘Bewusstsein überhaupt’ (het bewustzijn zonder meer) van Kant in zijn Duits - idealistische interpretatie: Fichte, Schelling, Hegel maakten er een werkelijk, ja, goddelijk Subject van dat alle andere subjecten (de concrete, individuele personen, nl.) opslokt en hun zelfstandigheid vervluchtigt. Zelfs Husserl, met zijn ‘reines Bewusstsein’, dat hij en absoluut én onpersoonlijk opvat, gaat hier niet vrijuit. Er bestaan geen andere werkelijke ‘subjecten’ dan singuliere personen; de rest is abstractie of ten onrechte in de werkelijkheid geprojecteerde abstractie (met als oorsprong het pantheïstisch emanatisme b.v.).

(d) Logica en hermeneutiek, resp. dialectiek. - De concrete denker, de- ab- en induceert even streng als de abstract-algemene denker. Maar hij vergeet nooit dat hij een ‘zijnde-in-de-wereld’ is, medeverantwoordelijk voor die wereld en zijn verloop (geschiedenis); hij is nooit positivist. - De concrete denker isoleert nooit de gegevens (vandaar zijn situatie- en totaliteits-denken, zijn dynamisme), en dus betrekkingenlogica (als correctief van zuivere klasseloga) - of ‘relation’ als correctief van ‘quality’ (om met C.S. Peirce te spreken) - beheerst heel zijn denkstructuur, maar nooit als een abstractie op en om zichzelf! Wat de positivistische logistiek wel doet. - De concrete denker vergeet nooit de hetzij individuele hetzij collectieve interpretatie, maar dan niet als symboliseringsproces zoals de semiotiker (Morris b.v.) of de semioloog (Barthes b.v.) het (abstract-algemeen) opvat; neen, hij weet ieder ogenblik dat hij interpretant (Peirce) is, zingever, nl. als medeverantwoordelijke binnen de totaliteit en haar proces. Hierdoor overschrijdt hij het abstract-algemene wetenschapskader waarin de positivist zich isoleert.

(e) Ecologie.- De milieuwetenschap (waarin leven - plantaardig, dierlijk, menselijk - zich situeert, is oikos, leefmidden; vandaar oiko-, ecologie) bekritiseert de a-, ja, anti-levensresultaten van de moderne wetenschap. En te recht! Met de Frankfurter Schule klagen wij de Aufklärung (XVIII-d' eeuwse verlichting) aan, die de rede, versta: de (aan Galilei's exacte wetenschap ontspringende) wetenschappelijke behandeling, beheersing, manipulatie, van de mens en zijn milieu, zonder ethische en sociale scrupels-'rein', 'positief' en technocratisch opgevat, - leidt tot milieuvervuiling op planetaire schaal. De Aufklärung beeldde zich in dat het leven, resp. de geschiedenis dezelfde eisen stellen als het positieve kennen, als de reine wetenschap en haar technocratische toepassing.

Wat een vergissing blijkt te zijn: het concrete leven, de concrete geschiedenis van de mens is wat anders dan de mechanica van Galilei! De wetenschappelijke ratio (daarvandaan rationalisme, de basis van alle sciëntisme) is geen concreet, d.w.z. o.m. medeverantwoordelijk, door waarden bewogen denken. Het wil alleen 'processen' rationeel doorzien en beheersen, - waardevrij, onbetrokken als gewetensvol wezen. Het kent alleen 'die natur abstract genomen' (= für - sich), niet concreet (an-und-für-sich). Verwonderlijk is dan ook niet dat 'echte' (= concrete) ecologen, die het werkelijk menen met het milieu van de wereldbevolking en haar 'proces' (= leven, geschiedenis), hetzij hermeneutiekers hetzij dialectiekers zijn en zo de enge grenzen van de (biologische e.a.) positieve ecologische wetenschap overschrijden, als bewogen, medeverantwoordelijke wetenschappers.

Overzicht eerste deel (1/32)

Inleiding: het antieke voetstuk der moderne wetenschap (1/10)

- de aristotelische driedelin6 (1/4)
- toelichtingen (4/7)
- eerste / tweede fil. (4/5), kosmologie, natuurfil. (5), wereldbeeld der mod. wetenschap (5), 'fusika' (5/7, waarin 'fusus')
- de oud - Griekse tegenstelling 'fusus - thésis' (7/10, waarin positief, positivisme)
- indeling (11)

Deel I. Algemene wetenschapsleer.

1a. Empirische fenomenologie der wetenschappen. (1/32)

- al. Instauratieve en kritische (reductieve) houdingen (12/14)
- a2. Hoofdinhoud van een wetenschapsleer. (14/32)33b

2a. Gelijkenis der wetenschappen (15/16)

2b. Samenhang der wetenschappen (16/32)

- bl. Interne samenhang (16/18)
 - la. Eenheidswetenschap (16)
 - lb. Indeling (17/18)
- b2. Externe samenhang (18/32)
 - 2a. Metafysicaloze wetenschap (18/20)
 - 2b. Niet-concrete wetenschap (21/32)
 - ba. Hermeneuticavrije wetenschap (21/26)
 - bb. Dialectiekloze wetenschap (26/31)

Afsluitende opmerkingen (31/32)

IAII. Eidetische fenomenologie der wetenschap(pen).

Na in IAI empirisch te werk te zijn gegaan ('empirische' abstractie, - concentratie, - reductie) spitsen wij nu onze fenomenologische aandacht toe op het zgn. eidos, de wezensstructuur, van wetenschap als 'intentio(naliteit)', d.i. als ontmoeting van een bewust subject t.o.v. een gegeven ('n object) –

Let op: het 'eidos' in de fenomenologische zin (Husserl; zelfs Hegel, hoewel anders) is niet het louter objectieve 'eidos' van de Platonische traditie (wat dan de louter 'bekeken' wezenheid zou zijn en niet de geëngageerde, ontmoete). De confrontatie van het bewustzijn met wetenschap maakt de eigenlijke fenomenale structuur uit; d.w.z. dat, Platonisch gezien, zowel het eidos (het wezen, de wezenheid, essentie) van het object der wetenschap als het eidos van het subject als wetenschapper, alsook het eidos van de verwerking (= symbolisering, duiding, vertolking) van het object door het (wetenschappelijk) subject, samen het fenomenologische eidos uitmaken.

Deze driedigheid omvat dus allereerst 'iets' (= voorwerp) dat wetenschappelijk bestudeerd wordt (de Humiaans-Comtiaanse positivist had daar hoofdzakelijk oog voor); de zgn. objectieve concentratie (er de aandacht op centreren) of reductie (er de aandacht toe herleiden) of abstractie (aandachtig isoleren) staat bij dat objectieve aspect van de wetenschappelijke benadering stil.

Dan begint het tweede aspect: met een object alleen is er nog geen wetenschap; dat object moet 'weergegeven' worden in een symboliseringproces (hermeneutische zijde: men vertolkt innerlijk en veruitwendigt wat men ziet). De zgn. semiotische reductie (concentratie, abstractie) staat daarbij stil (de taal- en structuurpositivisten zien dit aspect veel beter dan de eerste positivisten; zo b.v. Carnap, Levi-Strauss).

Maar er is een derde aspect: de wetenschapsmens zelf met zijn wetenschappelijk bewustzijn (mentaliteit), en dit zowel individueel als sociaal (b.v. in groepswork in een laboratorium; of gewoon multi- of interdisciplinair werk).

Dit reflexieve (waarbij de wetenschapper bewust op zich terugkeert, lusvormig denkend) aspect (dat de sciëntist veel te weinig ziet - hij weze positivist, taalpositivist of structuralist, maar dat des te beter door 'concrete' denkers (hermeneutiekers, dialectiekers, personalisten) opgemerkt wordt) wordt onder ogen genomen in een derde abstractie (reductie, concentratie der aandacht van het bewustzijn), de zgn. subjectieve of reflexieve) reductie van de fenomenoloog - wetenschapper (want, inderdaad, wij steken ons nu, het fenomeen der wetenschappelijke benadering van iets beschrijvend, in de huid van de wetenschapsmens (inleving als basis; niet behaviorbeschrijving).

Opmerking.

1/ Men ziet dat (intentionele) fenomenologie nauw verwant is met de overschrijding van de gedragspsychologie (en het, sedert Thorndike (1898), Watson, Bechteref e.a. ontstane behaviorisme) dat het uitwendig gedrag (innerlijkheidsvrij) reactiepsychologisch bestudeert. De reden is dat een menselijke reactie op een prikkel steeds meer is dan uitwendig (al is dat aspect eraan, natuurlijk, en kan dat aspect (für-sich, geïsoleerd-abstract, om met Hegel te spreken) afzonderlijk en methodisch naar voren gehaald worden): zij moet, bovendien, van binnen uit begrepen worden en dus moet reactiepsychologie aangevuld worden door ‘begrijpende’ psychologie, ja, door innerlijke waarneming of introspectie, die van gewetensonderzoek verschilt doordat dit waardeoordeelend (evaluerend) is vanuit ethisch standpunt, wat introspectie niet noodzakelijk doet. Maar de introspectie moet het naïeve stadium overschrijden en uitgroeien tot reflexieve filosofie, althans methode.

Wat (de eerste) Fichte, Maine de Biran (méthode descriptive), Lagneau, Lachelier, Alain (méthode reflexieve), Bergson (méthode intuïtieve), Jean Nabert (// Fichte, Bergson, maar vooral op de wil toegepast), Paul Ricoeur, Husserl (en de fenomenologen) (fenomenologische methode) hebben gedaan door het onbetrouwbaar-anekdotische van de prereflexieve introspectie (in het eigen hart kijken zoals iedereen spontaan doet) uit te zuiveren en het universeel geldige erin bloot te leggen.

Dit heeft dan ook niets te zien met subjectivisme of romantiek in de goedkope zin, zoals menig sciëntist meent! De zgn. buitenstaander is verre van ‘steeds objectief’! Daarom houden wij vast aan de fenomenale driedigtheid ‘object/ symboliserings/ subject’ en deze meer dan reactiebeschrijvend. Dat is fenomenologie!

2/ Er is een sciëntistisch analogon van ‘reflexie’, dat wij nu schetsen aan de hand van. *H. Greniewski, Cybernetique sans mathématiques*, 1, Paris (Gauthier-Villars)/ Warszawa (PWN), 1965, p.25. - Wetenschap is steeds een aantal oordelen (een verzameling) die een of ander domein van de werkelijkheid beschrijven (betreffen) en dus objecttaal spreken (‘langage objectif’); - deze moeten voldoende rijkdom (een te arme propositieverzameling in objecttaal is nog geen echte, volle wetenschap omtrent iets, maar ‘n begin), - logische samenhang (contradictieloosheid) en – draag-wijde (algemene geldigheid) bezitten.

- Maar, als wij onze aandacht nu richten, niet meer op de sector der werkelijkheid waarmee de objecttaal zich ophoudt, maar met die objecttaal zelf (dus lusvormig, reflexief), dan spreekt men metataal (d.i. een taal die over een taal handelt): wij kunnen ons, in de perspectief van de neo- of taalpositivisten b.v. of van de structuralisten, afvragen :”Welke taal spreekt de bioloog? Welke taal spreekt de econoom?”; meer nog: “Welke taal spreekt de wiskundige, de taalkundige zelf?”

Metataal houdt zich op met o.m. de taal van de wetenschappers. Wetenschapsleer zal dus, in deze perspectief, metataal spreken: zo is er logica en metalogica, rekenkunde en metarekenkunde, geometrie en metageometrie; - biologie en metabiologie, ethica en meta-ethica, esthetica en meta-esthetica, sociologie en metasociologie, enz. De semiotiek is hier centraal, natuurlijk.

Semiotiek, semiologie.- Vgl. I.M. Bochenski, *Wijsgerige methoden in de moderne wetenschap*, Utrecht /Antwerpen, 1961, 45/89 (De semiotische methoden) heeft het over het teken als taalonderdeel (syntaxis), over het teken als iets bedoelend (de betekenis ervan) (semantiek) en over het teken als uitgaande van iemand en gericht tot iemand (communicatie) (pragmatiek), waarbij de onderlinge verstandhouding kan besproken worden (significa).

Zo b.v. wordt het onderscheid tussen objecttaal en metataal besproken in de semantiek (de zgn. semantische trappen) (o.c., 72v.). Vgl. ook Colin Cherry, *On Human Communication, (A Review, a Survey, and a Criticism)*, The M.I.T. Press, 1966-2 (1957-1), pp. 219/257. De grondslagen van een tekentheorie (semiotiek; ook wel semiotiek, zoals bij John Locke, *Essay...*(1689)) werden gelegd door C.S. Peirce; *Charles Morris, Foundations of the Theory of Signs*, 1938, werkt dit ‘subjectloos’ uit, wat Peirce niet deed (zie K.-O. Apel, *Charles Sanders Peirce: Schriften I* (1967), *Schriften II* (1970), Frankfurt, Suhrkamp, waarin de synthese “existentialisme/ marxisme/ pragmatisme” voorgestaan wordt (/ privé/ publiek/ wetenschap).

De structuralistische uitwerking geeft, als schets, Roland Barthes, *Eléments de semiologie*, in *Communications*, 1964:4, 91/144, waarin de koppels ‘signifiant (= Sa) / signifié (Sé)’, ‘langue / parole’ (de Saussure), ‘syntagme/ ‘système’ (= paradigme)’ en ‘dénotation/ connotation’ de grondslag vormen, - weerom erg subjectloos’, maar de systementheorie onderbouwt de tekentheorie. M.a.w. semiotiek is eerder neo-positivistisch, semiologie eerder structuralistisch, beide zich verwijderend van het oorspronkelijk Humiaans-Comtiaans (zeer empiristisch en dus tekenloos) positivisme, resp. sciëntisme.

- Welnu, de tekens (gedachtetekens = denkinhouden; woordtekens of taaltekens = spreekvormen) zijn centraal inzake wetenschap en wel als gehele zinnen (vgl. Stoïsche logistiek, moderne logistiek), allereerst in objecttaal, dan in metataal (= semantische trappen) zo geeft het (wetenschappelijke) subject vertolkt in tekens weer wat het omtrent het object weet (= hermeneutiek in de brede of zelfs in de concrete, enge zin). De pretentie van de wetenschapper is: in die zinnetjes “af te beelden” (vgl. L. Wittgenstein I (afbeeldingstheorie der Tractatusperiode), later erg afgezwakt) wat het object is (of schijnt). Wij gaan trachten na te gaan hoe die ‘afbeelding’ (weergave) moet opgevat worden, en wel door twee relaties te bestuderen:

R {subject, object) decentrering
R {object, symbol) model;

waarbij het object tweemaal maar in andere perspectief te berde komt, Zo komen wij tot de juiste waarheidsoort die wetenschap geeft.

(A) De betrekking tussen subject (teken) en object:

het probleem der decentrering (ontzetting) van het subject (uit z'n waardigheid).

Aanleiding tot deze perspectief op het wetenschappelijke bewustzijn is de kritiek der menswetenschappen (= grosso modo de geesteswetenschappen maar met eerder natuurwetenschappelijke methoden), vooral in een zekere structuralistische perspectief.

(A)I. Historische opmerking over het structuralisme.

Vl. J. M. Broekman, *Structuralisme* (Moskou/ Praag/ Parijs), Amsterdam, Atheneum, 1973, 167 blz., vooral blz. 77vv.; vgl. ook Bertels-Petersma, *Filosofen*, blz. 199vv. (C1. Levi-Strauss, Michel Foucault, Noam Chomsky).

Wat is structuralisme? Deze veelvormige activiteit kan geschetst als volgt:

- uitgangspunt zijn de zgn. 'objecten'; deze zijn vooreerst tweevoudig:

i/ linguïstische (= taalk.) in de stijl van F. de Saussure de taal niet meer historisch maar als systeem bestudeerd);

ii/ wiskundige (= mathemat.) in de stijl van Bourbaki (*Elements de mathématique*, 1934), die de wiskunde als studie van structuren (= betrekkingen van elementen) opvat; dus niet meer een wiskunde van losse entiteiten; -- in beide, de linguïstische en de mathematische objecten, zijn de logi(sti)sche vervat: m.a.w. de zgn. symboolwetenschappen primeren; maar zo dat deze wetenschappen op een nieuwe wijze bestudeerd worden, nl. semiologisch; wat wij straks meer zullen toelichten;

- de objecten zijn ten tweede

i/ literaire (literatuurwetenschap), zelfs esthetische;

ii/ wetenschappelijke (alle gewone positieve wetenschappen, maar dan toch zo dat de sociologie en de culturologie sterk doorwegen, doordat de socio-culturele werkelijkheid de structuralisten sterk interesseert);

iii/ wijsgerige;

iv/ theologische (zie b.v. B.J. De Clercq, *Nieuwe strekkingen in de theologie*, in *Cultuurleven*, jrg 41:6 (juli-augustus 1974, 654/665)); maar dan zo dat de benaderingswijze (methode) van de symboolwetenschappelijke objecten, nl. de semiologische kijk erop, kortweg 'semio-analyse' geheten; ook hier wordt toegepast; zodat een uitbreiding van de semio-analyse plaats grijpt.

- de voornoemde objecten worden, nu, op een speciale wijze 'bewerkt' (opération, zegt het Frans; bewerking); meer nog, - zoals de wiskundige 'categorieën' (niet verwarren met de aristotelische!) van Mac Lene, Eilenberg e.a., verzamelingen van objecten zijn samen met de afbeeldingen die elan zgn. 'weerkaatsende' abstractie erop uitwerkt (vgl. J. Piaget, *Le structuralisme*, PUF, 1968, pp. 24/25; ook 18 (op de 'groep' (wisk.) toegepast); 56 (psychogenetisch); 107 (sociologisch), enz.),

- zo ook worden die objecten nooit zonder, wat Broekman heet, de structuralistische activiteit (d.i. die bewerkingen) genomen; het is dus geen 'lijdelijk' lezen van feiten, maar iets actiefs, creatiefs, nl. semiologisch bewerken ervan; in die zin is de structuralist een 'zingever' (Broekman, o.c. 24);

- samengevat:

(i) objecten, symboolwetenschappelijke en realiteitswetenschappelijke;

(ii) deze objecten niet zonder bewerkingen;

(iii) deze bewerkingen semiologisch van aard;

wij leggen nu dit semiologische nader uit :

(i) - wetenschap - en wel positieve wetenschap - wil de structuralist bieden, (het is dus een sciëntisme);

- deze ontstaat maar op grond van 'distantiëring' (Broekman, 14), afstand nemen op bewuste wijze van het brute gegeven (Hegeliaans uitgedrukt: het An-sich is bruut gegeven (Unmittelbares, uit de onmiddellijkheid van het beleven zonder ordenen); wetenschap begint met het für-sich, het isoleren van termen en relaties, vooral functies (// Streit), d.i. bewerken);

- deze afstandneming geschiedt d.m.v. het onderscheid 'inhoud (= materie)/ vorm': = de inhoudelijke aspecten (of 'materiële' zijden) van een object buiten beschouwing gelaten;

- de vormelijk formele krijgen alle aandacht (= formele abstractie, -concentratie, -reductie, -perspectief); d.i. de relaties (betrekkingen), inzonderheid het functionele (d.i. de afhankelijkheidsrelaties als b.v. (wiskundig) $y = f(x)$);

- let wel: =/ de 'vorm' waarover hier sprake, is hoegenaamd niet de morfè van een Aristoteles (// arithmos (Pyth.), idea (Plat.)), die inhoud was, en wel denkinhoud, en deze als eigenlijke werkelijkheid in en achter het zintuiglijk gegeven (die vorm beheerste de antiek-middeleeuwse logica als 'formele' (d.i. dat type van eigenlijk werkelijke denkinhouden bestuderende) logica, - iets helemaal anders dan de logistiek (die zich ten onrechte de naam 'logica' aanmatigt); Aristoteles dacht vanuit de 'fusus' als morfè; // Fusis (vorm, getal, idea)

- de structurele 'vorm' is semiotisch, tekentheoretisch: niet de realiteit, maar het teken staande voor die realiteit; - niet de inhoud (materie) maar de vorm in die zin houdt de structurele activiteit gaande ('thesis' = morfè)

// Thesis (teken, model, structuur)

- vandaar dat (Broekman 14/15) geen 'eng rationalisme' hier mogelijk is (dat nog te veel denkinhouden bedoelde), dat het irrationele hier ingevoerd wordt;

- de objecten zo bewerken heet analyse (die wel 'rationeel' is in die zin dat een logica (van de tekens) ermee gemoeid is, maar die het klassieke rationalisme overschrijdt);

- die analyse komt praktisch neer op het blootleggen van zgn. structuren (= stel betrekkingen tussen elementen van een verzameling, desnoods tussen elementaire processen (verlopen) - kinetisch-diachronisch) zo dat een geheel (totaliteit) ontstaat dat systeem (= stelsel) heet (desnoods organisatie, als het over systeemvorming, vormgeving, constructie van stelsel, gaat) (Broekman, 9);

- die analyse komt neer op een soort spel, een constructie, van zgn. modellen (= weergaven van structuren), waarin gelijkenissen d.m.v. tekens en tekencombinaties tot stand komen. (vgl. Broekman, 147) hetzij functionalistisch (ling.) hetzij hypothese ded.

- zo verstaat men dat - systeemtheorie, cybernetica, - informatietheorie, communicatietheorie meespelen in het structuralisme (de twee eerste verwijzen naar structuur- en stelselgedachte; de twee laatste naar die van taal en mededeling);

- **samengevat:** (i) objecten en (ii) hun semio-analyse; dat is het methodisch structuralisme; --maar er steekt ergens een ontologie (een oordeel over en omgang in praktijk met de totale werkelijkheid : ontologisch structuralisme); daar beginnen de problemen !

Deze problemen kunnen samengevat in twee rubrieken, culturologisch en antropologisch relativisme. = het structuraal relativisme, cultureel allereerst: dit is dubbel ontstaan :

(i) in de vergelijkende studie van talen en culturen, vanaf het begin van deze eeuw reeds (culturele antropologie (culturen), ethno-linguïstiek (talen)), waarbij de huidige moderne of de hoog - ontwikkelde antieke talen op gelijke voet bestudeerd werden met de primitieve en, dus, een aloud superioriteitsgevoel van antieke (vooral Griekse, humanistische (Sofistiek met haar paideia en het humanisme dat eraan ontsprong zoals dit in de klassieke oude humaniora voortleefde tot over kort) oorsprong gekwetst werd en in twijfel getrokken; comparatisten relativeren onvermijdelijk door koel als evenwaardig vergelijkingsmateriaal alles doorheen te nemen, primitieve of hoog ontwikkelde culturen en haar talen;

(ii) in de taalkundige (Saussure) en wiskundige (Bourbaki) beschouwing van alle mogelijke objecten (maar deze genomen naar hun louter formele - modelmatige - zijden) dooreen zo dat zij alle op mekaar gelijken en (formeel, modelmatig althans) evenwaardig en samenhangend lijken (linguïstische en mathematisch, maar ook culturele, laag - culturele (primitieve) zowel als hoog - culturele, waarbij de hoog-culturele gerelativeerd (d.i. niet meer als ideaal genomen) worden;

- **samengevat:** - als reeds gewoon comparatisme relativerend werkt op wat traditioneel als 'hoger', 'ideaal', norm, waarde, enz. werd gewaardeerd (idealisme),

- hoeveel te meer een louter structuraal (formeel) comparatisme (!), dat nog veel meer effen strijkt;

- het mensbetrokken relativisme (= antropologisch structuralisme) het zgn. subject,

- hetzij individueel (zie hermeneutica)

- hetzij sociaal (zie dialectiek),

zoals het concrete, aan het Duits idealisme ontsprongen, denken dit centraal stelde en op een voetstuk a.h.w., wordt van z'n voetstuk gehaald en, meteen, het concrete humanisme en personalisme dat eruit voortvloeiende, d.i. de behartiging (instauratie) van de mens als concreet subject dat Geschiedenis heeft maar ze ook maakt - vandaar het overheersen van het zgn. 'historische model' (Broekman, 1/2), d.i. het basisinzicht volgens hetwelk de mens in zijn wereld werd opgevat, bij hermeneutiekers en dialectiekers;- historisch 'model' dat door het semiologisch 'model' vervangen wordt; 39b

- **samengevat:** "Sedert Copernicus rolt de mens vanuit het centrum in een x" (Fr. Nietzsche, de nihilistische neerhalen van de klassieke (primitieve, antieke en middeleeuwse, ja, Cartesiaanse en Duits-idealistische) mensopvatting): het structurele mens-bestuderen zet dit nog verder door; dit komt neer op een decentrerende (ontzetting, in de etymologische zin) van de mens als bewust subject dat geschiedenis maakt als een hoger wezen dan al de rest (dat hogere juist wordt gerelativeerd doordat men de mens (even goed als de mathematische of fysische objecten b.v.) evenwaardig bestudeert met de later gesitueerde (iedere idealisering van de mens vervalst doordat hij slechts systeemonderdeel is en dit dan nog niet beseft zodat deze zelfoverschatting moet onmaskerd worden in een genadeloze semio-analyse van alles dooreen, de mens inbegrepen ("de mens (versta de hoger geschatte, geïdealiseerde mens als 'waardigheid' der humanistische paideia sedert de Sofistiek en Plato) is een idealistische drogreden", aldus Broekman, 16); dit is dan het zgn. a- of anti-humanisme der structuralisten.

Besluit: - zoals de concrete, hermeneutisch-dialectische mentaliteit kon - niet noodzakelijk - vastlopen in het zgn. historisme, waarbij een geesteswetenschapper, effen, alle overtuigingen en culturen als even zovele vormen van veranderende mentaliteiten, als een niet-betrokkene bij de zaak van het waar en het geweten bindend karakter ervan, gladgestreken in de hand houdt, - iets wat Dilthey en Nietzsche b.v. duidelijk hebben gezien en wat R. Musil, aan Nietzsche aanknopen, gethematiseerd heeft in *'Der Mann ohne Eigenschaften'* (d.i. de man die alle hogere normen, koel wetenschappelijk, in haar historische opeenvolging als evenwaardig 'geobjectiveerd' (d.i. als puur 'object' van kennis zonder enige bindende kracht geneutraliseerd) heeft - weerom dat comparatisme, ofschoon ditmaal van historische aard -); - wat eigenlijk verraad aan het concrete denken is dat wezenlijk betrokken, o.m. als zedelijk wezen in geweten aan waarheid, aan normen (van hogere aard) gebonden, en waardevoelend (axiologisch) ingesteld is;

- zo ook kan - weerom niet noodzakelijk - de structurale methode ontaarden in een ideologie, waarbij een methode en wat zij biedt aan briljante inzichten, uitgebroed wordt, bewust of vaker nog onbewust, tot een ontologie, een algehele werkelijkheidsopvatting die het leven beheersen gaat.

Men ziet dat, in beide gevallen, de ontologie doorslaggevend is. Waarom? Omdat zij het (algehele) 'zijn' (= werkelijkheid) niet uit het oog verliest en, dus, zich niet laat 'centreren', zich geen 'perspectief' laat opdringen, niet 'abstraheert', niet 'reduceert', tenzij methodisch, d.i. voorlopig als één mogelijke benaderingswijze tussen vele andere. Uitgangspunt van de ontoloog is niet de ene of de andere benaderingswijze, maar alle mogelijke benaderingswijzen: pas met alle mogelijke benaderingswijzen kan het algehele zijn gekend worden, niet enkel met een deel, laat staan met één enkele! (Alle, sommige, één: het is die ordestructuur die op het zijn als kenobject in één of andere benaderingswijze (= methode) bereikt, toegepast wordt en waardoor alle ideologie, d.i. schijnwetenschappelijke taal ontkracht wordt). Dank zij een of andere methode kan een 'an-sich' (om met Hegel te spreken) tot een 'für-sich' gemaakt worden, maar dan zo dat dit resultaat teruggeplaatst wordt in het 'an-sich' (dat onduidelijk alles bevat) als een 'an-und-für-sich' (een verduidelijkt 'Für-sich' samen met het vertrekpunt).

Hoe verhoudt zich het structuralisme tot enige denkstromingen?

(1) Zoals het positivisme wil het wetenschap en wel natuurwetenschap zoveel mogelijk, maar het reduceert de (sociale en andere) realiteit niet tot tekenloze, structuurloze 'fusus' (in de materiële inhoudelijke zin van dat woord, louter empirisch dus);

(2) zoals het neo-positivisme wil het structuralisme meer dan louter empirie, wil het analyse, wil het een basistaal (taalkundig, wiskundig, -logistisch) voor alle wetenschappen om die analyse door te voeren, maar het vindt het fysikalisme een verarming, het legt de nadruk op de samenhang van alle partiële culturele fenomenen (met het oog op een alomvattende analyse), ziet de veelduidigheid (poly-interpretabiliteit) van de cultuur, vervangt de semiotiek door semiologie,

(3) tegenover het existentialisme houdt het zowel wetenschappelijkheid (sciëntisme) als wetenschappelijke eenheidstaal staande, alsook benadrukt het een reductie van de mens als vrijheid en als centraal gegeven (ontzetting van de mens uit zijn positie);

(4) Tegenover het marxisme-leninisme negeert het de basisrol van de economie (als infrastructuur in de cultuur en de ideologie rond de mens als bevrijder, die het daarop construeert).

Na deze typering van het structuralisme kunnen wij nu stilstaan bij de genesis ervan (m.b.t. tot de ontzetting van de mens uit zijn centrale en hogere positie).

-a-- Russisch formalisme.

De zgn. Geneefse taalwetenschap - met *Ferdinand de Saussure* (*Cours de linguistique générale*, Paris, 1916 (de Saussure:1857/1913), alsook met Baudouin de Courtenay (fonologie, =/ fonetica) - staat aan de bakermat niet alleen vanuit Genève, maar vanuit Moskou en St.- Petersburg.

Roman Jakobson (Moskou 1896/1982) is de centrale figuur te Moskou in de taalkundige kring (1915), die poëzie analyseert door (niet inductief (door van individuele gevallen uitgaande te veralgemenen) doch) 'functionalistisch' (of kortweg 'functioneel') te werk te gaan en zo een 'structuur' te achterhalen in het vers van een dichter, nl. door 'differentieel' (= differentiaalistisch) te beschrijven, d.i. de verschillen van één element t.o.v. alle andere elementen van het geheel te noteren: hij stond daarbij stil bij de aan klanken gebonden betekenisverschillen (fonè = klank; fono.logie).

Behalve de Saussure en de Poolse taalkundige de Courtenay (fonologie) beïnvloedden ook *Husserl* (*Logische Untersuchungen*, 1900) - en meteen de intentionele fenomenologie -, het symbolisme alsook het futurisme en het kubisme de moskouise linguïstenkring; - alles samen van meet af aan een rijke inspiratie, die het latere structuralisme zal bijblijven.

Kunst, literatuur (bellettrie), maar ook wijsbegeerte interesseren de kringleden, maar hun hoofdbekommernis is de wetenschappelijke analyse van het kunstwerk, waarbij de Saussure's ideeën hen ertoe aanzetten 'kunst', resp. kunstwerken, kunstgenres, enz. als onafhankelijke systemen te beschouwen die naar hun 'vorm' (= formalisme) bestudeerd worden.

- De Saussure's taalwetenschap onderscheidt zich van

(i) de grammatica (de oudste taalstudie),

(ii) de filologie (sterk historisch ingestelde taalstudie),

(iii) de comparatieve taalstudie (vergelijking van talen o.g.v. inductieve veralgemening). -

Vertrekpunt is dat taalstudie verschilt van streekstudie: 'langue' (taal) is immers het sociaal stelsel van klanktekens; 'parole' (woord, spreken) is het spreken in een gegeven taal (taalgebruik, dat individueel is). Nu spreekt men, in dezelfde lijn, van taalcompetentie (-bevoegdheid) en taaltoepassing, met nadruk op het eerste.

De Saussure deed in zijn *Cours* aan geschiedenis der taal, maar dan zo dat de taalgeschiedenis als omvorming ('transformatie') van het taalsysteem gezien werd, niet in de traditionele zin. Geschiedenis wordt diachronie, d.i. opeenvolging van synchronieën (zich ontwikkelende taalsystemen), waarbij men let op de taalelementen en hun 'functie' in het taalsysteem.- Dat is niet de concrete geschiedenis die in het spreken zichtbaar wordt, overigens! Nee, het synchrone netwerk telt. Wetenschap, geen engagement telt.

Het taalteken is de eenheid van klank-akoestische voorstelling (Sa = signifiant, betekenaar) en begrip (Sé = betekende), d.i. van uitdrukking (expression) en inhoud (contenu). Dit taalteken is geen natuurgegeven, maar het ontstaat op afspraak (conventioneel; willekeurige verbinding van klank en denkinhoud in een systeem dat op zich, zelfstandig is).- Zo zijn alle tekens, b.v. liefdetekens, verkeerstekens, enz., waarvan de taaltekens slechts een type zijn.

De algemene wetenschap der tekens, van welke aard ook, is de semiologie (maar als studie van tekensystemen steeds).

Dergelijk tekensysteem, de moedertaal allereerst, is het voorgeschreven, voorschrijvend kader waarin denken en communiceren.

Niet het sprekende subject maakt de taal, waarin het zich uitdrukt, maar de taal dwingt hem, willens nillens, tot welbepaalde spreekwijzen, niet alleen grammaticaal, maar zelfs mentaal (doordat opgroeien in een moedertaal b.v. een mentaliteit meegeeft die men grootstendeels onbewust beleeft), - iets wat de hermeneutiker Gadamer (zie hoger) reeds aangeduid heeft als traditievooroordeel. Hier ontspringt de zgn. ontzettingsidee der latere structuralisten en de onbewustheidsfilosofie eraan verbonden.

-- de Saussure ziet taal dubbel:

(i) syntagmatisch ("rapports fondés sur le caractère linéaire de la langue, qui exclut la possibilité de prononcer deux éléments à la fois" (*Cours*, Paris, Payot, 1931, 170)); zo b.v. de volgende syntagmata: "re-lire", "contre tous", "la vie humaine", "enseignement", die men naeen moet uitspreken als een ketting in de tijd (vgl. opeenvolging bij Aristoteles);

(ii) associatief (later: paradigmatisch : "le rapport associatif unit les termes in absentia (= in afwezigheid ervan) dans une série mnémonique (geheugenreeks) virtuelle" (o.c. 171); zo b.v. "le mot 'enseignement' fera surgir inconsciemment devant l'esprit une foule d' autres mots (enseigner, renseigner; etc., ou bien 'armement, changement; etc., ou bien 'éducation, apprentissage!); par un côté (klankgelijkheid, klankverschil) ou un autre (denkinhoudgelijkheid, resp. - verschil), tous ont quelque chose de commun entre eux". (o.c.171)).

"A ce double point de vue, une unité (eenheid, element) linguistique est comparable à une partie déterminée d' un édifice, une colonne par exemple;

(i) celle - ci se trouve, d' une part, dans un certain - rapport avec l' architrave qu' elle supporte; cet agencement de deux unités également présentes dans l' espace fait penser au rapport syntagmatique;

(ii) d' autre part, si cette colonne est d'ordre dorique (dorische stijl), elle évoque la comparaison mentale avec les autres ordres (ionique, corinthen, etc.), qui sont des éléments non présents dans l' espace : le rapport est associatif (o.c., 171).

Deze louter 'formele' en wel 'semiologische' vergelijking van taalkundige met bouwkundige elementen, resp. functies en systemen is wel typerend: de meest diverse gebieden worden ééngemaakt onder 'formeel' (d.i. hier semiologisch) oogpunt. Zie hierboven (blz. 16) *L. Apostel e.a., De eenheid van onze cultuur*, 14: "...overeenkomsten in schijnbaar zo verschillend domein van onze cultuur zijn wel bemoedigend voor het centraal opzet van dit werk"!

- b-- Tsjechisch structuralisme.

In 1920 wijkt R. Jakobson uit, als Russisch cultureel attaché (officieel althans), naar Praag. Op 16.10.1926 wordt de Praagse linguïstenkring opgericht. Daar heerst eerst Russisch formalisme, later, in 1935, komt het woord 'structuralisme', tijdens 'n bijeenkomst, in gebruik om het verschil met Moskou te onderstrepen.

Taalwetenschap, - esthetica, en literatuurwetenschap, - wijsgerige problemen (zo b.v. hielden in die kring in 1935 de fenomenoloog Husserl en de neo-positivist Carnap voordrachten) wijzen op de zeer brede en rijke belangstelling van de beroemde Cercle linguistique de Prague.

Wij lichten uit die sfeer de ideeën van Jan Moekarofski (Mukarovsky). over de kunst als 'teken' (semiologisch nl.) en de rol (functie) van het subject daarin.

- In de aloude metafysica, zeer zeker in het Duits idealisme met zijn tweevoudige uitloper, de hermeneutica en de dialectiek, is de creatieve auteur (als machtvool subject) centraal. Wat

in het existentialisme en het marxisme voortleeft b.v.

- In het Tsjechisch structuralisme, bij monde van Moekarofski, wordt het 'ik', het 'subject', de 'mens' (van de aloude of de Duits-idealistische paideia (cultuurideaal)) vervangen door de functie, d.i. de rol die het 'ik', het 'subject', de 'mens' (in de humanistische zin) speelt, en wel in de opbouw van het kunstwerk, het artistieke proces. De schijnbaar autonome, creatieve, vrije, geschiedenis makende kunstenaar werkt in een voorgegeven kader. Een romanschrijver b.v. moet, minstens onbewust, weten wat een roman is om een goed roman te kunnen schrijven. Hij moet de 'regels' van het genre toepassen. Dan pas kan hij een roman schrijven. M.a.w. hij wordt uit zijn centrale positie ontzet (ge.de.centreerd): het voorgegeven kader wordt het centrum waarin hij actief is, d.i. een rol (functie) speelt.

-- Net zoals iemand die spreekt, reeds over een voorgegeven taal beschikt; of liever : die taal beschikt althans in hoge mate, over hem, want zij heeft hem klanktekens en denkinhouden meegegeven! De linguïstiek staat model voor de kunstanalyse!

Niet het subject, maar wat Moekarofski noemt: de individualiteitsfunctie is nu centraal : "Het gaat hierbij niet alleen om de auteur: de recipiënt (d.i. de kunstgenieter, de lezer, enz.) heeft dezelfde waarde, evenals die van mecenasen, opdrachtgevers, uitgevers, critici, kunsthandelaren. Een soortgelijke individualiteitsfunctie - blijkbaar in de brede zin hier! - kan door groepen zoals scholen, richtingen, zelfs door een generatie of een min of meer constant en hecht publiek overgenomen worden". (Broekman, 84) Zodoende komen psychologische en sociologische perspectieven in de kunstanalyse terecht.

Broekman, Moekarofski typerend, gaat zo ver te zeggen: "Een mens is nooit een individu, doch meestal een singulier universum: door geboorte en levenstijdperken heen wordt hij gesingulariseerd." (o.c..85). M.a.w.: bestaat dat universum (= systeem met zijn structuur als voorgegeven kader waarin); dat universum wordt ergens in een punt 'singulier' (vgl. alle, sommige, één enkele of singulier); als dat plaats heeft, is er een 'mens', d.i. het universum voor zover het in één punt ('persoon' is te metafysisch en te Duits-idealistisch!) singulier is geworden ('gesingulariseerd')! -- Dit trachten de structuralisten waar te maken door naar de dialoog te verwijzen, waarin het gesprekskader elk van beide 'subjecten' structureert, stuurt, - wat zich uit in het feit dat een dialoog steeds anders afloopt, dan elk van beide dacht. Vandaar de zgn. dialogische filosofie die hier ontstaat, - iets dat op het personalisme lijkt (op de semiologie na).

Meer nog: dit alles is functionalisme (de rol, functie, afhankelijkheidsrelatie, van het subject t.o.v. het voorschrijvend kader zien, hetzij methodisch hetzij ontologisch); het is zelfs polyfunctionalisme in die zin dat éénzelfde 'subject' (beter gesingulariseerd systeem), tegelijk of naeen, verscheidene rollen in verscheidene systemen te spelen heeft: de auteur van een boek is de opsteller (taal- en genresysteem), de uitvoerder van de opdrachtgever (met zijn doelstellingen die de auteur 'structureren' willens nillens), de vertegenwoordiger van een kunstrichting (die haar systeem oplegt), op het publiek aangewezen (dat weerom zijn systeem opdringt), enz. - Zo ook verschijnen wetenschapsmensen, geniale figuren, enz. "op hun tijd", wat erop wijst dat zij wel een creatieve rol spelen, maar slechts doordat het breed socio-cultureel kader (de kairos, het gunstige ogenblik, zegden de oude Grieken) er reeds was; en dit is steeds polyfunctioneel, veelzinnig, meerduidig.

-c-- *Frans structuralisme.*

Linguïstenkringen werden te Kopenhagen (1931), te New York (1934)

gesticht. Rond 1950 is het te Parijs zo ver dat men, plots en zonder duidelijk besef, een nieuwe generatie na die van Sartre en Merleau-Ponty (= existentialisme), ziet opkomen, ja, modieus worden zoals te voren het existentialisme mode was. Mensen als Levi-Strauss, Lacan, Althusser, Foucault, overheersen de mentaliteit. In plaats van 'existentie' is het nu 'systeem', 'structuur'! Alle verschijnselen, de socio-culturele voorop, zijn 'slechts' oppervlaktetekens van een onzichtbare zgn. 'diepte'-structuur die het systeem der fenomenen heimelijk beheerst. Het naamloze (anonieme), het subjectloze, het identiteitsloze denken, evalueren, handelen is nu object van semioanalyse.

(A) III. De drie kritische materialisten als voorlopers.

Zo typeert *P. Ricoeur, Le conflit des interpretations (Essais d' hermeneutique)*, Paris, Seuil, 1969, o.m. pp. 148ss., Marx, Nietzsche en Freud. Nadat Descartes ons deed twijfelen aan het 'ding' (la chose), deden zij ons twijfelen aan het zelfbewustzijn, waaraan Descartes zich vasthield (Je pense, donc je suis: ik ben me van mezelf bewust, dus besta ik!) om aan het scepticisme van zijn tijd (nominalisme) te ontkomen. Sedert Marx, Nietzsche en Freud het zelfbewustzijn, het subject van Descartes en de hele moderne traditie sedert hem, ja van het augustinisme dat vooruitliep op Descartes, verdacht. Van wat? Van iets anders te zijn dan wat op het eerste gezicht, schijnt of denkt te zijn. (// De.centring, ontzetting)

Wat stellen zij in de plaats van Descartes' evidentie(s) van het (zelfbewuste) subject? Een interpretatie van tekens. Ontcijferen, - dat doen zij! Niet aflezen zonder meer. Achter, onder, in wat zich toont, zoeken zij het verborgene, de 'zin', de betekenis, die het eigenlijke inzicht geeft. Het onbewuste, dat waaraan de bewuste mens niet denkt, is de sleutel van de werkelijkheid. Onbewustheidsfilosofie !

Dit alles, die twijfel aan het subject, die ontcijfering van het verborgene (het vermomde zelfs), dient om het bewustzijn uit te breiden! Praxis, macht (Wille zur Macht), psychoanalyse, - alle drie maken de onbewuste mens bewust.

- Marx (1818/1883), wil het kapitalistisch systeem ontmaskeren (het verbergt ellende voor de massa's achter z'n façade), de leugen ervan bewust waken. Hij wil de beweging van het socialisme ondersteunen door te hameren op de zgn. Selbst.entfremdung, zelf.ontvreemding, van de mens, d.i. het feit dat de mensen niet zichzelf zijn, - de kapitalistische bourgeois door het winstbejag als levensdoel te koesteren, uitgeleverd als hij is aan de macht van het geld, - de proletariër door als productiekracht, gedwongen te zijn zichzelf te verkopen voor loon. Zodoende is geen van beide waarlijk vrij, 'mens', de ene als slaaf van het geld, de andere als slaaf van het geld en de bezittende klasse, terwijl geen van beide klassen het voldoende beseft, tenzij misschien de proletariër met zijn 'unglückliches Bewusstsein' (ongelukkig bewustzijn) o.g.v. zijn lijden onder het systeem, het minst de bourgeois met zijn bedrieglijk, vals 'gelukkig bewustzijn'. Zo zijn beiden door een vreemde macht beroofd van hun eigen 'zelf' (hun ware natuur en bestemming 'zichzelf te zijn'), 'selbst.ent.fremdet' (is nl. hun 'zelf' door een andere ontvreemd), ontzet uit zichzelf.

- Marx is 'economist': de oorzaak van de ontvreemdheid van het ware zelf ligt in de economische onderbouw die de arbeidssplitsing als gevolg heeft. Deze specialisering inzake arbeid brengt economische (en sociale) klassen met zich, kapitaalbezitters en arbeidspresteerders. De revolutie zal dat herzien; zij is de zelfbewustwording van de massa's en haar heerschappij.

- Marx denkt dit alles materialistisch, maar, in de geest van Hegel, historisch (geschiedenisbewust) en dialectisch. Daardoor werd het vroegere materialisme (mechanicistisch) grondig herzien (Dia.mat.).

Let wel op: Marx heeft zelf nooit de uitdrukking ‘dialectisch materialisme’ gebruikt; hij wist immers te goed dat het toenmalige inertmechanisch denkende materialisme strijdig was met het dynamisme van de historisch-dialectische mentaliteit. Hij bekent dat hij lang gearzeld heeft tussen ‘dialectisch materialisme’ en ‘dialectisch realisme’. Het is zijn vriend Fr. Engels die de uitdrukking gebruikt, en dan nog zonder veel nadruk. Pas latere marxisten hebben die nadruk ingevoerd. Besluit: ‘dia.mat’ mag niet met Marx’ ideeën verward!

- Ideologiekritiek is het punt waar wij even bijilstaan. - De oudste betekenis van ideologie is ideeënwetenschap (begrippenwetenschap).

Onder meer, einde XVIII-de e., betekent het het systeem der zgn. ‘ideologen (Destutt de Tracy, Cabanis, Volney, Daunou), die aan kennispsychologie deden (de ideeën, versta: begrippen, voorstellingen der mensen en hun oorsprong als thema). - Vaak betekent ‘ideologie’ dan ‘abstract ideeënsysteem dat werkelijkheidsvreemd is’. Dit is dan de pejoratieve betekenis, die het negatieve in de onwerkelijke voorstellingen benadrukt. - Vaak betekent het ook de ‘wereld- en levensbeschouwing van een maatschappij of van een groep uit die maatschappij, b.v. van een socio-economische klasse: ook van een partij, een regering.

Marx gaf aan de pejoratieve betekenis ‘n eigen cachet : ieder denksysteem dat zichzelf voor geestelijk neemt (ideëel), b.v. de wijsbegeerte, de religie, bijzonder de moraal en de staatstheorie, is een ‘ideologie’ in de utopische (werkelijkheidsvreemde) - en dus - pejoratieve zin (het sensualisme, zintuigengeloof) van Condillac die de ideologen als Destutt inspireerde, steekt hier z’n oortjes uit!). Waarom? Omdat, in Marx’ ogen, zo’n ideëel systeem in feite slechts functie is van zuiver ‘reële’, ‘materiële’ (hoofdzakelijk economische) toestanden of processen. Ideologie is dus vals, zichzelf bedriegend bewustzijn. Daarom doet Marx aan ideologiekritiek - d.i. het kritisch ingaan op het bedrieglijk karakter van ideële systemen, die als bovenbouw, slechts weerspiegeling zijn van stoffelijke, economische onderbouw (materialisme, economisme). Wie dus, zoals Descartes of zelfs Hegel, alleen of hoofdzakelijk het bewustzijn als basis neemt, bouwt op drijfzand, doet aan (wat Marx minachtend noemt) ‘idealisme’. De ideologiekritiek loopt dus wel parallel met structurele opvattingen over het slechts functionele (desnoods multifunctionele) subject.

- Nietzsche (1844/1900) wil het religieuze systeem ontmaskeren (het verbergt achter z’n façade de ellende van een slafelijke mensheid), de leugen ervan bewust waken. Hij wil de ‘Umwertung aller Werte’ (omwaardering van alle waarden) dienen die, volgens hem, in de moderne maatschappij in alle stilte aan de gang was, door te hameren op de bedrieglijkheid van de apollinische mens die de ‘instinctieve’, ‘impulsieve’ mens (= de dionysische mens) uitdooft. Apollo was de god van de zon en van de harmonie (Pythagoras, Plato); apollinisch is al wat de drift kanaliseert in streng logisch denken en in strenge ordening, gesteund op een goddelijke oorsprong (onto-theo-logica). Het Platonisme (dat in Socrates al duidelijk aan het werk was) en, in het zog ervan, het christendom zijn twee apollinische dominanten van onze westerse cultuur en paideia. Zij denken en zijn ascetisch (het ‘leven’ dodend). Hun idealisme doodt het ‘leven’ (biologisme van Nietzsche), dat passie, edelmoedigheid, élan, aandrift, is en dus dionysisch. Dionusos (Dionysus) denkt Nietzsche zich als de god van de levensroes (Zorba!) en de onuitputtelijke levensmoed. Het ‘levensvreemde’ (onwerkelijke) idealisme van een apollinische cultuur verstikt het ‘leven’, dat wezenlijk aards is en ‘interpreteren’, d.i. vrij (in de dionysische zin van aan geen norm van hogere, goddelijke aard gebonden, zoals bij de apollinische mens; - nihilisme) betekenissen schenken die louter menselijk en aards zijn. - het apollinische bewustzijn (daarin verschillend van de Dionysische roes die ‘interpreteert’) is in feite functie van slavenafkomst

en (meteen als functie daarvan) - mentaliteit. Socrates was plebejer (van lage afkomst, geen aristocraat); daarvandaan zijn niet 'edel'-moedig denken! Het christendom schoot wortel in het gemene volk van de late oudheid; daarvandaan zijn on-'edele' mentaliteit, zijn slaafsheid tegenover een hogere, goddelijke orde! Bij mensen van lagere afkomst (en, functie daarvan, mentaliteit) is het 'leven' reeds dood voordat zij '(schijn)leven: hun bewustzijn van de werkelijkheid of wat zij daarvoor houden) is een vals, bedrieglijk bewustzijn, functie van hun dionysische dood. De dood van het dionysisch opgevatte 'leven' 'produceert', zonder dat zij er zich bewust van zijn, bij dergelijke mensen een verraderlijk bewustzijn van de dingen, dat slechts de weerspiegeling is van de (niet -) vitale onderbouw ervan.

- Nietzsche interpreteert het materialisme dionysisch (wat een groot verschil met zich brengt tegenover de vroegere rationalistische, inert-mechanisch denkende materialisten): hij 'dynamiseert' het, maar anders dan Marx.

- De idealismekritiek van Nietzsche loopt parallel met de structurele opvatting van een slechts functioneel bewustzijn (van een 'subject') en verwijdt zich van Descartes en het Duits idealisme dat als steunpunt precies dat (schijn)bewustzijn had genomen.

- Freud (1856/1939) wil het puriteins systeem ontmaskeren (het verbergt achter z'n façade de ellende van een gecomplexeerde mensheid), de leugen ervan bewust maken. Hij wil de seksuele bevrijding dienen door te hameren op de bedrieglijkheid van het preutse (pruderie) bewustzijn van een streng moraliserende bourgeoisie.

- Charcot, in Frankrijk (1885), maakt op Freud indruk: Charcot was ervan overtuigd dat de neurose (inzonderheid de hysterie) niet van organische maar van psychische oorsprong was; er was een psychisch 'letsel' (trauma) dat 'werkte' en 'stoorde'. In 1895/1897 met Breuer samenwerkend, ontdekte hij dat een hysterica daadwerkelijk genas door haar psychisch verleden te onderzoeken (d.m.v. hypnotische slaap, overigens) en, daarvandaan vertrekkend, haar bewust te maken van de oorspronkelijke 'kwetsuur', 'schok', van gevoelsmatige aard; daarbij stootte men op een seksueel gebeuren, waarvan de hysterica zich niet meer bewust was, maar wiens (gestoord) bewustzijn en gedrag functie was van (geproduceerd door) dat 'vergeten' letsel. Zo ontdekte Freud de 'macht' (= producerende kracht) van het onbewuste.

- Zijn leer veralgemeende dit feit: de libido (seksuele levensdrang, - aan Nietzsche herinnerend) en haar 'frustraties' (teleurstellingen inzake 'voldoeningen' waarop men meent recht te hebben), nauw in verband met de driehoek 'kind/ vader/ moeder' (familialisme), 'produceren' het gestoorde bewustzijn en dit op verraderlijke wijze, nl. door zich te verbergen (verdringing naar het onbewuste). Agressief gedrag, opkroppingen allerhande (die de naam 'frustratiecomplex' dragen) verraden het verdrongen letsel en zijn 'werking'. De Traumdeutung (droominterpretatie) vooral achterhaalt listig de vermomde 'oorzaak' achter de oppervlakte van het bewuste leven. Zo ontstaat psychoanalyse, die bevrijding van preutsheid en vals bewustzijn brengt.

- Op zijn psychiatrische wijze ziet Freud het (schijn)bewuste subject, dat het Cartesiaanse en Duits idealisme centraal hadden, gesteld, als 'product' van (functie van) onbewuste letsels van libido, - libido die 'n preutse paideia niet wilde geweten hebben. Hij maakte van zijn psychoanalytisch paradigma (grondinzicht) een algehele cultuur- en paideia-kritiek. Hij interpreteerde het rationeel, inert-mechanisch denkende materialisme libidineus en dieptepsychologisch. Heel onze beschaving zag hij als een weerspiegeling van een teleurgestelde libido (o.m. om haar religieuze, idealistisch - puriteinse Ideologie). Daarvandaan zijn nadruk op 'volwassenheid': de neurose is infantilisme, de psychoanalyse bevrijdt uit onvolwassenheid (die onze algehele cultuur en haar paideia kenmerkt, althans volgens Freud). Zo luidt de idealismekritiek op haar Freudiaans.

Ziedaar de drie kritische materialisten: de gelijklopendheid van hun kritiek op het idealisme (of de ideologie als men die term verkiest) en diens vertrouwen in het bewustzijn en de ideeën van het subject valt op. Maar ook het Tsjechisch en Frans structuralisme reageer tegen het idealisme (ideologie): er is dus continuïteit.

“Descartes overwint de twijfel (van het toenmalige scepticisme) omtrent het ding (‘la chose’) d.m.v. de klaarblijkelijkheid van het bewustzijn; de drie kritische materialisten overwinnen de twijfel aan het bewustzijn d.m.v. een exegese van de zin (= betekenis)”. Aldus *P. Ricoeur, Le conflit...*, 149.

Daarmee trekt Ricoeur de aandacht op een derde betekenis van het woord ‘hermeneutica’:

-- de eerste is de aristotelische : ieder oordeel is een hermeneia, interpretatio, zinverlening, in de zin van vertolking van een gegeven (de zeer brede zin);

-- de tweede is de Duits-idealistische: iedere benadering van een concreet gegeven op een concrete wijze is een zinverlening die het idiografische karakter ervan tot zijn recht laat komen, die, axiologisch ingesteld, een inzet (engagement) met zich brengt en die geschiedenis heeft en maakt;

-- de derde is de idealismekritische (ideologiekritische): i.p.v. een louter natuurwetenschappelijke ‘analyse’ van natuurdingen stelt zij een duiding van de menselijke uitingen (cultuur-duiding) om zo de valkuil van het zgn. bewustzijn te omzeilen en het ware van het valse bewustzijn te schiften; weliswaar hebben de drie kritische materialisten dit nog erg natuurwetenschappelijk gedaan en sciëntistisch, maar in feite overschreden zij dit eng sciëntistische procedé. - Door de betekenis niet direct en naïef af te lezen zoals Descartes, maar indirect door verdenking van het bewustzijn en diens gegevens, door ‘listige’ analyse van dat bewustzijn en diens zgn. onmiddellijke gegevens hebben zij een nieuwe methode ontwikkeld van bewustwording die veiliger is dan de zgn. directe.

- Zo ook heeft C.S. Peirce zijn pragmaticistische methode ontwikkeld en opgevat, die dan ook met die derde hermeneutica gelijklopend is; zij is tekenanalyse.

Niet het bewustzijn zonder meer, maar het naïef als basis genomen bewustzijn dat desnoods een vals bewustzijn kan zijn, is daardoor in het gedrang gekomen, zodat een fenomenologie die wezenlijk bewustzijnsanalyse is, moet, aangedikt door een hermeneutica van het derde type. Dat is de reden waarom wij vanaf het eerste jaar de fenomenologie als driedledige hebben opgevat (object, subject maar ook vertolking).

Opmerking. - *Karl-Otto Apel, Szientistik, Hermeneutik Ideologiekritik*, in *Hermeneutik und ideologiekritik*, 1971, S. 39, 43 wijst op de dialectische synthese van sciëntisme en hermeneutica door als model daarvan de verhouding van de arts tot zijn patiënt, (bijzonder die van de psychotherapeut tot de neurotiek(er)) te nemen : in ieder gesprek, overigens, komt het voor dat de ene gesprekspartner het niet meer probeert de andere in zijn bedoelingen op hermeneutische wijze ernstige op te nemen (in een Ich-Du-verhouding, van persoon tot persoon), maar er zich van distantieert als van een quasi - natuurgegeven, nl. wanneer hij het spreken van de partner ‘objectief’ bekijkt, argwanend, verdenkend, om er iets anders achter te zien, wanneer hij verder listig tracht te achterhalen wat er ‘achter’ schuilt (een psychische storing, een simulatie of wat ook). Hier is nog hermeneutische ‘communicatie’ maar zij is objectieve ‘analyse’ geworden tegelijkertijd. De andere is tegelijk gesprekspartner “(van persoon tot persoon, eerbiedig, waarderend, inlevend) en voorwerp van onderzoek (object van analyse). N.B. Hier is ‘hermeneutiek’ in de tweede betekenis genomen.

Opmerking. - Marx 'dynamiseert' (dialectisch) het materialisme; Nietzsche 'hermeneutiseert' het; ook Freud (Traumdeutung). Daardoor overschrijden zij het vroegere (vooral XVIII - d' eeuwse) materialisme dat mechanistisch dacht. - Verwezen wordt naar de oud-Griekse Voorsocratiekers: de kinetisch denkenden gaan uiteen in

(i) streng atomistische mechanisten, die de kinesis (beweging) van buiten af komend (op inerte, trage, atomenveelheid) opvatten (Leukippos, Demokritos);

(ii) streng dynamisch denkenden, die de kinesis in een inwendige beginsel laten ontstaan (zelf-werkdadigheid, dynamisme) (Herakleitos, Kratulos) - zie het Duits idealisme dat zich daaraan inspireert !

(iii) de mengvormen die traagheid en zelf-werkdadigheid, uitwendige beïnvloeding en inwendige kracht poneren (vooropstellen) (Empedokles, Anaxagoras). Men ziet dat deze aloude driedigheid naverkt !

(A)III. Het Franse structuralisme.

- Jacques Lacan (Psychoanalyse), Louis Althusser (Structurale Marx-interpretatie), Lucien Goldmann (Marxistische totaliteitsgedachte t.o.v. structuralisme), Lucien Sebag (de betrekking 'geschiedenis-structuur'; marxistisch ll. van Lévi-Strauss), Claude Lévi-Strauss (etnologie; topfiguur), Roland Barthes (structurale literatuurwetenschap, semiologie), Michel Foucault (extreem structuralist), - ziedaar enkele van de grote namen! Vgl. G. Schiwy, *Der französische Strukturalismus (Mode, Methode, Ideologie)*, Hamburg, Rowohlt, 1969.

- Oswald Ducrot, Tzvetan Todorov, Dan Sperber, Moustafa Safouan, *Francois wahl, Qu'est-ce que le structuralisme?*, Paris, Seuil, 1968,- de tweede generatie reeds.

Twee betekenissen van 'structuralisme'.

Levi-Strauss, *Anthropologie structurale*, 306, zegt dat structurele wetenschappen als object hebben al wat 'systeemkarakter' heeft (ieder geheel dat zo is dat de verandering van één element de verandering van alle andere elementen met zich brengt);

- als methode geldt de constructie van modellen, waarbij omvormingsgroepen (groupes de transformation) domineren, zowel inzake paradigmatische gelijkenissen als syntagmatische afhankelijkheden (het ene model gelijkt op het andere; het ene model grijpt in het andere).

In de strikte zin is dit toepasselijk op 'les sciences du signe, des systèmes de Signes' (Ducrot e.a., o.c., 10). Antropologische feiten van verscheiden aard kunnen daaronder vallen (vergelijk Ricoeur's derde hermeneuticatype hierboven!), maar dan enkel voor zover zij taalkarakter hebben. M.a.w. de door de Saussure geponeerde semiologie is beslissend. Als men wil 'metatalen', geen objecttalen, - dat zijn structurele wetenschappen. Poëtica (zie Russische formalisten b.v.), psychoanalyse, algemene antropologie vallen daaronder.

In de brede zin vallen, behalve wiskunde en logistiek, die semiotisch onderbouwd zijn naar methode, fysica en chemie, biologie daaronder. Deze brede betekenis vinden wij in *Jean Piaget, Structuralisme*, Meppelt 1969 (fr. ed., 1968-1). Ook de systeemtheoretici (systemologen, cybernetici) met hun 'structurale' systeemtheorie vatten het zo op. Daar wordt structurele wetenschap een objecttaal. Ondertussen is de strikte betekenis wel het meest typisch. Zij domineert de menswetenschappen (antropologie). Hoe deze typeren ?

- Zij bestuderen de mens in al z'n aspecten en details (alle evenwaardig), maar dan slechts voor zover zij socio-culturele uitdrukkingen van de mens zijn, hetzij bewaard uit het verleden of actueel; ziedaar het 'materieel' object van de structurele menswetenschappen;

- die socio-culturele expressies worden communicatietheoretisch opgevat: nl. als een stel

(bewuste of onbewuste) boodschappen (informaties); - deze boodschappen hebben een oppervlakte en een diepte; de diepte is de zgn. code, die schuilgaat achter de (schijn)duidelijkheid van de menselijke uitingen (// de verdenking van de subjectief-bewuste zijde hierboven bij Marx, Nietzsche en Freud); het doordringen tot de diepte (= code, geheimtaal waarin zij gesteld zijn) is het zgn. ontcijferen ('cijfer' was geheim; 'ont-cijferen' was het geheim ontraadselen) van de menselijke sociale en culturele uitingen, vooral van de 'structuur' die er, heimelijk en meestal zonder het bewust te weten der betrokkenen, in-, achter - steekt (// de listige analyse van Marx, Nietzsche, Freud en van de derde hermeneutica (Ricoeur)).

- Zoals reeds gezegd staat het structuralisme, in tegenstelling tot het neo-positivisme, de samenhang van alle deelverschijnselen van de menselijke samenleving en cultuur voor, zodat de codes, resp. structuren (die gevonden worden), syntagmatisch (strikte samenhang) of paradigmatisch (gelijkenis, verschil) naar mekaar verwijzen.

Besluit: zoals Marx, Nietzsche, Freud het Duits-idealistisch subjectief bewustzijn en het handelen daarin verdachten en listig ontraadselden, zo ook verdenken en ontraadselen de Franse structuralisten, in het spoor van de Saussure, die in-, achter de spreekwijzen (van bewuste aard) de structuur (synt., parad.) opspoorde, het geheel der socio-culturele fenomenen. Men ziet dus hoe de taal centraal staat: zij staat centraal in Saussuriaanse zin (oppervlakte (// bewustzijn), diepte (// onbewustheid), (// parole, langue), in, achter 'la parole' (het fenomeen) gaat schuil 'la langue' (code, structure). In die zin is er sprake van Onbewustheidsfilosofie.

- Zo verstaan wij J. Lacan, die de Freudiaanse psychoanalyse ombuigt naar 'taal'-analyse (i.p.v. het opsporen in de geschiedenis van het subject van de letsels). Hij spreekt van *décentrement du sujet*, het uit 'zijn', resp. 'het' centrum rukken van het subject. Reeds Freud sprak van de derde revolutie (na de eerste van Copernicus (helio-, geo- centrisme) en de tweede van Darwin (onveranderlijkheid, ontwikkeling), die hij doorvoert en die hij noemt "de grondigste vernedering van de menselijke eigenliefde". Wat wij bij onszelf 'ik' heten, blijkt door onbewuste structuren bepaald te worden: "Je pense ou je ne suis pas; donc je suis ou je ne pense pas" (J. Lacan, *Ecrits*, Paris, 1966, 517). Dat 'ik', dat centraal stond sedert Descartes (Je pense; donc je suis) en Kant (Ich denke) in alle idealismen, blijkt, minstens gedeeltelijk zelfbedrog. Alle louter reflexieve wijsbegeerte is ondergraven! Zo zijn onze beweegredenen ('omdat') in feite drijfveren ('doordat')!

- Zo verstaan wij L. Althusser die de Marxistische dialectiek naar taalanalyse verschuift: de economische fenomenen worden door hun 'complexiteit' (ingewikkeldheid) bepaald, d.i., zegt Althusser, door hun structuur, - niet door hun onmiddellijk zichtbare verschijningwijze. Structurale causaliteit komt i.p.v. lineaire, zegt hij. Marx zou dat reeds praktisch gedaan hebben, zonder het in 'n 'theorie' (d.i. uitdrukkelijk in een 'model' weergegeven denkschema) te hebben vastgelegd. Vgl. L. Althusser, *Pour Marx*, Paris, Maspero, 1967. Sociologie wordt ontraadseling, ontcijfering!

- Zo verstaan wij Cl. Lévi-Strauss in zijn studie van de 'menselijke producten': reeds de Saussure vatte de semiologie op als 'une science qui étudie la vie des signes au sein de la vie sociale' (Cours, 33). De hele culturologie wordt ontraadseling, ontcijfering van de verborgen structuur achter de verdachte fenomenen!

- M. Foucault gaat het verst: "Het 'ik' is vernietigd... er is een 'men'... Niet de mens wordt op de plaats van God gesteld, maar een naamloos denken, zonder subject." (Broekman, 3)

Wetenschapstheoretische gevolgtrekkingen.

De zo opgevatte menswetenschappen impliceren twee hoofdzaken :

(1) het seculaire type van verklaring: in de lijn van het positivisme dat de metafysica uitbande, denkt een Lévi-Strauss; hij bestudeert enkel 'le fait humain', 'le fait culturel', 'le produit humain'; dit betekent dat alle abducties binnen de mens, binnen de maatschappij, binnen de socio-culturele context moeten blijven; d.w.z. dat 'transcendente' verklaringen zoals de metafysica ze beoefent, onmogelijk zijn, eenvoudigweg doordat de methode der sciences humaines dit uitsluit (dus niet uit opzettelijk ongeloof van de wetenschapper!); zo hebben godsdienstige verschijnselen 'geen specifiek gehalte' (Lévi-Strauss, *L'homme nu*, Paris, 1971, 571): hoever zijn wij, in die omstandigheden, van atheïsme? van meer dan methodisch structuralisme ? van ontologisch structuralisme dat in feite een ideologie is, een ontologie die zich in schijnwetenschappelijke taal uitdrukt)?

- daarom zijn alle theologieën louter op die menswetenschappelijke basis opbouwend, dubieus in haar resultaat !

(2) het (poly)functionalistisch type van verklaring: in de lijn van de drie kritische materialisten en van de Saussure doet men aan onbewustheidsfilosofie, waarbij het bewustzijn van de mens een oppervlakteverschijnsel is; - 'une écume' (schuim), zegt Foucault; de abductieve redenering leidt dan ook stelselmatig naar de diepte, het onbewuste (structurende) zodat geschiedenis, praxis, engagement schijn worden;

- wat wordt, in die context, wetenschap zelf ? - wetenschap is de verhouding van het subject tot het object zo dat waarheid - omschreven, getoetste waarheid - te voorschijn komt; wat is er als de verhouding van het subject tot het object verdacht, listig te ontraadselen is ? - wetenschap is zelf excentrisch, ontzet uit haar aloude waardigheid; zij is zelf 'product' van onbewuste 'factoren', 'functie' van meer dan één 'kader' waarin zij veroorzaakt wordt, onbewusterwijze.

-- De zo opgevatte menswetenschap ondergraaft zichzelf : wat, welke geheime code, welke onbewuste factor, welke raadselachtige structuur gaat schuil achter het structuralisme zelf ? Wie zegt dat het structuralisme zelf niet 'symptoom' is van 'iets anders', waaraan de structuralisten zelf niet denken ? Waarom zou structuralisme zelf ontsnappen aan het schijnbewustzijn, aan het valse besef van de dingen en van zichzelf ? Structuralisme is een 'bewuste' activiteit! De beoefenaars ervan zijn machtvolle 'subjecten' die geschiedenis hebben en maken! Het is dan ook niet verwonderlijk dat, bij alle bewondering voor de wetenschappelijke structurele analyses, marxisten (dialectiek) existentialisten (hermeneutica) en kristenen (heilsgeschiedenis) zich schrap zetten tegen het structuralisme als mode en ideologie.

Opmerking. - Voor de sedert 1957 overheersende taalopvattingen van Noam Chomsky (°1928), die, i.p.v. het Europese en vooral het Amerikaanse structuralisme, de zgn. generatieve en transformationele taalopvatting stelt - en met denderend succes - zie *H.J. Verkuyl, transformationele taalkunde*, Utrecht/ Antwerpen, Spectrum, 1974. Descartes, Von Humboldt (1767/1835), beiden allesbehalve sciëntisten, inspireren Chomsky.

Voor al het behaviorisme moet het ontgelden in Chomsky's kritieken, Maar de fonologie (klankl.), de syntaxis (zinsbouw) en de semantiek (betekenis) krijgen bij hem een 'theoretisch - axiomatische' formulering. Vgl. ook *Fodor en Katz, The Structure of Language*, Prentice-Hall; 1964, dat, uiteraard, geen rekening houdt met de ontwikkeling sedert 1965 (Aspects,-standaardtheorie) en 1967 (semantiectwist).

(B) Het modelbegrip.

In wetenschap gaat het steeds om het een of ander object, (het onverwerkte gegeven). - Wij hebben eerst onderzocht hoe het subject het object desnoods 'vervormt', doordat het 'ontzet', 'decentre' (Lacan) is, zodat de betrekking 'subject-object' a.h.w. bedorven is door de 'functionele' positie van het subject (subjectieve reductie).

- Wij gaan nu onderzoeken de relatie tussen wat het subject 'produceert' n.a.v. (z'n ontmoeting met) het object, nl. de weergave ervan in een symboliseringsproces (betekening).

R (object, symbool) model,

ziedaar in formule samengevat wat wij nu gaan onderzoeken (in de semiotische of, als men wil, symbolische reductie, abstractie, concentratie, perspectief, - d.i. de beperking van de aandacht tot die ene relatie van weergave).

(B) I. Algemene modeltheorie.

Bibl. - *Doede Nauta, Logica en model (Het modelbegrip in de wetenschappen)*, Bussum, De Haan, 1970, 288 blz., dat vooral de wiskundige (wiskunde nl. als onderzoek der structuren, resp. systemen), de logistische (logistiek als het geformaliseerd beschrijven van alle mogelijke structuren, resp. systemen) en de metawiskundige, resp. metalogistische (metamathesis, resp. metalogica als onderzoek der betrekkingen tussen de twee vorige) zijde bekijkt, waarbij begrippen als 'structuur', 'afbeelding' en 'isomorfie' fundamenteel zijn.

De verzamelingenleer - Georg Cantor-, 1870 en vv.) vormt de gemeenschappelijke wortel van wiskunde en logistiek. De logica werd gemathematiseerd; de wiskunde werd structureel. Zo konden zij samenvloeien.

Joseph. Hill/ August Kerber, Models, Methods and Procedures in Education Research, Detroit, Wayne State University Press, 1967, 550 pp., geeft pedagogische toepassingen van het modelbegrip.

J.M. Broekman, Structuralisme, 1973, blz. 11/12 : "Het structuralisme als activiteit steunt op praktijken en inzichten... Het 'lezen' van feiten blijft niet meer beperkt tot een zuiver 'aflezen' van feiten uit de samenhang van het gegeven. Dat 'lezen' zal zich met behulp van theoretische modellen moeten ontwikkelen, modellen die niet alleen een theoretisch - bemiddelende functie hebben, maar toegangen tot de structuren der werkelijkheid verschaffen. In die zin beklemtoont Lévy-Strauss terecht dat de structuur geconstrueerd moet worden, en met deze opmerking sluit hij aan bij de speltheorie van J. von Neumann en O.Morgenstern (1944) waarin staat:

'Modellen zijn theoretische constructies, die een exacte, volledige en niet-gecompliceerde definitie vooronderstellen. Zij moeten ook in elk opzicht dat voor de gang van het onderzoek belangrijk is, op de werkelijkheid lijken. Die gelijkenis met de werkelijkheid is noodzakelijk opdat het functioneren van het model betekenis verkrijgt.

Zoals reeds gezegd hoger, is het Franse structuralisme beïnvloed zowel door de Saussure als door Bourbaki, waarbij deze laatste het (wiskundig) object almaar door ineensteken om functies zichtbaar te maken (niet elementen, maar relaties).

E.W. Beth, *Natuurphilosophie*, Gorinchem, 1948, blz. 20: “De mechanisch-constructieve methode bestaat in de constructie van een (gewoonlijk fictief) mechanisch systeem, een zogenaamd ‘model’, waarvan het gedrag bepaalde kwantitatieve regelmatigheden vertoont, die aan de kwantitatieve wetmatigheden in de te verklaren verschijnselen beantwoorden.”

Het begrip ‘model’.

Modus (= wijze), modulus (wijsje - verkleinw.). Men denke aan ‘n miniatuurauto. Deze is de afbeelding van de samenhang (syntagma) der onderlinge betrekkingen die, gezamenlijk, een structuur uitmaken, hier de structuur (= wijze van ineenzitten) van de echte auto.

Let, natuurlijk, op het spraakgebruik dat verwarrend is: ‘structuur’ betekent soms de samenhang van iets in tegenstelling tot ‘Gestalt’ (= de subjectieve samenhang ervan, b.v. in de waarneming); soms wordt ‘model’ verwisseld met structuur (de objectieve samenhang van iets); meestal is ‘model’ de afbeelding, weergave, van die structuur.

De grondslag van het modelbegrip is het isomorfisme (isos = gelijk; morfè = vorm; - gelijkvormigheid). Verzamelingstheoretisch klinkt de definitie als volgt :

(a) er is een één - éénduidige betrekking tussen de respectieve elementen van minstens twee verzamelingen;

(b) er is een zekere, minimale structuur (wijze van ineenzitten) in bedoelde verzamelingen’.

Zo b.v. laat de verzameling der Beneluxlanden zich één-éénduidig afbeelden op de verzameling der getallen één, twee en drie als volgt:

B	N	L
I	I	I
I	I	I
1.	2.	3.

De lijn tussen B en 1 betekent dat B op 1 is afgebeeld en omgekeerd. Men zegt dat “1 het beeld is van B” (en omgekeerd). Of: B en 1 corresponderen met elkaar.- Zo’n één - éénduidigheid bestaat ook tussen de miniatuurauto en de echte: al de onderdelen kunnen als elementen van de verzameling gezien worden. Maar hier is duidelijk een structuur, nl. de ‘bouw’ van de auto (z’n technische constructie vlg. een constructieplan, dat er het model van is). In het geval van B, N, L is de volgorde de enige ordening (samenhang). Nu zijn er twee types van één - éénduidigheid :

(i) symmetrische (= wederkerige): elk van beide kan voor de andere als model fungeren; zoiets is echter niet noodzakelijk voor isomorfe; b.v. de miniatuur (van om het even wat) kan dienen als weergave van de vergroting en omgekeerd.

(ii) niet-symmetrische : één model geldt voor het andere, maar niet omgekeerd (men denke aan een gebied waarover veel is gekend t.o.v. een gebied waarover weinig is gekend; zo werkte de beter uitgewerkte hydrodynamica indertijd suggestief, inspirerend, als benadering van de elektriciteitsverschijnselen (vroeg elektrische leer).

De wetenschappelijke toepassing: symbolisering als modelontwerp.

Het symbool speelt de rol van model. En dit in dubbele zin : het gedachtesymbool (begrip) en het taalsymbool (verwoording). D.m.v. dit Koppel maakt de wetenschap zich een voorstelling van het object. Zo is H₂O het symbool (der chemie) voor water (het zgn. object). Welnu, die voorstelling vervult ‘n bepaalde rol (functie): zij dient als uitgangspunt van voorstellingen en beslissingen; zo b.v. “Indien water inderdaad H₂ en O bevat, dan moet bij analyse die dubbelheid terug te vinden zijn” (voorspelling);”Overal waar H₂ en O nodig is, daar kan water gebruikt worden” (beslissing). Op die voorspellingen, resp. beslissingen is controle (dank zij de resultaten). Dat is wetenschappelijk gedrag, dat in- en abdiceert en deduceert, in de zgn.

ervaringskringloop (empirische cyclus).- N.B. 'Object' (voorwerp) is hier in de zeer brede zin te nemen: al wat aandacht trekken kan (ding, proces, stelsel, stel (klasse), fictie, enz.).

Symboliseringssoorten.

De wetenschapper ontwerpt ('creëert', schept, -'poiësis' zegt Aristoteles) soorten symbolen. We typeren ze even nader.

(a) Schaalveranderende symboliseringsen (soms: iconische s.).

Gesteld twee verzamelingen van voorwerpen maar zo dat het interval tussen de elementen verschilt; het afstandsverschil bepaalt de schaal. Welnu, men kan schaalverkleinend te werk gaan (miniaturiseren : men denke aan de miniatuurauto, weergave van de grote auto); - men kan schaalvergroterend te werk gaan : men denke aan het zgn. atomium dat het ijzeratoom enorm vergroot weergeeft.

(b) Algoritmische symboliseringsen (ook wiskundig-logistische s.)

Wij onderzoeken dus de relatie tussen het object en de symbolisering (symbool) ervan, d.i. de omzetting ervan in tekens (van mentale (denk-, gedachte - tekens) en van linguïstische (spreek-, schrijf-, taaltekens) aard). De oordelen (zinnen) en redeneringen zijn de weergave (model) van het in de voorgegeven werkelijkheid aanwezige of aanwezig gestelde object. De wetenschappelijke zinnen die het object afbeelden (er werkelijkheidsgetrouw over spreken), hebben een aard die wij 'algoritme' heten (met E. Beth, o.c. 52/53).

(i) a. Symbolen, d.i. tekens met een betekenis op afspraak (conventionele tekens);
b. een veelheid van zo'n symbolen (om voldoende 'rijkdom', 'macht' te hebben) (klasse van symbolen);

(ii) een klasse van symbolen maar met een structuur, nl. vormregels en afleidings- of deductieregels - ziedaar wat een algoritme is.

Een voorwetenschappelijk voorbeeld, nl. de methode van een vinkenslagtelling, zal dit verduidelijken. Meteen zien wij hoe wetenschappelijk gedrag reeds impliciet is voorgegeven. in het voorwetenschappelijke leven. Er is continuïteit, geen breuk tussen voorwetenschappelijk en wetenschappelijk stadium.

Vormregels.- De vorm van het symbool wordt erdoor bepaald:

(1) -----(2)
- het reële gegeven - het symbool
de slag van een vink - 1, 11, 111, 1111 en 11111
N = 1 2 3 4 5 (gehele get.).

Er zijn dus vijf tekens, nauwkeurige en spaarzaam (economiebeginsel), die gevormd worden en wel cyclisch (1, 2, 3, 4, 5;- 1, 2, 3, 4, 5;- 1, enz.) om de veelvouden weer te geven in volgorde, die het model (weergave) zijn van het object (het aantal 'slagen' der vink).

Afleidingsregels.- De bewerkingen uitgevoerd met die tekens worden erdoor bepaald:

V11111, 1111, 1111,111 = 18

v2 1111, 111 = 8

v3 1111, 1111, 1111, 11 = 17

De bewerkingen zijn redeneringen. Het gaat in twee stappen :

(1) men beeldt de slagen af in de voorziene afgesproken symbolen (die juist en snel kunnen genoteerd);

(2) men beeldt die eerste afbeelding af in de verzameling der natuurlijke gehele getallen (N). Deze is de basisverzameling (voorondersteld gekend en aanvaard).

Men ziet dus wat ‘afbeelden’ is: de betrekking tussen twee of meer verzamelingen (symbolen van telling, N) vastleggen.

Maar die dubbele afbeelding is slechts de voorgrond van de bewerkingen (de calculus, het rekenen, de rekening). De regels die ze beheersen, kunnen ook expliciet gemaakt.

Afbeelden is drievoudig

- surjectief (als de af te beelden verzameling groter is dan die waarin afgebeeld wordt : het aantal malen 1111 b.v. weergeven in N; zo: $1111 = 1$; $1111 = 2$; enz.; $5 \times N$ is groter dan N); - bijtief (de af te beelden verzameling is gelijk aan die waarop afgebeeld wordt);

- injectief (kleiner dan); - men ziet dat de kwantitatieve orderrelatie beslist over die drie types.

Deductieregels laten toe met symbolen te redeneren op geldige wijze (= calculus). Dit is één der hoofdverschillen tussen de klassieke logica (die met omgangstalige symbolen werkt) en de logistiek. - De vormingsregels en de afleidingsregels samen maken de zgn. syntaxis uit van het algoritme.

- ‘**Syntaxis**’ betekent taalkundige (spraakkundig, grammaticaal) de zinsbouwleer die de (samen)voeging der zinnen naar haar regels thematiseert ; ‘syntaxis’ is ook het stel spelregels van die samenvoeging. - Doordat vooral de neo-positivisten de wetenschapstaal bestudeerden als taal gingen zij ‘syntaxis’ uitbreiden tot de epistemologische, logistische betekenis.

Bij het syntactisch bekijken van symbolen wordt de betekenis buiten beschouwing gelaten (syntactische abstractie, perspectief, reductie, concentratie). Maar, als de betekenis mee betrokken wordt in de aandacht, dan krijgen de ledige (betekenisvrije, betekenisloze) symbolen een inhoud; men zegt dat zij ‘geïnterpreteerd’ worden (interpreteerbaar algoritme). Dan zegt men wat de symbolen betekenen inzake, m.b.t. het domein van de werkelijkheid dat eraan beantwoordt. Hier b.v. keert de volgorde van de vormregeling om :

1--- = een vinkenslag;

11-- = twee vinkenslagen;

111- = drie vinkenslagen, enz.

Daarmee zitten wij in de semantiek der symbolen.

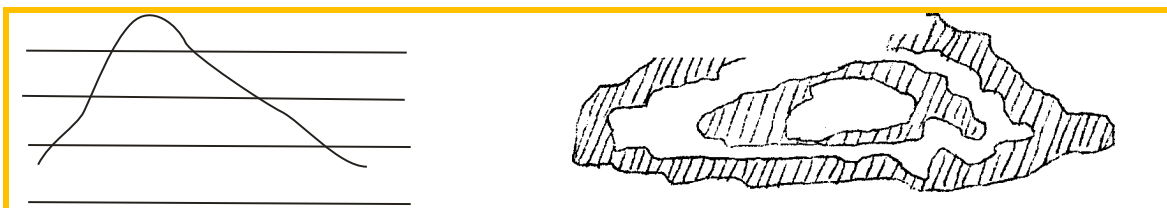
- ‘Semantiek’ betekent taalkundige betekenisleer; maar de epistemologen hebben er een logistische betekenis aan gegeven.

Exacte wetenschap.- Door syntactisch en semantisch algoritmen te construeren, krijgen wiskunde (numerische symbolen der rekenkunde b.v.; lettersymbolen der algebra b.v., die nog abstracter zijn) later ook logica (logistiek) en ook taalkunde (de Saussure, Chomsky) ‘n algoritmisch uitzicht. (De wiskundige inslag heeft ook ‘n dosis kwantificering met zich gebracht (sociologie --- = sociometrie; economie --- = econometrie, b.v.); - hoewel de structurele wiskunde niet kwantitatief alleen is). Dit betekent kunsttaal (artificiële taal).

Dit betekent ook analyse (ontleding), maar niet zozeer in de aristotelische zin (de oplossing van een onhelder gegeven in hetzij z’n delen (bestanddelen) hetzij z’n voorwaarden (= functies)), als wel in de platonische zin : men zet onbekenden (te interpreteren symbolen, b.v. x) in een formule(ring) en men redeneert alsof men de betekenis(inhoud) reeds kende (lemmatisch te werk gaan). Daarvandaan ‘analytische’ meetkunde, b.v.. Daarvandaan ook (neo-positivistisch) taalanalyse en (structuralistisch) analyse (van systemen). Exacte wetenschap nu gaat zo kunsttalig, analytisch, algoritmisch te werk: zij interpreteert empirische en/ of experimentele gegevens (object) in zo’n kunsttaal. Zij combineert het waarnemend gedeelte met zo’n modelbouw, waarbij ‘n metataal, die de gebruiksaanwijzingen geeft omtrent de kunsttaal steeds nodig blijft, natuurlijk (‘n volkomen kunstmatige taal is niet sprekelijk!), zodat de natuurlijke omgangstaal basis blijft, maar met ‘n ingebouwde kunsttaal.

(c) *Analoge (analogische) symbolisering.*

Vertrekken we van een voorbeeld : een landkaart. Het maken (construeren) van 'n kaart geschiedt volgens vormingsregels en afleidingsregels: b.v.: “- ; - . - “; “____”; enz. zijn geldige ‘vormen’ (tekens op papier); ook : “o”; alsook krommen e.d.m..

Zijaanzicht (perspectief 1) Bovenanzicht (perspectief 2). Behalve deze syntaxis (vorm- en afleidingsregels inzake kaarttekening), is er de semantiek : men ‘interpreteert’ (duidt) de Inhouds- en betekenisvrije tekens als ‘land’, zodat men van landkaart kan spreken. Zo wordt de kromme de symbolisering van ‘heuvel’; de onderste rechte is als ‘zeespiegel’ te verstaan; de horizontale parallellen van de onderste rechte zijn ‘hoogtelijnen’, enz.

Nu is het zo dat de figuur links eerder schaalverkleinend (iconisch) is, maar beperkt tot een doorsnedevlak. De figuur rechts is deels gelijk deels verschillend (analoog) op grond van omvorming (transformatie: men kan gelijke hoogten boven de zeespiegel ‘weergeven’ (model is weergave!) door gelijke kleuren (gelijke hoogtestroken voor gelijke kleurstroken, eigenlijk) Hoogten zijn niet kleuren (verschil) maar zij kunnen elkander weerspiegelen (gelijkenis).

Een diagram is een analogisch model :

b.v. 80	- aantal 11. van dorpsschool 1973
78	- idem in 1974
75	- idem in 1975
Vorm (nl. semiotische vorm of teken(ing) (syntactisch)	betekenis (= wat de syntactische tekenvorm, na semantische interpretatie, aanduidt).

Er zijn omvattender analogieën dan tekeningen (met of zonder kleuren) :

- elektrische fenomenen kunnen beschreven worden hetzij in de elektriciteitsleer hetzij in de elektronica (elektronenstromen); welnu, zeker in de beginfase was de beschrijving geïnspireerd door de verder en beter ontwikkelde hydrodynamica (de leer omtrent de water- (en vloeistof)-beweging: men sprak van ‘stroom’, ‘stroomsterkte’, ‘stroomverval’, stroomversnelling, enz. in de hydrodynamica en men droeg deze termen over op de elektronenstroming (vgl. proportionele analogie : zoals water stroomt, zo stroomt een verzameling elektronen). Deze overdracht had ‘n heuristische waarde (zij provokeerde vondsten), maar zij ging niet op over de gehele lijn; maar gedeeltelijk was zij juist (= bijjectief);

- sociale fenomenen kunnen sociologisch, resp. sociometrisch beschreven worden; vitalisme, organicisme, biologisme inzake maatschappijverschijnselen doet een overdracht, nl. men gaat uit van een biologisch lichaam (een cel b.v.) of van diens groei (celgroei b.v.) en draagt dit over op ‘n sociale groep (dit is dan ‘n sociaal ‘lichaam’, resp. cel) of op ‘n sociaal groeiproces (sociale ontwikkeling); heel in het bijzonder droeg men het biologisch evolutiebegrip (// Darwin) over op sociale ontwikkelingsprocessen; maar er is slechts analogie (partiële identiteit).

of bi-jectiviteit); zo b.v. merkt Lévi-Strauss ergens op dat biologische wezens uit biologische wezens voortkomen, resp. eruit ontwikkelen, maar dat b.v. de kammen die in de verschillende culturen naeen gebruikt worden, niet uit elkaar voortkomen noch uit elkaar ontwikkelen (zodat het biologisch evolutionisme cultureel niet opgaat, tenzij zeer zeer partieel!).

Slotopmerking. - Eigenlijk is het derde soort symbolen, de zgn. analoge, vaak ineenlopend met b.v. de schaalveranderende (denk aan de landkaart); dus zij zijn niet steeds uiteen te houden.

- Meer nog: eigenlijk zijn alle symbolen analogisch (maar dan in de bredere zin dan die in (c) hierboven bedoeld): één - éénduidigheid en minimale structuur (bijjectief, symmetrisch bedoeld) zijn praktisch altijd partieel; het model geeft praktisch altijd maar een gedeelte weer van het object; m.a.w. modelconstructie geschiedt perspectivisch. Men mag dit abstractie -, reductie – concentratie-karakter der modelbouwende aandacht nooit vergeten er is dus maar beperkte exactheid (bijjectieve weergave) mee gemoeid.

- Selectiviteit is er ook : schaalveranderende symbolen (vormen, tekenvormen) passen vaak bij niet-kinetische (statische) objecten; analoge (in de engere bet.) passen beter bij kinetische (dynamische) objecten en zijn algemener. Algoritmische modellen hebben weer een andere functie : de verwoording in kunsttaal binnen de omgangstaal.

Toemaatje. - G.G. Granger, *Science, philosophie, idéologies*, in Tijdschrift voor Filosofie (jrg. 29, nr 4, dec. 1967, blz. 771-772) zegt: “Nous appelons ‘modèle’ un ensemble d’ éléments abstraits, organisés en une structure et visant à représenter la systématique - postulée - des phénomènes. (...) Le dédoublement entre représentant et représenté, qui caractérise le modèle, est essentiel à la science. Ici les éléments ne sont pris que comme supports neutres des relations qui définissent la structure. (...) On superpose deux plans, dont l’ organisation de l’ un joue comme signe de l’ autre.” (‘systématique’ = systeemkarakter; ‘postulée’ = bij hypothese, verondersteld)

(B) II. Bijzondere modeltheorie.

Specifiëren wij nu nader enkele van de meest algemene ‘symbolen’ (basisbegrippen, categorieën) die in de wetenschappen gangbaar zijn. Deze basismodellen zijn het koppel ‘tijd/ ruimte’, de driedigheid ‘materie/ energie/ informatie’ en, verder, ‘doelgericht systeem’.

(a) Het ‘tijd/ruimte’- paar.

Zonder die twee begrippen, resp. woorden, geen wetenschap! Ruimte en tijd zijn de kaders (referentiestelsels, verwijzingsstelsels) waarin ieder gegeven gesitueerd of waartegenover het gesitueerd wordt. - Men denke hier aan het methodische fysicalisme (zie hoger) met z’n vierledigheid, de drie ‘dimensies’ van de ruimte (lengte, breedte en hoogte, althans in de Euclidische geometrie, want de niet - Euclidische versoepelt die dimensies nog) en de zgn. vierde ‘dimensie’ (woord dat hier in de overdrachtelijke zin van referentieterm gebruikt wordt), nl. het ogenblik (in de tijd). - Overigens, reeds de antieke topieken vernoemen stelselmatig de dyade ‘waar?’ en ‘wanneer?’ als heuristische middelen, zodat het fysicalisme slechts de neo-positieve uitwerking is van een aloud denkpatroon, - dit om de wetenschappelijke taal te ontwerpen.

Wat schuilt achter die dyade en haar universaliteit? (Dit is ‘n typische abductieve (of, als men wil, structurele vraag!)

Tijd. - Een feit, centrum van alle positieve wetenschap, wordt ‘weergegeven’ (model!) door het te situeren in de tijd. Die tijd, algemeen

genomen, is de verzameling van alle mogelijke opeenvolgingen (sequenties) of volgorden. Aristoteles, met z'n associatiewetjes, heeft reeds gewezen op het fundamentele ervan. Opee-volging typeert iedere klasse van elementen die een vroeger en een later element kent.

-- 'De' tijd (abstract genomen) bestaat (in de concrete zin) niet. Maar in ons bewustzijn bestaat hij (abstract genomen) wel als 'n soort ideaal van opeenvolging, waarin wij ieder concreet type van verwezenlijkte opeenvolging (b.v. de Greenwich-tijd, de tijd op ons uurwerk, – 'tijden' die van de zgn. absolute of volstreckte (ideale) tijd verschillen) situeren. Dank zij die abstractie (die idee, zou Plato zeggen; die getalstructuur, zou Pythagoras zeggen; die vorm aldus Aristoteles) hebben wij innerlijke speelruimte om alle mogelijke 'tijden' (specifiek, concreet) te situeren.

- Evolutionisme, histori(ci)sme hebben maar zin als methodische (of zelfs ontologische) behartigingen van tijd (opeenvolging, volgorde); de kinetische of diachronische abstractie (perspectief) steekt erachter (die zelf weer tot fundament van dynamisme en/ of mechanisme dient : beweging, ja, kracht (energie) zijn ondenkbaar, in stoffelijke of zelfs geestelijke zin, zonder tijd(skader).

Ruimte. – Een feit (ieder 'object') wordt weergegeven (model!) door het te projecteren (af te beelden) in de zgn. ruimte, de verzameling van alle mogelijke 'plaatsen' (topologische, combinatorische perspectief) of gelijktijdigheden. Aristoteles' tweede associatiewetje is 'gelijktijdigheid. Op eenzelfde ogenblik (tijdselement) meer dan één gegeven impliceert meer dan één plaats (topos) of term.

- 'De' ruimte, weerom, is een abstractie: deze ruimte hier met zo en zoveel 'plaatsen' (ruimtetermen of - elementen), deze ruimte daar; die plaats hier, die daar, - dat alles situeren wij in de absolute, volstreckte, nergens verwezenlijkte en toch overal aanwezige, ideale ruimte, resp. plaats, die het synchrone kader is waarin ons bewustzijn alles onderbrengt.

-- De fysische (Ioniërs), ja, de mathematische (Pythagoreeërs) abstractie is maar mogelijk door die ruimte - idee: verzamelen is gelijkmatig ordenen binnen een of andere ruimte (klasse van plaatsen). Zelfs de ontologische abstractie (Parmenides) getuigt van een ruimte-idee: het 'zijn' is de 'ruimte', resp. 'plaats', waarin wij, synchronisch, alles situeren.

Referentiekader. Synchroon (ruimte) en/ of diachroon (tijd), verzameling (klasse van gelijktijdigheid of opeenvolging), - ziedaar datgene waarmee wij het 'object', het 'feit' typeren! D.i. het model ervan opmaken. - Nu zien wij waarom het begrip 'verzameling' zo fundamenteel kon worden in de semiotische wetenschappen: tijd (opeenvolgingsverzameling), ruimte (gelijktijdigheidsverzameling) zijn al lang 'verzamelingen' avant la lettre, waarmee men gewerkt heeft sinds den beginne. (Perenniteit).

De verzamelingenleer, de klasselogistiek heeft ze alleen semiotisch (of semiologisch) vastgelegd en positief - wetenschappelijk bruikbaar gemaakt. Wat is een 'kader' tenzij een verzameling waarin men situeert? Situeerverzamelingen, - ziedaar wat tijd en ruimte als denkkaders zijn.

- Zij kunnen zuiver gedacht maar ook gemengd werken: b.v. het begrip 'snelheid', 'versnelling' (mechanica) veronderstelt én ruimte én tijd (men doorloopt - naeen - zoveel ruimte -gelijktijdigheid - in zoveel tijd; men doorloopt zoveel meer ruimte in zoveel minder tijd!).

- Meestal zijn zij samen; daarvandaan het woord 'Zeitraum, espace-temps, tijdruimte, spacetime' in de wetenschappelijke taal. Het antwoord op "wat achter die dyade steekt" is dus duidelijk: tijd en/ of ruimte zijn zo fundamenteel doordat zij verzamelingen zijn en onze geest steeds weer 'verzamelt' als hij 'weergeeft', 'modellen construeert'! Tijd is 'n klasse net diachronische, opeenvolgingsstructuur; ruimte 'n klasse met gelijktijdigheidsstructuur.

Concrete tijd en concrete ruimte.

Wij zien dat bij de Ioniërs vroeg de ‘fusus’ niet enkel fysisch - abstraherend behartigd wordt, doch ook concreet (d.i. in haar eigenheid (individualiteit) en haar bijkomstigheden (accidentaliteit, - logisch verstaan; zie kategorieën!)) : Herodotus doet aan geschiedenis en aardrijkskunde!

De geschiedenis behartigt de tijd maar concreet, gevuld met gebeurtenissen: natuurrampen, menselot vullen het lege tijdskader.

De aardrijkskunde resp. heelalbeschrijving (astronomie, kosmografie) behartigt de ruimte maar concreet, gevuld met dingen, hemellichamen, landschappen.

Geschiedenis en landschap zijn tijd en ruimte maar concreet (niet weer abstract). Wij zien nu in waarom zij zo fundamenteel zijn in leven en opvoeding : zij zijn concrete verzamelingen! Als verzamelingen zijn zij zo fundamenteel. Maar het zijn hermeneutische, resp. dialectische verzamelingen, waarin de concrete mens zich situeert. Als concrete verzamelingen heten zij ‘geheel’, ‘totaliteit(en)’! Daarom is ‘situatie’ en ‘totaliteit’, het ene hermeneutisch, het andere dialectische, zo fundamenteel. Het Duitse idealisme heeft dat gezien!

(b) De triade ‘materie/ energie/ informatie’. (M, E, I)

De weergave (modelbouw) van het ‘object’ geschiedt steeds weer in alle wetenschappen in termen van ‘stof, energie, informatie’.

(b)1. het begrip ‘materie’.

Dit begrip dateert van de Ionische natuurfilosofen, en dit in verschillende tijden.

(i) De fysische (versta: ‘fusus’) abstractie antwoordt op de vraag: “Waaruit bestaan de zijnden?” Men zocht de een of andere oerstof (Thales: water; Anaximander: a.peiron (onbepaald, kwal.; onbegrensd, kwant.); Anaximenes: lucht (adem, leven), die wel de alomvattende oorzaak van alles bedoelde maar die, in feite, een alomvattende oerstof, een ‘hul’, materia, was. In die zin zou men beter spreken van ‘hyletische’ of ‘materiële’ abstractie (wat, later, Plato en Aristoteles (hyle.morfisme) zo zullen opvatten).

- De Pythagoreërs zullen het wiskundig element invoeren in die oerstof (mathematische abstr.) en meteen een immateriële, ideële factor, waardoor het onbewuste materialisme (als men zo spreken mag) verbeterd wordt met een toenmalige informatietheorie.

- De Eleaten zullen de ontologische abstractie invoeren en zo ‘bestaan, resp. wezenheid’ (een nog breder informatie - aspect, in het onbewuste materialisme (hier weer bedoeld als in feite alleen maar een materie (dat waaruit) zien!) van de eerste Ioniërs inbouwen, samen, overigens, met een logisch element (dialectiek).

(ii) De jongere Ioniërs zullen het hulè-concept nog preciseren, dank zij hun invoering van én beweging én kracht (kinetische abstractie).

- Heraklitus, Kratylus doen het dynamistisch: beweging, resp. kracht zijn inwendig en kwalitatief in de zijnden. Het hylozoïsme (alle hulè is zoè, leven (lucht, ademend) loopt hiermee parallel.

- Maar Leucippus en Demokritus doen het mechanistisch : beweging, resp. kracht (energie) zijn uitwendig en kwantitatief in de zijnden, in de a.toma (ondeelbaarheden) die, uit zich, inert (traag, krachtloos en dus onbewogen) zijn (atomisme) en ‘weergeefbaar’ (model) in termen van grootheid (omvang), vorm (stoffelijk uitzicht, geometrisch), situs (geplaatstheid; // situatie, maar stoffelijk verstaan), verbinding (voeging), - d.i. kwantitatief.

Het is het mechanistisch stofdeeltjesbegrip dat in de moderne fysica van Galilei en Newton (Newtoniaanse fysica) is gaan voortleven en dit tot in de XIX - de eeuw :

- (i) de atomen, stofdeeltjes, golden als het eenvoudigste 'element', tot hetwelk alles moest herleid worden (materialisme);

- (ii)a. de plaats (situs) en de beweging der stofdeeltjes (mechanisme)

- b. de voorgeschiedenis en de toekomst gesteund op die geplaatsheid (situs) en beweging (kinematica) der stofdeeltjes (determinisme van Laplace) verklaren alles;

- (iii) dit alles werd als 'paradigma' (Th. Kuhn), als 'dogmatische' zekerheid aangenomen tot aan de crisis der Newtoniaanse fysica (einde XIX- de e.). Perenniteit !

Sedert +/- 1900 is de fysica veel minder materialistisch (atomistisch), mechani(cis)tisch, deterministisch en dogmatisch geworden.

(b)2. Het begrip 'energie'.

Ook dit dateert van de Voorsokratische tijden : de kinetische abstractie was een nadenken over beweging (en wat die beweging voortbrengt: kracht, vermogen, dunamis, energeia) en zij stootte op innerlijk - kwalitatieve (dynamisme: Heraklitus) en/of op uitwendig - kwantitatieve (mechanisme: Leucippus) kracht en beweging.

- Bij Aristoteles spelen 'dunamis/ energeia' (potentia/ actus; potentie / act) als koppel een hoofdrol, doordat hij alle zijnde genetisch (in wording ziet: dunamis (aanleg, vermogen), energeia (verwezenlijking)

- en.ergeia (ergon = werk(dadigheid)) zijn doorheen alle eindige zijnden te vinden.

Het is vooral in de mechanistische vorm dat het oudgriekse bewegings- en krachtbegrip doorleeft in de moderne fysica (Galilei, Newton) en, meteen, in de rest van de wetenschappen. Perenniteit! Maar er is daarin verandering in twee tijden gekomen

- (i) Praktisch-technisch kreeg het energiebegrip +/- 1770 in Engeland - met de industriële revolutie - een nieuwe klank: stoommachine, steenkool, - later aardolie, - nog later kernenergie worden fundamenteel voor de eerste industriële revolutie. De Engelse ingenieurs spreken steeds weer van energy. Het wordt een dominante.

- (ii) Theoretisch wordt het als de zgn. Energetik, energetica, als eenheidswetenschap begint te fungeren. De basis is het beginsel van de energiebewaring. Het is Robrecht Mayer, geneesheer (Heilbronn, Württemberg) die in 1842 energetica voorstaat (1845/1851: publicaties) en Helmholtz maakte diens ideeën befaamd.

De thermodynamica (onderdeel der energetica), mechanica, astronomie, fysica, chemie, fysiologie, - al deze vakwetenschappen werken geleidelijk met het Mayeriaans eenheidswetenschappelijk energiebegrip: de dyade 'materie/ energie' doorvaart de hele natuur; energie is mechanisch, thermisch, chemisch en zij ondergaat omvormingen energietransformatie al of niet op entropie uitlopend). Later zal Wilh. Ostwald daarop inhaken (1853/1922). Deze chemicus-denker doorbreekt zelfs het positivisme.

(b)3. Het begrip 'informatie'.

Bibl. - H. van Praag, *Informatie en energie (Bouwstenen van een nieuw wereldbeeld)*, Bussum, de Haan, 1970. Herleidt alles tot de tweeheid 'informatie/ energie' (i.p.v. de drieheid 'M, E, I' van Prof. Vermeersch).

Abraham Moles, *Objet, méthode et axiomatique de la cybernétique*, in *Le dossier de la cybernétique*, Marabout Université, 1968, pp. 47/61, waar het ontstaan van de informatietheorie uit de cybernetica geschetst wordt (58/59).

Uitgangspunt zij het schema van de zgn. 'communicatie' (mededeling, uitwisseling van gegevens)

P1	kanaal	P2
(uitzender		ontvanger

d.w.z. persoon nr. 1 spreekt tot persoon nr. 2. Het spreken is het doorzenden van tekens (klanktekens) met een betekenis, d.i. een bericht of boodschap. De boodschapper, berichtgever, berichtuitzender, is de term (instantie) die de tekens uitzendt, doorgeeft; de berichtontvanger is diegene die de boodschap opvangt. Zo verloopt de mededeling (de in de enige zin, het uitzenden van een bericht is dat iets uitdrukt over de berichtgever zelf); zo verloopt ook de berichtverzending, die, strikt genomen, een bericht uit een zgn. 'bron' overneemt (dus niet van en over hemzelf) en aan anderen doorgeeft, verzendt.

Zo verloopt communicatie, uitwisseling van gegevens. Communicatiestoornis wijst op b.v. 'n kanaal dat niet zuiver is (men spreekt dan wel, akoestische taal gebruikend, van 'geruis' dat de doorgave belemmert).

Zoals Colin Cherry, *On Human Communication (A Review, a Survey and Criticism)*, M.I.T. Press, Cambridge, Massachusetts, and London, 1957-1, 1966, pp. 5/7, zegt, komen hier allerlei grondbegrippen uit de omgangstaal om de hoek kijken: - communicatie:

(i) de handeling door dewelke men een bericht geeft;

(ii) het gegeven bericht zelf (attr. analogie!);

=/ wederzijdse - inwerking van de ene op de andere die weer is dan pure berichtgeving (zo b.v. in de zin der hermeneutische wetenschappen : persoonlijk contact van mens tot mens) : de communicatie tussen moeder en kind;

- boodschap, bericht : geschreven of gesproken mededeling of berichtverzending van p.i naar p.ii;

-- signaal (// teken, symbool): teken of symbool dat betekenis vervoert, maar liefst op afstand; -- taal : een stel(sel) tekens, symbolen, signalen dat overeengekomen contactmiddel is, maar historisch gegroeid;

-- code : een stel(sel) tekens dat, opzettelijk gecreëerd is om misverstanden te vermijden (vgl. significa);

-- 'n stel(sel) signalen;

-- nieuws: bericht dat iets onbekends mededeelt of doorzendt; 59b

-- kennis: de verzameling berichten waarover iemand beschikt;

-- geloof: vertrouwen in een bericht.

Het woord 'informatie' komt uit het scholastische Latijn en betekent : iets van een forma voorzien (emmorfein, informare, zegden reeds de oude Grieken), vorm geven aan iets, ook. Maar scholastisch betekende vorm de denkinhoud die het wezen van een zijnde uitmaakt en

Die uit de hogere, goddelijke oorsprong te voorschijn treedt, terwijl vorm nu veeleer betekent het teken (tekenvorm dus; niet denkinhoudelijke vorm) dat ergens drager van een of andere, nader te bepalen betekenis is. Het middeneeuwse forma gaat van de fisis, natura, voorgegeven werkelijkheid uit; de huidige vorm is thesis, positio (en niet empirisch begrepen zoals bij Comte, waar het het stellen van een werkelijk feit betekent; maar semiotisch, resp. semiologisch begrepen, n1. als het stellen van een teken).

Zo gezien heeft informatie zowel de actuele betekenis van berichtgeving(shandeling) als van dat wat in die handeling medegedeeld wordt (= het gegeven bericht zelf), d.i. de objectieve betekenis, net zoals communicatie hierboven, volgens dezelfde attributieve analogie. - Nu is het wel zo dat communicatie, wetenschappelijk, meestal de handeling, het proces, aanduidt, terwijl informatie eerder de in die handeling meegedeelde boodschap bedoelt.

Het communicatieschema samen met de omgangstalige woordenschat nu kan op meer dan één wijze (poly-interpretabiliteit) verder uitgewerkt worden:

(i) fenomenologisch (hermeneutisch) - en ook dialectisch, overigens - : zo staat *Jürgen Habermas, Der Universalitätsanspruch der Hermeneutik, in Hermeneutik und Ideologiekritik*, S. 120ff., stil bij de retoriek, die overreding en overtuiging (in de actieve zin) bedoelt, en bij de exegese, die uitleg, verstaan, begrijpen (= hermeneutica stricto sensu) aanduidt (een redenaar tracht zijn gehoor z'n boodschap bij te brengen: het gehoor tracht ze op te nemen, te verwerken, interpreteert ze); de aanschouwing (intuïtie) primeert hier;

(ii) algoritmisch (mathematisch, logistisch): zo *Cl. Shannon and W. Weaver, The Mathematical Theory of Communication*, University of Illinois Press, Urbana, 1948, waar met abstracte symbolen en metrisch (het meetbare aspect visierend) te werk wordt gedaan.

-- In dit verband zij verwezen naar de zgn. informatica : een nieuwe wetenschap die het opbergen, terugvinden, vergelijken en aanpassen van informatie (= kennis, 'data' (van het scholastische 'datum' (enk.), 'data' (mv.), gegeven(s) en zo in het Engels overgegaan)) hoofdzakelijk d.m.v. de zgn. computer, het werktuig, het toestel, dat dit verwezenlijkbaar maakt (vandaar 'ingenieur computereigenschappen'; b.v.). Opbergen ('geheugen', 'opslagplaats'), terugvinden, vergelijken (gelijkenis, verschil; ook samenhang, onsamenhangendheid' der 'data'), aanpassen (aan de omstandigheden), - ziedaar de taken van het informatierekentoestel dat een calculus, logistische bewerkingen uitvoeren kan op de 'data', en dit automatisch-cybernetisch.

-- Het woord 'informatique' werd (1966) door de Académie Française aanvaard als "science du traitement rationnel, notamment par machines automatiques, de l'information considérée comme le support des connaissances humaines et des communications, dans les domaines technique, économique et social". Men verwarre dus de communicatietheorie, al of niet algoritmisch, niet met de informatica!

"Informatie is informatie, niet materie of energie. Geen enkel materialisme, dat dit niet aanneemt, - kan heden ten dage overleven" heeft N. Wiener, de vader van de cybernetica ooit geschreven! Dit zet ons op weg om informatie of te tekenen tegen materie en energie. Wij heten 'vorm' iedere toestand van de stof of van de energie die door een zijnde of 'n stelsel (systeem) - hetzij mens, dier of machine - van andere toestanden kan onderscheiden worden. Discrimineerbare (onderscheidbare, verschil vertonende) materie en / of energietoestand, - ziedaar de definitie. Informatie is precies ofwel de overdracht van zo'n vorm naar een zijnde of systeem toe ofwel de inhoud ervan. In die laatste zin is informatie de vorm zelf. Zo gezien is vorm 'fusus, natura', en wel natuur, zijnswijze van materie en / of energie. Maar de huidige algoritmische informatietheorie behandelt ze telkens weer als thesis, positio, stelling (en wel als tekenstelling, niet allereerst als werkelijkstelling), zodat men de indruk krijgt dat de materie en / of energie zelf tekenkarakter heeft (hetgeen een mengeling van realisme en nominalisme is!): de fusis is, althans bevat, thesis en wordt erdoor beheerst! Het realisme dat men positivistisch buiten geworpen heeft, komt langs het subtiële tekenpositivisme dan toch weerom binnen!

- Men kan dit vergelijken met wat de oude Grieken zegden over het 'sunolon', het concrete zijnde, dat de Sofistiek indeelde in pragma, het ding zelf (in zijn vormloosheid, in zijn onbenoemdheid) en onoma, naam, etiket (ook wel nomos, wet, overeenstemming inzake de naam), maar dat Aristoteles hylemorfisch opvatte, d.i. als hulè, materia, stof, puur benoembaar - zijn, en morfè, vorm, denkinhoud die de hulè, de stof van binnenuit structureert (vorm geeft). De Sofistiek bevoorrecht de thesis, t.o.v. een vormloze feitelijkheid), Aristoteles de fusis die reeds in de voorgegeven realiteit 'vorm', ordening, organisatie, structuur, vertoont. De sofisten accentueren de mens als activiteit die structureert, Aristoteles de realiteit!

-- Men vergelijk het scholastische 'vorm'-begrip: de forma, vorm, is het vormende, ordenende, beginsel in alle werkelijkheid en dit fungeert als die 'mensura' (maat, waarnaar zij geknipt wordt, model, toonbeeld), ook 'modus' genaamd, verder als die regula, regel, of lex, wet(matigheid), als die 'ratio', (voldoende) reden of grond, als die 'essentia', zijnswijze; - samengevat: "forma dat esse et distingui" (de vorm geeft, stelt ter beschikking, zowel het zijn (realiteit) als het onderscheiden worden (nl. van de rest)). Vgl. O. Willmann, *Die wichtigsten philosophischen Fachausdrücke in historischer Anordnung*, Kempten/ München, 1909, S.63. Het zgn. scholastisch formalisme verenigt platonisme (de vorm voor het zijnde), aristotelisme (de vorm in en na het zijnde) en het nominalisme (de vorm na het zijnde): o.c., 68.

Dat dit - perenniteit! - naleeft, - zie daartoe Doede Nauta, *Logica en model*, blz. 258 (waar Cantorisme en Russeliaans logicisme als begripsrealistisch, Brouweriaans intuitionisme als conceptualistisch en formalisme (Hilbert) als nominalistisch behandeld worden; - zie ook A.C. Zijdeveld, *Institutionalisering (Een studie over het methodologische dilemma der sociale wetenschappen)*, Hilversum/ Antwerpen, Brand, 1966 (= studie van de realistische en de nominalistische aanpak der sociale realiteit).

Opmerking.- Men ziet dat 'model' (als weergave van het object) en 'informatie' (als vorm van materie, resp. energie) in de grond hetzelfde zijn, maar zo dat informatie het model is voor zover het in communicatieverband doorgegeven wordt.

Bibl. - C.A. van Peursen, C.F. Bertels, - D. Nauta, *Informatie (Een interdisciplinaire studie)*, Utrecht/ Antwerpen, Aula, 1968.

Communicatieschema, woordenschat, multi-interpretabiliteit, definitie, - zie daar wat tot nog toe werd verhelderd. Nu nog 'n woord over de uitzonderlijke draagwijdte van het informatiebegrip.

In alle wetenschappen is dit derde basisbegrip doorgedrongen, ja, een eerste-rangsrol gaan spelen. Wat schuilt daarachter - Daartoe raadplegen wij C.S. Peirce, en wel in zijn categorieën - of grondbegrippenleer (in afrekening met Kant en Hegel, ja, met de hele traditie).

Peirce ziet een dubbele drieledigheid als basis van alle denken in contact met de werkelijkheid

- (A) Quality (Q), Relation (R), Sign (S):

- Q is niet de hoedanigheid van Aristoteles' categorieënlijst (substantie / accidenten, waaronder kwaliteit); neen, Q is het naakte feit van iets in zijn zuiver empirische benadering (er is analogie tussen Aristoteles' kwal. en Q van Peirce); zo b.v. regen (als onverwerkt, 'onmittelbares' (zou Hegel zeggen) gegeven in zijn eerste indruk):

- R is de betrokkenheid, (paradigmatisch en) syntagmatisch (vooral) van het brute feit op de rest der realiteit door vergelijking en voeging, zo b.v. hangt regen samen met wolkenvorming, met de hele weerkundige situatie (de meteorologie bestudeert die relativiteit, functionaliteit); de regen dwingt mij tot haastig lopen om niet nat te worden (relatie tot mijzelf), enz. (men ziet de analogie met Aristoteles' betrekkingbegrip als onderbouw van alle accidenten van 'n substantie); men kan dit met Hegel's Streit, gespannen verwerking, vergelijken;

- S is de informatie die in Q en R aanwezig is, de logos ervan maar als teken met betekenis (vgl. Aristoteles' hermeneia, interpretatio, en Hegel's Vermittlung, vertolking): de regen geeft een begrip, een model van zichzelf af én van zijn samenhang (Q én R), waarin de wezensaard ervan blijkt, de wetmatigheid ervan; de regen is een vloeistof (paradigmatisch, // andere vloeistoffen); hij maakt nat of dwingt tot regenscherm dragen (hij is signaal, sein voor reacties; //, syntagmatisch).

Elk feit, samen met z'n samenhang, bevat een weergave (model, begrip) van zichzelf en die samenhang en is functie van en sein tot de rest dank zij die weergave.

- (B) Quality (Q), Relation (R), Symbol (S): deze driedigheid is nu fenomenologisch (hermeneutisch-dialectisch) en wel als volgt:

- **Q** is het brute, onverwerkte feit, gegeven;

- **R** is de relatie tot een of ander bewustzijn, dat in z'n menselijke vorm, intentionaliteit is (Husserl), d.i. gerichtheid van het bewustzijn op de gegevens, en, omgekeerd (symmetrie!), de realiteit richt zich tot een of ander bewustzijn;

- **S** is het gedachte - resp. taalteken (het ene begrip, het andere taalterm, verwoording) dat 'ge.vorm.d' wordt door het verwerkende bewustzijn; hier gaat het om (bewust geworden informatie (hermèneia, Vermittlung).

Zo arriveert het afgegeven model, resp. sein in het bewustzijn. Daarin zijn, natuurlijk, stadia:

(i) een anorganische reactie op regen is b.v. het feit dat de grond nat, sompig wordt (grond reageert volgens de aard van de regen; hij reageert t.o.v. zon door droog te worden, aangezien zonnewarmte 'iets anders' (andere 'vorm', informatie, natuur, zijnswijze) is; - daarbij reageert grond volgens zijn eigen aard (= model als sein, aard, zijnswijze);

(ii) een plantaardige reactie is weer anders: dezelfde regen maar andere opvanggaard (een plant neemt regen op als groeibestanddeel b.v.; - wat grond niet doet (ofschoon, analoog, ook hij 'opneemt'!); dit ligt aan de andere systeemaard van de plant die veel geslotener is dan grondaarde; en dus ook selectiever, kieskeuriger;

(iii) een dierlijke reactie impliceert duidelijk bewustzijn: een haas schuilt onder struikgewas om niet nat te worden; als hij dorst heeft, drinkt hij water, regenwater b.v.(wat een andere opnamevorm is dan hierboven); hij is een nog hoger systeem;

(iv) alleen de mens, intentioneel bewust als hij is, neemt begippelijk-taalkundig op wat regen is (dat toont zijn meteorologische wetenschap b.v.!). In alle geval: alle zijnden - anorganische, organische, intentioneel - bewuste - 'weten' ergens hoe te reageren op informatie hoe anders ook (hetzij als geheel anders hetzij helemaal anders d.i. als geheel en als delen anders); zij zijn informatieverwerkers (d.i. tekenbegrijpers, interpretanten, betekenisgevers). Dat heeft C.S. Peirce duidelijk gezien en hij was daarin baanbrekend, doordat hij het (denk-, resp. spreek)teken in de dingen zelf legde en zo de synthese van fisis en thesis maakte. Zo ziet men hoe kennistheorie en communicatietheorie in de grond samenvallen : alle kennis is opname van boodschap!

(c) Het begrip 'doelgericht systeem'.

C.S. Peirce zegt dat een echte weergave (model, informatie) steeds 'external permanency', (aan het bewustzijn) uitwendige duurzaamheid moet vertonen: dat wat, anders dan mijn eigen grillige, wisselende gedachten en wensen, steeds terugkeert als hetzelfde (// Husserl's invariabele eidos-kenmerken doorheen de variaties). Dat wat overal (ruimte!) en altijd (tijd!) hetzelfde is, is duurzaam, durend ! - Welnu, zoiets duurzaam maar van algemene aard is in de huidige wetenschap 'systeem' (stelsel): een stel (klasse) van gegevens die samenhang vertoont! Dit is de basis van de systemologie, systemenleer, systeemtheorie.

Cultuurhistorische situering.

Twee grote industrieel-technische revoluties kenmerken onze tijd :

(a) +/- 1770 : Engeland : de stoommachine betekent een energetische revolutie;

(b) +/- 1948: *Norbert Wiener, Cybernetics or Control and Communication in the Animal and the Machine*, The Technology Press of M.I.T./ J. Wiley, New York, 1948-1, 1961-2. Zoals bij Aristoteles (artificialisme heet men het bij hem), zo ook hier : er is een eenheidstheorie, nl. door zich slechts op 'structuren' toe te spitsen, van 'animal' (levend wezen) en 'machine' (toestel); zij zijn beiden formaliseerbaar als doelgerichte systemen (teleologie, finalisme); dit inzicht is de slagader van modern wetenschappelijk denken geworden. Men heeft ook van 'organisme' (organismisch denken) gesproken, iets in de aard van Plato's 'zoön noëton' (animal intelligibile), nl. doordat Wiener, Rosenblûth Rachewsky, Mc Cullock biologische organismen met technische artefacta (kunstmatigheden) vergeleken en structurele gelijkenissen ontdekten. Dit is dan een moderne uitgave van Aristoteles' artificialisme. Het heelal is geen wanordelijk geheel (wat de mechanicisten enigszins beweerden!); maar het is orde(ning), doelgericht en informatieverwerkend.

- Drie jaar na 1948, in 1951, was er reeds, onder leiding van L. Couffignal, een congres van cybernetici te Parijs; in 1956 waren te Namen reeds negenhonderd deelnemers uit twintig landen!
Een uitbarsting!

- De reden van deze explosie was, volgens *Ludwig von Bertalanffy, Robots, Men and Minds (Psychology in Modern World)*, New York, 1967, pp. 61ff., drievoudige:

(a) von Bertalanffy's vraag naar een algemene systemenleer,

(b) Wiener's boek ("7948) en de enorme weerklank ervan;

(c) het recente productieproces in de economie dat omvattende organisatie intellectueel moest beheersen. Dit alles na W.O. II. - Von Bertalanffy steunde zijn vraag naar een algemene systemenleer op het feit dat, nevens de fysica, de enige exacte wetenschap tot voor kort, biologische, gedrags- en sociale wetenschappen zelfstandig werden die niet verder konden met het mechanisme van de fysica; interdisciplinair bestond de nood aan hetzelfde abstract model maar in verschillende domeinen toepasselijk; m.a.w. fenomenen met verschillende inhoud vertonen vaak isomorfisme inzake 'formele structuur'. Nieuwe wetenschappen dus die de fysica te buiten gaan, maar in haar spoor, 'wetenschap' worden, vooral gemoeid met biologische en gedragswetenschappelijke modellen, uiteraard anders dan louter fysische, en dit interdisciplinair, - ziedaar de wortel van von Bertalanffy's systemologie.

Systeembegrip, algemeen en cybernetisch.

Er zijn concrete systemen (een kristal, een lichaam, een fabriek); er zijn zgn. begrippelijke (conceptuele) systemen (een puntenverzameling, een getallenstelsel, een atoommodel, een schema), constructies van de mens maar verwijzend naar concrete systemen (als weergaven ervan); er zijn 'formele' systemen (oordeelslogica, axiomatische theorie, programmeertaal voor computers), symbolische beschrijvingen van begrippelijke systemen (iedere taal waarin een begrippelijke weergave van de fysische realiteit symbolisch beschreven wordt, is zo'n 'formeel' (semiotisch) systeem). Vgl. *Doede Nauta, Logica en model*, 174.

Niet zozeer semiotische modellen, maar wel functioneringsmodellen typeren direct de systemenleer, resp. cybernetica. Deze gehoorzamen aan modellen van toestellen. Wat is een toestel? Een 'zwarte doos' (een niet nader bepaald stel functies) met een ingang en een uitgang. Daarin zijn materie- energie- en informatieverwerkende toestellen. Deze laatste zijn cybernetische machines.

'Control' (bestuur) en 'communication' gaan in Wiener's definitie samen. Dit samengaan slaat op de eigen 'werking' (causaliteit, oorzakelijkheid) van cybernetische toestellen: communicatie is uiteraard alleen doorgave, overdracht van informatie (model puur genomen); bestuur is hetzelfde maar als sein voor een reactiehandeling (seinmodel).

olin Cherry, *On Human Communication*, pp. 221ff., noteert gelijkenis en verschil tussen pure communicatie en besturing uitgaande van een concreet voorbeeld:

(1) Iemand heeft schrik van mij en ik zeg hem: “Stort u in die vijver!”;

(2) ik stoot hem in de vijver. Waar ligt ‘t verschil? De eerste maal geef ik hem een informatie (in de vijver storten, op hem toegepast); de tweede maal ageer ik direct fysisch op hem. Het resultaat kan in beide gevallen hetzelfde zijn. Toch is het mechanisme verschillend.

Er is eerst het gewone effene mededelen: men spreekt.

Er is dan het suggestieve spreken: men gebiedt (aan iemand die b.v. schrik heeft).

Er is ageren: men stoot iemand in de vijver.

Er is de twee laatste samen: men spreekt suggestief en stoot in de vijver.

- Dezelfde informatie is de ene keer passief opgenomen en ondergaan (bij degene die in de vijver te recht komt), de andere keer actief opgenomen en overgankelijk (bij degene die in de vijver doet te recht komen!).

- De ene maal is de informatie normerend, besturend via schrik, de andere maal via wil, al of niet gekoppeld aan schrik aanjaging of fysisch geweld, maar de uitwerking is in alle geval de uitvoering van een welbepaalde informatie. Dat blijkt als ik aan een geïntimideerde zeg “Loop weg!”: deze andere informatie zal een ander effect hebben! Het effect beantwoordt aan, is weergave van informatie!

- Dit verwijst naar de antieke opvattingen: de logos, de denkstructuur, - inhoud van iets, is archè, beginsel, sturend en normerend (archè = heerschappij, beheersing): zo was de Pythagoreïsche arithmos (getalstructuur), de platonische idea (denkuitzicht), de aristotelische morfè (denkvorm) richtend, sturend, regelend voor de hulè, de materia, de stof. Overigens: be.richt is richt.inggevend, richtend!

Hoe hoger het niveau van het leerproces hoe meer speling de reactie op een informatie vertoont: planten reageren minder ‘vrij’ (poly-interpreterend) dan dieren en dezen minder ‘vrij’ (veelvormig, zelfstandig) dan mensen. Daardoor blijkt het verschil tussen communicatie en bestuur. - Dit blijkt ook als men niet-participerende waarneming vergelijkt met participerende waarneming: als men er niet in betrokken is, reageert men ‘vrij’ (en vergroot het verschil tussen communicatie en interactie (bestuur)). - Een teken, zegt Peirce, moet kunnen (het feit is niet noodzakelijk, wel de mogelijkheid!) reacties uitlokken die op haar beurt teken(s) zijn en zo in een potentieel eindeloze reeks: dat is typisch voor pure communicatie; andere oorzakelijkheid roept één welbepaalde reactie uit (is niet multi-interpreteerbaar in andere tekens). - Er is dus wel verschil, maar het is subtiel, maar cybernetisch is het zo dat het toestel informatieverwerkend is (d.i. én meedelend én, desnoods, toepassend erbij). Alle bestuur impliceert communicatie (niet omgekeerd). Maar alle communicatie insinueert bestuur!

Onderscheid tussen algemene systeemtheorie en cybernetica.

Cybernetica en haar toepassingen in automatisering en technische servomechanismen, in cybernetische biologie, in sociale uitwerkingen van de tweede industriële revolutie (cybernetisering van sociale processen) is mechanistisch. Dat is algemene systeemtheorie in de zin van von Bertalanffy niet. - Hij is geen sciëntist, maar Duits-idealistisch (en biologisch) geïnspireerd.

Nadere uitleg. - De twee grondbegrippen van stuurkunde zijn terugkoppeling en informatie, en wel in een functioneel systeem.

- **(a) Terugkoppeling.** - Functioneel systeem omvat een receptor (opvanger, opnemer) die prikkels (seinen, signalen e.d.m.) - van buiten uit opneemt (niet-gesloten systeem); daarvandaan gaat een boodschap naar een centrum, dat reageert op dat bericht, ja,

het versterkt; het centrum, op zijn beurt, zendt de boodschap door naar een 'effector' (uitvoerder) die desnoods op de prikkel reageert met 'n 'antwoord' (respons(e)) als afgifte.

opname (input), --- zwarte door v.h. Systeem --- afgifte (output);
receptor --- centrum --- effector

Schema van een systeem dat materie en / of energie en / of informatie verwerkt (De mijn '---' duidt de stroomrichting van de verwerking aan). Het resultaat is dan ook M en/ of E en/ of I, naar gelang van de aard van het systeem in kwestie.

- Vgl. David Ellis and Fred Ludwig, *Systems Philosophy*, Prentice-Hall, 1962, pp. 2ff.

Een simpel voorbeeld is een vleesmolen : M (onverwerkt vlees) wordt opgenomen (input); het wordt omgevormd (= transformatie van M; hier : gemalen); de reekjes M komen eruit (output). - De motor van een wagen is een ander voorbeeld : omzetting van vloeistof in beweging. Zo'n gedrag is typisch voor alle toestelsystemen.

=/ Maar nu komt het typische voor cybernetische systemen: de afgifte wordt, dank zij een terugkoppelingsmechanisme, teruggebracht naar de receptor (ingang) die het voorgaand

Antwoord (respons) aftast en, navenant, de volgende bewerking regelt zo dat doel (der Sollwert, zeggen de Duitsers (Sollen + Wert)) bereikt wordt; zo ontstaat zelfregeling.

- **(b) Informatie.** - Functionele stuurkundige systemen 'functioneren', (werken) slechts onder invloed van boodschappen (bevelen, als men wil, want communicatie en bestuur hangen samen!), die van buiten komen en de weg van receptor (opvang), centrum en effector (bewerker) doorlopen. - Dit gebeurt d.m.v. kleine energieporties maar die, voor het toestel werken als 'boodschappen' (versta : instructies, bevelen) en die dus 'betekenis' hebben voor de omvormingprocessen van het stelsel in kwestie. Die speciale energiehoeveelheden met bevelwaarde zijn iets anders dan het verwerkte materiaal (M, E of I): zij zijn informatie op zich en met regelende waarde.

-- Het klassieke voorbeeld is de thermostaat (warmteregelaar): de thermometer is de receptor (aftaster); de afgifte (de bereikte temperatuur) van het verwarmingssysteem wordt teruggeleid (terugkoppelingsmechanisme) naar de receptor die op zijn beurt de aanvoer van brandstof regelt. Zo wordt het 'doel' (Sollwert) bereikt, nl. een constante temperatuur.

- Zelfsturende projectielen zijn een ander voorbeeld: de afwijking van het beoogde doel is opgevangen als een 'boodschap' door de receptie die het verminderen van de afwijking doorstuurt totdat de afwijking nul is.

Mechanicistische en 'organismische' systemen. -

Cybernetische systemen zijn nog 'mechanicistisch' in die zin dat zij toestellen-mechanismen zijn verrijkt met terugkoppeling en informatie. Organismische (algemene) systemen daarentegen zijn niet-mechanistisch in die zin dat hun regelend gedrag niet door toestel- of machinevoorwaarden is bepaald, maar door wisselwerking van krachten.

Klaarder: ongeleide fysische processen zijn van de aard van de lineaire (eenlijnige) oorzakelijkheid (oorzaak O wordt gevolgd door gevolg G);

- cybernetisch geleide processen voeren, in vorig schema, 'n kringloop (circulaire oorzakelijkheid) in d.m.v. het terugkoppelingsmechanisme dat zorgt voor zelf-regeling, doelgerichtheid van het systeem;

- algemener geleide processen voeren, behalve vorige terugkoppelingskringloop, nog andere veelvoudige interactie (wisselwerking van (uiteraard verscheidene) krachten in (dynamische oorzakelijkheid): behalve I verwerken zij ook, kringloopvormig, M en E. (ook kinetische oorzakelijkheid geheten door von Bertalanffy).

Nu is het wel zo dat het mechanicisme van de cybernetica innig verbonden is met de technische, industriële en sociale ontwikkeling (zo b.v. controletechnieken, automatie, computerisering en de toepassingen daarvan op industrieel, militair, bestuurlijk, enz. plan) van na de tweede wereldoorlog (tweede ind. revol.) met al de gevaren vandiën voor onze planetaire cultuur en situatie.

-- E. Beth, *Natuurphilosophie*, 35vv., geeft, zonder het zelf te beseffen, een prachtige antiek voorbeeld van niet-mechanistisch doelgericht systeem bij de Voorsocratiekers (Anaximander, Pythagoras, Empedokles, Heraklitus e.a.): volgens Heraklitus wordt de kosmos (als de sterrenhemel sierlijk geordend geheel) beheerst (= bestuurd, van informatie voorzien) door 'n goddelijke wet, waaraan zich overigens alle menselijke wetten voeden; die wet sluit in

(i) een regel voor het normale verloop van de dingen (overeenstemming met de wetmatigheid);

(ii) een regel die voor elke afwijking (par.ek.basis, zegt Aristoteles) van het normale verloop der zijnden een vergelding (compensatie) (ep.an.orthosis, correctio, verbetering, herstel, terugkoppeling) vastlegt; deze vergeldingswet (compensatiewet bij Emerson) waarborgt de kosmische harmonie; in dit kader b.v. vat Plato ziekte op als een met noodzaak intredende sanctie op een afwijking van de kosmisch harmonie (wet). Zo vindt men de fameuze kuklos, kringloop van. gerechtigheid, als norm voor de geschiedenis bij Herodotus.

-- De huidige systementheorie (resp. cybernetica) is slechts de moderne, sciëntistisch of hermeneutisch-dialectisch geïnterpreteerde versie van een oeroud begrip. Perenniteit.

Het begrip 'doelgericht systeem'.

Na al het voorgaande kunnen wij de karakteristieken samenvatten. Vgl. *Doede Nauta, Logica en model*, blz. 173vv (basisbegrippen); vgl. *P. Delattre, Système, structure, fonction, évolution (Essai d'analyse épistémologique)*, Paris, Doin/ Maloine, 1971, 184 pp.

- **1 Systeem** (stelsel). - 'Un ensemble d' éléments qui interagissent entre eux' (Delattre, 47). 'Een verzameling met structuur' (D.Nauta, 175). 'Een existentie met meer dan één essentie.

- **2 Structuur** (ordering) - 'L' arrangement des éléments d' un système, dans le cadre du modèle théorique choisi pour l' étude de ce système' (Delattre, 41). 'De structuur van een systeem is het totaal - het gehele netwerk - der relaties tussen de elementen van dat systeem. (D. Nauta, 175).

J. Piaget, Le structuralisme, 1968, p. 6: "En première approximation, une structure est un système de transformations, qui comporte des lois en tant que (= als) système (par opposition aux propriétés des éléments) et qui se conserve ou s'enrichit par le jeu (= werking, speling) même de ses transformations, sans que celles-ci aboutissent en dehors de ses frontières ou fassent appel à des éléments extérieurs. - En un mot, une structure comprend ainsi les trois caractères de totalité, de transformations et de autoréglage".

En seconde approximation (...) la structure (...) doit pouvoir donner lieu à une formalisation et (...) cette formalisation peut se traduire immédiatement en équations locico-mathématiques (= algorithmische formule) ou passer par l' intermédiaire d' un modèle cybernétique. Il existe donc différents paliers possibles de formalisation'. Men ziet dat Piaget, behalve de cybernetische, ook de taalkundige (symboolwetenschappelijke) systemen erbij betreft. Hij preciseert (o.c.,16) : "Rythmes, régulations et opérations, telles sont donc les trois procédures essentielles de l' autoréglage (= zelf.regeling) ou de l' autoconservation (instandhouding) des structures'. Kringlopen (b.v. jaarkringloop der aarde rond de zon), terugkoppeling (= cybernetica), bewerkingen (b.v. wiskunde),

ziedaar de drie werkwijzen van de zelf-regeling of de - instandhouding der structuren.

-- Van het eerste type is wellicht de sinusoidale van de stralingen (elektromagnetische, warmtestr.) het meest treffende voorbeeld: een 'richtende' kracht, geleid door een 'informatie' ingebouwd in het mechanisme der golfbeweging zelf, doet de golfbeweging ombuigen rond een as van beweging (zo b.v. 'n lichtstraal). Er zijn dus macrokosmische ritmes en microkosmische, microfysische als men wil.

-- Van het tweede type getuigt wat hierboven over de terugkoppeling (feedback) in cybernetische toestellen is gezegd: het gevolg (resultaat) van de oorzaak werkt terug op de oorzaak zelf. - Behalve de materiële 'oorzaak' (versta: factor) is er, klassiek gesproken, de formele oorzaak (factor) - men denke aan het marmer waaruit (causa materialis) een beeld (causa formalis) gemaakt wordt; - dan zijn er de werkoorzaak (causa efficiens), in dit geval de beeldhouwer die 'veroorzaker', 'schepper', 'bewerker' is van het marmer, geleid door het denkmodel (formele oorzaak)--; hij 'brengt tot stand' en is dus 'werkoorzaak'), alsook de doelloorzaak (het doel van de bewerking is het beeld; het doel van het beeld is de weergave van het model in de geest, resp. de opdracht van de opdrachtgever). Ziedaar de fameuze 'vier oorzaken' (= factoren) van Aristoteles! -

- De formele oorzaak komt in de Gestalt-theorie aan de orde, alsook in de modeltheorie; de doelloorzaak in de biologie (teleologie van het levende) alsook in - de techniek (een toestel is doelgericht mechanisme). Welke oorzakelijkheid is nu aan het werk in de cybernetica? Volgens A. Virieux-Reymond, *L'epistemologie*, Paris, PUF, 1966, p. 67 (vgl. ook 46/47) is dit de terugwerkende oorzaak die tegelijk de zijnswijze heeft van de 'efficiënte' (werk-)oorzaak, daar zij iets tot stand brengt (gevolgen uitwerkt, resultaten bewerkt), en van de doelloorzaak, aangezien zij doelgerichtheid omvat. Deze terugwerkende oorzaak (factor) is ook in de biologie aanwezig: Rosenblüth en Wiener construeerden, indertijd, een mechanisch model van de spier dat terugkoppelingen impliceerde; toen zij tot de fysiologische spier terugkeerden, herkenden zij alle onderdelen alsook de terugkoppelingen van het mechanische model.

-- Van het derde type is b.v. de algebraïsche bewerking een voorbeeld: indien T de 'bewerking' is, dan T-1 haar omgekeerde en is $T^{-1} \cdot T = 0$ (aldus in de groepsstructuur $3 + 4 = 7 (= T)$; $7 - 4 = 3 (= T)$; $+4-4=0$; - waarbij 7 nog steeds binnen de gehele natuurlijke getallen blijft, b.v., als men tenminste van die verzameling uitgaat). Zo is er, in de wiskunde, ook de (kwantitatieve) ordestructuur (groter dan, gelijk aan, kleiner dan; zie verzamelingenleer!) en de topologische structuur (aaneenhangende verzameling: denk aan de kneedbare klei!). - Piaget heeft de genesis (genetische ps.) van dergelijke structuren in het kinderdenken nagegaan.

- Het derde type van structuren geldt, natuurlijk, de zgn. begrippelijke (conceptuele) en de 'formele' (formaliserende) systemen; het eerste en het tweede de concrete systemen.

- 3 -. Evolutie (ontwikkeling).-

'L'évolution correspond aux changements que subissent les diverses caractéristiques du système, rapportés à ce paramètre universel de temps.' (Delattre, 92). M.a.w. de termen (elementen) en de relaties wisselen, veranderen, gedurende het tijdsverloop dat is de ontwikkeling, evolutie, transformatie, van het systeem. Delattre voegt erbij dat de orde- en topologische relaties uiteraard statisch (synchronisch) zijn en de 'overdrachtsrelaties' (// algebraïsche str.) kinetisch, zodat de ontwikkeling van 'n systeem afhangt van deze laatste.

Piaget verkiest de term ‘transformation’ en zegt: “Une activité structurante ne peut exister qu’en un système de transformations” (o.c., 11). M.a.w. een stelsel is zowel gestructureerd (orde- en topologisch aspect) als structurerend (wisselend aspect).- Men denke aan wat wij hoger gezegd hebben over ruimte (synchronie) en tijd (diachronie).

- Opgemerkt zij dat ‘evolutie’ in een grondiger zin kan begrepen worden : men kan van de gehele natuurlijke getallen overgaan naar een omvattender verzameling (die b.v. de breukgetallen omvat of de negatieve getallen; denk aan Peano’s theorie der natuurlijke gehele getallen die ‘evolueert’ door er axioma 4 (Nul heeft geen voorganger; nul is de opvolger van geen enkel getal) uit weg te laten!); in dat geval ‘evolueert’ het geheel als zodanig. -- Zo ook is, volgens de Darwiniaanse ‘evolutie’-theorie de mens uit de aap geëvolueerd,- wat betekent dat de biologische systemen zelf als gehelen zijn veranderd in de tijd. Dat is structuurverandering eigenlijk!

- 4 -. - **Functie (rol).**-

‘La notion de fonction d’un objet ou d’un élément quelconque est étroitement liée au comportement de cet élément et au rôle qu’il joue dans un environnement: (Delattre, 53) M.a.w. systemologisch gezien komt het erop aan te weten welke rol een element speelt t.o.v. de andere. Maar dit moet verbreed worden: ook het systeem als zodanig is onderdeel t.o.v. de omgeving (men heet het dan subsysteem in een supersysteem) en speelt een rol daarin.

Het wiskundige begrip luidt “ $y = f(x)$ ”, waarbij x onafhankelijk variabel en y afhankelijk veranderlijk is zodat x een rol (= functie) speelt (heeft) in y . Of: “ x wordt afgebeeld in y ” (afbeelding)! Afhankelijkheid, oorzakelijkheid zijn de twee wezenlijke karakteristieken van ‘functie’ of rol. Het gevolg is afhankelijk van de oorzaak! Het gevolg is ‘functie van’ de oorzaak. De oorzaak speelt een rol in het gevolg.

L. Nagel, A Formalization of Functionalism, in F.E. Emery, ed., Systems Thinking, Penguin Books, 1969-1, 1971-3, pp. 297/329, heeft gewezen op de veelduidigheid (poly-interpretabiliteit) van het woord, resp. begrip ‘functie’. Biologen b.v. zeggen: “de functies van een orgaan” (de mond dient om te eten, spreken, enz.; ‘dat waartoe iets dient’, werking(en)); “de levensfuncties” (= processen in een lichaam; = eindproducten van die processen); “het functioneren van een orgaan” (werking).-- ‘Functionele of teleologische uitspraken’ luiden als volgt: “in functie van”, met het oog op, “zo dat”, “om te”, enz. zowel in technische als in biologische of sociale of wat ook fenomenenbeschrijvingen. -- In al die varianten speelt natuurlijk de proportionele en / of attributieve analogie!

- Finaliteit (doelgerichtheid).- Men kan ‘doel’ omschrijven als de verzameling van alle mogelijke uitkomsten, resultaten, uitslagen, uitwerkingen, van iets, maar dan geordend, gericht naar een bevoorrechte uitslag (‘doel’). Voorkeurordening, als men wil, van de resultaten, die niet willekeurig of onverschillig maar kieskeurig en bevooroordeeld genomen worden. Bij de uitslagen komt dus een bedoeling!

- Dit impliceert ‘anticipatie’(voorafneming: het systeem, voor zover doelgericht, is sneller dan de werking(en) ervan op zich genomen (// David Foster: wie ‘n auto bestuurt, moet vooraf en vlugger denken dan de wielenbeweging!).

- Dit impliceert ‘strategie’ (stratègos = veldheer; krijgskunst), d.i. doelgerichte systematisering (ordening) van gegevens (die middelen worden, dan!).

Dit impliceert’ maximalisering, resp. minimalisering

(// instauratie, resp. reductie): hulpmiddelen worden gemaximaliseerd; hinderpalen geminimaliseerd (keuze, voorkeur!)

- Her voelen wij het verschil tussen mechanisme en machine (als toestel in de strikte zin) -
- mechanisme is elk stoffelijk systeem waarvan de toestanden en de veranderingen exhaustief verklaard worden door de wetten der anorganische natuur (dit vermenigvuldigd geeft het zgn. mechanisme in de striktere zin); - machine is elk mechanisme door de mens vervaardigd (doelbewust) en als werktuig gebruikt (doelgericht).

- Dit is de basis van Aristoteles' artificialisme: zowel een toestel, resp. werktuig als het levend wezen zijn teleologisch ineengestoken, - bij de machine is het doel uitwendig, bij het levend wezen inwendig (daarvandaan: en.tel.echeia, inwendige E: doelgerichtheid; telos = doel).

- De cybernetica heeft de doelgerichtheid, door inbouwing, gemechaniseerd, technisch bruikbaar gemaakt.

- Functie en doel horen samen hoe? Doordat de functie van een systeem in een supersysteem er het doel van uitmaakt, het 'waartoe-het-dient-in-zijn-omgeving'!

Taalwetenschap en systeemtheorie.

(i) De centrale rol van de linguïstiek is begrijpelijk, althans zoals de Saussure ze opvatte (en het structuralisme) - hij vatte de taal op als systeem van fonologische aard (klanktekenssysteem) en werkte zodoende met wat G. Granger heet 'modèles sémantiques' (semantische modellen). (art. cit., 773s.), d.i. modellen die semiotisch (pragmatisch, semantisch, syntactisch), resp. semiologisch geconstrueerd zijn; - hij vatte de taal sociaal op als communicatie (in de actieve zin van 'handelen als berichtgever; resp. - ontvanger), die informatie (betekenis) doorgeeft, resp. uitwisselt; dan is het wat G. Granger heet 'modèles fonctionnels' waarmee gewerkt wordt, d.i. modellen die een zwarte doos met in- en uitgang, waartussen verwerking (evolutie, transformatie) geschiedt, als basis hebben (waarbij 'functie' hier de verwerking aanduidt),

-- Ch. Morris' semiotiek evolueerde onder Saussuriaanse invloed tot semiologie (en semio-analyse of semanalyse die dit procédé toepast op gegevens). Roland Barthes gaf een schets van zo'n semiologie in *Communications*, 1964: 4, pp. 9lss.; vgl paren: 'Langue/ parole' (taal/ woord: men spreekt (= woord, parole) in een taal (klanktekenssysteem door moedertaal bijgebracht, later veranderd)); - 'Signifiant (Sa) signifié (Se) ' (betekenaar/ betekende: de klank 'uil' (Sa) duidt het levend wezen 'uil' (Sé) aan; het zich verspreken 'Da verschweint er' (Daar verzwijnt hij!) (= Sa) verraaft de associatie (onbewust) van 'zwijn' met de man die daar verschijnt (Sé), althans in Freudiaanse zin (// Lacan);

- 'Syntagme/ système' (syntagma/ paradigma) - de Saussure en Barthes nemen 'système' als systeemtype (wat aan alle gelijkaardige, isomorfe, systemen gemeenschappelijk is, heet hij 'système', wat wij paradigma heten, gemakshalve); - Jakobson heeft het over metonymie (// syntagma) en metafoor (// paradigma); - 'Denotation / connotation' (denotatie / connotatie) : E = expression (Sa), C = contenu (sé), ERC (= R(E,C)) = signification; welnu, dit simpele bestanddeel kan zelf opgenomen worden in een omvattender systeem: op twee wijzen:

(a) E(ERC)RC: (connotation = onderdeel, terwijl denotation de gehele uitdrukking is) of

(b) ERC(ERC : metataal; m.a.w. (ERC)RC = connotation en ER(ERC) = metataal.

(ii) Wiener, von Neumann en vooral Shannon hebben de zgn. boodschap in een communicatie als taaltekenssysteem opgenomen (maar verwoordend) en dat boodschap-begrip hebben zij op het toestel en de functies ervan overgedragen (het toestel als boodschap dus opgevat).

Dit betekent dat zij de ingewikkeldheid (complexiteit) van een systeem hebben kunnen meten (metrische abstractie), door eerst de ingewikkeldheid van een boodschap meetbaar te stellen. Wanneer, langs 'n telefonische of telegrafische lijn, iets doorgezonden wordt, dan gaat van uitzender naar ontvanger een aantal tekens (= elementen van de code), geput uit een repertorium (code) en onderling verbonden volgens regels (van de taal). Daarbij vernemen wij werkelijk iets nieuws in de mate dat de boodschap ons onbekende gegevens aanvoert. Welnu, dat onbekende kan men meten door het af te lijnen tegenover het bekende. Boodschap in de echte zin is dan de dosis onbekendheid, nieuwigheid. Informatie is de dosis onbekende elementen nodig om de ontvanger toe te laten de 'vorm' (model) in zijn geest te vormen (zich een gedachte vormen van dat waarover de boodschap handelt). Dat is Shannon's informatiebegrip (metrisch begrip).

- Eens dat bereikt, draagt men het begrip 'boodschap' over op alle types van boodschap: woordelijke, schematische, tv-beeldige, enz., maar ook op systemen die men als 'boodschappen' beschouwt. Een vleesmolen is een eenvoudige machine, maar een tv-toestel is veel ingewikkelder: men kan het aantal 'functies' (werkende onderdelen) tellen. Dat is de 'boodschap' ervan meetbaar stellen en meten.

- Zo is er structurele (onderdelen) en functionele (bewerkingen) ingewikkeldheid: één schrijfmachine voert een aantal bewerkingen uit. Zowel de onderdelen (structureel) als de bewerkingen (functioneel) kan men tellen. Zo mat Shannon de zgn. 'informatie' van een machine. - Zo ontstond, uit de cybernetica, de informatietheorie en ontwikkelde deze zich tot een zelfstandige tak. Men ziet hoe de taalkunde ook hier model stond.

Opmerking.- Rod. M. Chisholm, *Kennistheorie*, Utrecht/Antwerpen., Prisma, 197, blz. 104, heeft het over linguisticisme, analoog aan psychologisme en andere -ismen. Denkwijze wordt taalgebruik, geloof wordt zeggen, resp. schrijven, denkregels worden taalregels, enz. Er is ontegensprekelijk een neiging tot linguisticisme in neo-positieve en structurele, resp. cybernetische en systemologische middens, die (van 'methode') 'ontologie' (totaal beeld der realiteit) dreigt te worden. Remedie : een gezond ontologisch besef!

Bijzondere systeemtheorie (voorbeelden).

- **0** - Cybernetische systemen. - Deze zijn technisch-industrieel interessant. Hun kenmerk, aldus von Bertalanffy, o.c. 68, is dat I zij open zijn voor informatie-uitwisseling, maar niet voor materie- en / of energie - uitwisseling. Gevolg: het cybernetisch model is ontoereikend als weergave voor levende (biolog.) systemen; maar het is interessant voor doelgerichte systemen met hun circulaire causaliteit (feedback) en zelfregelingsmechanisme(n).

- **1**- Biologische systemen.- De eikel, aldus Aristoteles, is de eik in potentie (in aanleg); hij is het programma dat op de eik uitloopt (programma = reeks feiten die een logische volgorde uitmaakt; programmeren = een systeem een doelgerichte volgorde geven). Dat is diachronisch.

Maar reeds de anorganische stof en/ of energie is geprogrammeerd. M.a.w. zij vertoont ordening): men denke aan het atoom of de molecule b.v. of aan de trillingen. Het leven bevat meer. Structuur is, bij levende wezens, meer. Wat is dat 'meer'?

Een biologisch systeem of organisme vertoont

a/ ordening (organisatie) met de drie kenmerkende fasen, receptie (opname van, behalve informatie; // cybernetische syst.) materie en energie), verwerking (transformatie, in de taal van Piaget althans) en reactie - (antwoord); -- men denke aan het schema van de zwarte doos, maar organisch, natuurlijk.

dit opnemen en zich eigen maken ('integreren') van elementen uit de omgeving, met de nodige afgifte, resp. afvoer (input - output - schema) geschiedt selectief (kieskeurig), want doelgericht. M.a.w. hoe 'open' het systeem ook is, het is evenzeer 'gesloten'! Dit brengt ons naar het volgende aspect :

b/ - zelfbehoud (= structuurbehoud: de duurzaamheid (permanency, zou Peirce zeggen) geschiedt volgens het schema "regel/ storing - afwijking/ terugkoppeling (feedback)-anticipatie"; - 'regel' is hier in de zeer speciale zin van functionele regel, werkingsregel, d.i. een mechanisme waardoor de structuur zich staande houdt, niettegenstaande allerlei veranderingen; storing is hier iedere factor die op het organisme inwerkt (syntagmatisch) maar niet in overeenstemming met de structuur (paradigmatisch) ervan; b.v. een microbe die ziek maakt; afwijking is hier die toestand van het organisme die (paradigmatisch) niet (meer) in overeenstemming is met de regel (en zo met de structuur);

-- nu kunnen wij de biologische definitie van 'informatie' geven, nl. het verschil tussen regel (= regelende structuur) en afwijking is 'informatie (iets nieuws; zie hierboven blz. 70); dat verschil van levend wezen tot levend wezen (doordat hun structuur en haar regelingsmechanisme ('regel') verschilt) : een veulen 'ziet' geen verkeersteken; een (normaal opgevoede) automobilist wel (het veulen voelt geen verschil tussen regel en afwijking); het reflex op storing, resp. afwijking is dubbel:

(i) genezend door terug- of tegenkoppeling (feedback) - zie hoger de terugwerkende oorzakelijkheid -;

(ii) voorkomen door anti.cipatie (blz. 68), d.i. het ontwijken van de storing en haar afwijkingsgevolg (met de fiets rijden waar geen stenen liggen (!) i.p.v. daar te rijden waar de steen door zich hervatten onschadelijk gemaakt wordt)

- behalve het zelfbehoud is er een dubbel tegengesteld proces, nl. - regelverlies (bij verminking en ziekte (partiële wanordening, al of niet herstelbaar); bij veroudering en dood (totale afbraak van structuur, resp. regeling);

= regelvermenigvuldiging(bij voortplanting);

=/ een cybernetisch systeem (v. Bertalanffy) kent geen zelfordening (het is niet auto-organisatorisch) door te groeien, van minder tot meer gedifferentieerd te evolueren en, dus anti-entropisch (materie- en energieverwerkend) te zijn (o.c., 68); wel is er een duidelijk cybernetische onderbouw in het leven, waardoor het isomorf is met een homeostaat (// W. Ross Ashby: ultrastabiliteit; zie Broekman, *Structuralisme*, 91vv.); m.a.w. het levend systeem vertoont een andere structuur dan de zelf-regelende machine, ook al is er zelfregeling in het levende), die 'rijker' is!

- 2 -. Psychologische systemen. -

Systemen die een gedrag vertonen, zijn psychische systemen. Gedrag hier te verstaan als een geheel van gedragingen. Hier wordt het fameuze S-R (stimulus-prikkel en response-antwoord of reactie) - schema ingevoerd; of nog nauwkeuriger S-E (excitatie = geprikkeldheid) - R - schema; terwijl dit schema nog opgesplitst wordt in betekenisprocessen (iets van een ken.teken voorzien; cognitie, kennis), selectieve processen (voorkeur, evaluatie o.g.v. streven naar eigen aard en functie) en effectieve (= reactieve processen (ageren, handelen, actie), maar als gedrag te begrijpen. Men ziet dat de zwarte doos nog complexer is dan op het biologische vlak!

von Bertalanffy, o.c., 7, schrijft :- “Psychologie, in de eerste helft van de XX-ste e., werd beheerst door een positivistisch-mechanistisch-reductionistische benaderingswijze die kan samengevat worden als ‘het robotmodel van de mens’. Niettegenstaande de grote verschillen tussen theorieën zoals psychoanalyse, klassiek- en neo-behaviorisme, ‘learning theory’ (leerprocestheorie), ‘denkmachines’ en de nabootsing (simulatie) van gedrag door computers, hadden alle deze strekkingen een grondopvatting gemeen die diende als een apriori denkkader - een paradigma, in Kuhn’s taal! - voor proefondervindelijk en klinisch onderzoek, theorie, psychopathologie, psychotherapie enz. Het is belangrijk deze overheersende ideologie te identificeren. -

Fundamenteel voor de interpretatie van dierlijk en menselijk gedrag was het stimulus-response-schema of, als we het zo ook mogen heten, de leer van de primaire reactiviteit van het psychofysiologisch organisme. Gedrag is antwoord (response) op prikkels van buiten uit. Dit beginsel impliceert dat andere beginsel nl., van ‘environmentalism’ (omgevingsvooordeel) of ‘other-directedness’ (door-het-andere-gericht-zijn-vooordeel), om Riesman’s term te gebruiken.

Voor zover het niet aangeboren of instinctief is, is gedrag bepaald door uitwendige invloeden die het organisme in het verleden hebben ontmoet: klassieke conditionering zoals bij Pavlov, instrumentele conditionering zoals bij Skinner, vroege kindsheidservaringen zoals bij Freud, secundaire bekrachtigingen (reïncements) zoals in recenter theorieën. Daarvandaan dat inoefening, opvoeding en menselijk leven in het algemeen wezenlijk reacties zijn op uitwendige voorwaarden (...).

Wijzgerig gesproken is het omgevingsvooordeel (environmentalisme), natuurlijk, een laattijdige versie van Locke’s tabula rasa (onbeschreven-leikarakter van de mens). In intraspecifieke termen betekent dit egalitar(ian)isme; in interspecifieke termen, zoömorphisme (diervormigheidsvooordeel) inzake menselijk gedrag” -

Na deze bijtende kritiek van de psychologie, die vaak aan de cybernetische (zeer zeker) en ook aan de systemologische psychologieën ten grondslag ligt, zegt von Bertalanffy dat een ‘new science of man or general anthropology’ (‘n nieuwe menswetenschap of antropologie aan het ontstaan is, interdisciplinair opgebouwd (biologie, psychiatrie, sociologie, linguïstiek, economie, kunst, enz.) en waarvan de twee sleutelwoorden zijn ‘symbolisme’ en ‘systeem’ (maar dan in de zin van ‘the general system theory’, voorgestaan door de Society for General Systems Research, gesticht in 1954).

- 3 - Anthropologische systemen.-

Met de tekst van von Bertalanffy hierboven bevinden wij ons op de grens tussen biologisch - psychologische en menselijke werkelijkheid.

Symbolisering in de strikte zin (door bewuste afspraak gestelde (thesis, positio!) tekens zijn symbolen) met taal in de humane zin (=/ kreetsysteem van niet-humane reacties), waardering (bewust waarde-oordeel) en handeling (bewuste daad, ziedaar de opvallendste nieuwe kentrekken van het menselijk en persoonlijk systeem. Het totaliteitskarakter of holisme van symbolisering is ‘systeemdenken’, maar dan in de brede zin.-

Mentalisme (nadruk op het mentale, het innerlijk inziende ingaan op de realiteit), consciëntialisme (nadruk op het bewustzijn typisch voor de mens), introspectie maar tot reflexie uitgebouwd, ziedaar onomzeilbare menswetenschappelijke houdingen! Alsook dynamisme (inertievoordeel)!

Opmerking.- Behalve von Bertalanffy waren Boulding, Gerard en Rapoport in 1954 de stichters van The Society for General Systems Research. Von Bertalanffy kwam tot het idee van een algemene systeemtheorie in de dertigerjaren, vooral vanaf 1937 (toen hij erover sprak in lessen).

De bespreking van de biologische, psychologische en, vooral de antropologische systemen brengt, natuurlijk, het probleem der twee culturen, (Snow) ter sprake:

(i) sciëntisme (positief, taalanalytisch (= neo-positief), structuraal (resp. systemologisch), enerzijds;

(ii) personalisme, in de hermeneutische of de dialectische variëteit, anderzijds. Ons lijkt het, met von Bertalanffy, dat sciëntisme onvoldoende is, maar dat er geen antagonisme onverzoenbare antithese) tussen 'wetenschap' en 'humanisme' (versta: personalisme) bestaat. -Vgl. von Bertalanffy, o.c., 172/117 (Education: Science and Humanities, waar hij 'n lans breekt voor een paideia die beide, abstract denken der positieve wetenschappen en concreet denken der personalistische benaderingswijzen, verenigt. Vgl. ook E.Beth, *Natuurphilosophie*, blz. 180/214 (De verhouding van de anorganische natuurwetenschap tot de andere wetenschappen), - tekst die uiteraard meer sciëntistisch is, maar toch genuanceerd. Vgl. ook Anna-Teresa Tymieniecka, *Phenomenology and Science in Contemporary European Thought*, The Noonday Press, New York, 1962, waarin het apodictische kennistype (Husserl's fenomenologie), de 'existentiële ontmoeting' (kennis van de medemens: Jaspers filosofie) en het intentioneel wereldbegrip (M.Heidegger) ter sprake komen, uiteraard zeer 'humanistisch' (concreet). Vgl. natuurlijk ook P. Ricoeur, *Le conflit des interprétations (Essais d'hermeneutique)*, Paris, Seuil, 1969, waarin de decentrerende (= functionele antropologie) en structuralisme gethematiseerd worden, maar duidelijk Duits-idealistisch van nadruk. Vgl. ook A. de Waelhens, *Existence et signification*, Louvain/ Paris, 1958,- sterk fenomenologisch (en dus humanistisch. Vgl. J. Kruithof, *De zingeving*, 1968 (menskunde).

Opmerking.- Zoals alle veel gebruikte en misbruikte woorden, betekent 'humanisme' hier zoveel als met de Persoonlijke aard van de mens en de hogere cultuur eraan verbonden rekening houdende opvatting en behartiging. - 'Humanisme' betekent in andere context metafysicavrij denken en leven (denk aan het humanistisch verbond, waarbij 'humaan' betekent: zowel naar onder (meer dan dierlijk) als naar boven (zonder hogere, religieuze wereld zich reddende) afgetekend louter menselijke denk- en leefwijze). - 'Humanisme' hier betekent een stellingname inzake alfa- wetenschappen (geesteswetenschappen) en beta-wetenschappen (natuurwetenschappen).

IB. Diachronische fenomenologie der wetenschappen.

Th. S. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions*, The University of Chicago Press, 1964 (Phenix Book, 1964). I.M. Bochenski, *Geschiedenis der hedendaagse Europese wijsbegeerte*, DDB, 1952, vooral blz. 26/34 (kenteringen in de wetenschappen, vooral fysica, wetenschapstheorie en logistiek, resp. wiskunde). J. Piaget, *Le structuralisme*, 108/115 (kritische bespreking van M. Foucault's *Les mots et les choses* en, inzonderheid, diens epistèmè-begrip, parallel aan Kuhn's paradigmaconcept). E. Beth, *Natuurphilosophie*, 134/153 (oudere systemen), ook 183/194.

Kuhn's 'paradigma'.

Paradigma bepaalt Kuhn als "algemeen erkende wetenschappelijke prestaties die, voor 'n zeker tijdvak, modelproblemen en modeloplossingen uitmaken ten dienste van een gemeenschap van vakwetenschappers". 'Paradigma' is hier te verstaan als algemeen voorbeeld, standaardgeval. Maar i.p.v. dit taalkundig, ja, grammaticaal of ethisch te verstaan, verstaat Kuhn het wetenschapstheoretisch en -historisch. het normatieve accent is er steeds bij, zodat paradigma hier zowel 'algemeen' als 'algemeen richtinggevend' model betekent.

Beth geeft zo' n voorbeelden uit de wetenschapsgeschiedenis. Als systemen van logische syntaxis (logica's) noteert hij :

- a) Eleatische logica basis van Parmenides' en Plato's filosofie

alsook van de wiskunde (in verfijnde vorm); deze logica is binair (waar, onwaar; geldig, ongeldig) en heet aristotelische logica, omdat Aristoteles' analytische, versta: logische) geschriften er de eerste formulering van bieden; zij heet dan ook 'klassieke' logica; wat niet belet dat de hedendaagse logistiek (algoritmisering van de klassieke!) allereerst zo'n binaire logica ontwikkeld heeft en in die zin traditioneel blijft;

- **b)** modaliteitslogica, soms ook, maar in andere zin dan hierboven, natuurlijk, aristotelische logica geheten, omdat zij haar eerste verwoording vond in de fysische (natuurfilosofische) geschriften van Aristoteles; de binaire logica van Parmenides, resp. Plato was te star: zij kende alleen 'zijn' of 'niet-zijn' (/// waar, onwaar, resp. geldig, ongeldig); de 'kinesis', motus, beweging, was ondenkbaar en onformuleerbaar; daarom voert Aristoteles 'mogelijkheid' en 'feitelijkheid' in, nevens 'noodzakelijkheid' (en noodzakelijk-niet); zo groeide de logica van een tweewaardige (binaire) uit tot een meerwaardige logica;

- **c)** Newtoniaanse logica: deze ligt ten grondslag aan de zgn. klassieke, d.i. pre-kwantummechanische fysica; ook zij is een versoepeling van de Eleatische logica, nl. door de invoering van de infinitesimaalcalculus of -rekening) - met verwaarlozing van de modaliteitslogica -; de wiskunde speelt een hoofdrol i.p.v.- de aristotelisch - scholastische fysische wijsbegeerte; daardoor is, sedert Galilei vooral, de moderne, exacte natuurwetenschap mogelijk geworden; ,
-- maar zij steunde nog helemaal op de Euklidische meetkunde; de kwantummechanische fysica heeft zich kunnen ontplooiën dank zij een nieuw logisch instrument, de niet-Euclidische (n- dimensionele) geometrieën, samen met de moderne wiskunde en logistiek; zodat een nieuw paradigma het Newtoniaanse heeft vervangen! De veldfysica (Faraday - Maxwell), de statistische mechanica (Gibbs, Boltzmann), de relativiteitstheorie (Einstein) maakten dit nodig.

Anders voorbeeld: het ontstaan, uit het Duitse idealisme, van het historisch-concrete denken, hetzij hermeneutisch (individueel, intersubjectief, hetzij dialectisch (sociaal), met de nadruk op bewustzijn, dynamisme en Personalisme, is, nevens de moderne fysica, het ontstaan van een nieuw paradigma, al of niet verfijnd met de neo-kantiaanse idiografiegedachte. -- Als men het S - (E) - R - schema der behaviorismen daarnevens legt, valt op hoe het S - R - schema inertie veronderstelt: pas de prikkel activeert van buiten uit (environmentalism) de energie (als men zo spreken mag) van een subject. De tekst van von Bertalanffy hierboven (72) typeert dat inertiedenken.

De tekst van von Bertalanffy (72) geeft een derde voorbeeld van ontstaan van een nieuw paradigma, het algemeen-systeemtheoretische paradigma. Zie hoger. Dit op de grens tussen sciëntistiek en concreet denken.

Het opeenvolgend verschijnen van de moderne atomistiek (57 supra: materieconcept), verbeterd door de energetica (58 supra) en door de informatietheorie, toont een groei in drie fasen van een nieuw paradigma, nl. M / E / I - denken. Dit alles binnen de sciëntistiek.

Samengevat: er zijn drie grote paradigmata:

- (i) de sciëntistiek (wetenschap: positief, neo - p., structureel);
- (ii) de concreet-historische hermeneutisch - dialectische mentaliteit (Duits -idealisme) en
- (iii) de metafysica, die beide vorige verbetert door een onto-theologie. Dit laatste is duidelijk bij Otto Willmann te vinden; daarvandaan diens open geest voor al wat modern was, zonder de philosophia perennis, de metafysica sedert de Voorsocraticers, te verwaarlozen, In zijn geeft, verrijkt met Peirce's hoofdideën (de mens als interpretant), hebben wij deze fenomenologie (empirisch, eidetisch (synchronisch, diachronisch)) van de wetenschap doorgevoerd.

Verdere uitdieping van de grote paradigma's

- A - Het metafysisch paradigma.

West-Europees gezien liggen aan onze metafysica twee denkstijlen ten grondslag.:

(1) de laatantieke theosofie (neoplatonisme) bestaande uit

a/ vakwetenschappelijk ingestelde Alexandrijnen,

b/ religieus-mystische Pergamenen (Maximus met z'n theurgie, b.v.) en vooral

c/ metafysisch-speculatieve Plotinianen (Plotinus (201/162), Jamblichus (+330), Proklus (410/485)), waaronder vooral Plotinus nog heden sterk nawerkt (men denke aan Plotinus' invloed op Hegel);

(2) de patristisch-scholastische wijsbegeerte: - Epikurisme en Scepsis werden categoriek door de Kerkvaders afgewezen; Aristoteles maakte op hen weinig indruk; maar de religieus-mystische filosofieën werden des te meer inspiratiebron: de Stoa, het Platonisme, Philo's religiefilosofie (Philo: 25 ACN/ 50 PCN) die theosofisch was, vooral de neo-platonische theosofieën; S. Augustinus was het hoogtepunt van de Patristiek : hij werkte sterk na op de Middeneeuwen;

- de Scholastiek is de synthese van

1/ (vooral Augustiniaanse) Patristiek

2/ Augustiniaanse

Pseudo - Areopagitische (Pseudo-Dionysius de Areopagiet: rond 500 PCN in Syrië), Proklus - beïnvloede en Islamitisch-Joodse theosofieën en

3/ voor alles Aristoteles; S. Thomas van Aquino was het hoogtepunt van de Scholastiek: hij werd overigens in hoge mate de richtinggevende denker der Katholieke kerk tot op onze dagen.

Beide - theosofieën, christendom - hebben als gemeenschappelijke basis een driedigheid:

- **top** - God(heid), hetzij pantheïzerend hetzij creationistisch; hetzij dualistisch; vgl. verder;

- **tussenin** - ta mesa, media (= tussentermen) die het interval opvullen tussen God(heid) en materiële wereld, nl; de ideën (intellectuele tussentermen tussen God(heid) en deze aardse realiteiten (zij zijn er de denkinhoud van) en tussenwezens (engelen, demonen);

- **basis** - stof (hulè, materia).

De problematiek der theosofieën draaide rond het interval tussen God(heid) en materie: hoe geschiedt de verbinding (synthesis) tussen beide? - Zo zijn, platonisch gezien, de ideeën thuis in een hoge, goddelijke wereld (de 'oorsprong') maar tegelijkertijd vormen zij de denkinhouden van de dingen : zij zijn 'schakels';

- zo zijn, Bijbels gezien, de engelen (boodschappers) bemiddelaars tussen Jahweh en deze aarde : men ziet de 'conformiteit', vormgelijkheid, tussen theosofie en Bijbel. De problematiek der theosofieën draaide tegelijkertijd rond het thema van het kwaad, fysisch (ziekte, dood), moreel (zonde, boosheid),

Intellectueel (onwetendheid, verblinding), eudemonologisch (onheil, ongeluk). Dit liep met het dualisme 'God(heid)-materie' ineen: Godheid was 'goed'; materie was 'kwaad'. Hoe kon een slechte uitvloeijing (emanatio, ekroè) voortkomen uit de (goede) oorsprong die goddelijk was? Dualisme (in de extreme zin: twee onafhankelijke beginselen), monisme (uitvloeijing ineen met verval van Godheid), creationisme (zelfstandigstelling door een scheppende God met al de (desnoods slechte) gevolgen vanden: Bijbel) zijn de grote oplossingen. -

Dit heeft zijn implicaties voor b.v. de seksuele moraal : wie eindigheid (= niet-goddelijkheid), materie, geslachtelijkheid op één lijn zet en deze 'slecht' (want ongoddelijk en ongeestelijk) denkt, komt tot een streng ascetisme inzake geslachtelijk leven (maagdelijkheids- en onthoudingscultus), brandmerkt dit met een streng 'taboe' (merkteken dat moa, niet - vrijgegeven, maakt). Daartegenover staat dan, b.v. op onze dagen, de sekscultus: i.p.v. ascetisme komt libertinisme dat alle taboes afschaft (en het seksuele 'noa', vrijgegeven, stelt).-

Zowel ascetisme in de 'Sexfeindliche' (geslachtsvijandige) zin als libertinisme lijken ons extremen die tot synthese moeten gebracht in een evenwichtige seksuele moraal. Dialectiek. Het echt Bijbelse christendom heeft nooit het geslachtsvijandige ascetisme onderschreven; wat niet belet dat de feitelijke kristenen sterk neoplatonische invloeden ondergingen: iets analoogs geschiedt, op onze dagen, met de kristenen die via chinees Tao, hindoe Yoga, Zen e.d.m. oosters-religieus beïnvloed worden: zo kan de zwangerschap van een yogini in een Yogacultus als ontrouw aan het Yogabeginsel bestempeld worden!

Welke zijn nu de hoofdtrekken van het Scholastisch paradigma?

Synchronisch:

(A) Formele logica (logica formalis: logica of denkleer van de morfè, forma, vorm); de zgn. denkinhoud die het wezen (essentie) der zijnden uitmaakt (= immanente zijde) maar tegelijk van goddelijke oorsprong is (= transcendente zijde).

- De 'vorm' of denkinhoud geeft realiteit ('zijn') weer doordat hij zowel het wezen (= realiteit voor zover denkinhoud, denkstructuur) als de oorsprong (= realiteit schenkende, gevende, scheppende instantie) vertegenwoordigt :

- voor zover die denkinhoud gedacht wordt, is er idealisme mee gemoeid;
- voor zover die denkinhoud realiteitswaarde heeft, is er ontologisch idealisme mee gemoeid.

(B) Natuurfilosofie (fusika, physica) : de wezens die de 'natuur' uitmaken, worden drievoudig opgevat: - pluralistisch: een veelheid (plus, plures = meer, verscheidene) van zijnden zowel in aantal als inzake rangorde (niveaus, vlakken van realiteit) wordt aangenomen; men denke aan mineraal, plant, dier, mens;-

-- men denke aan het interval met zijn basis, tussen termen en top; - dit inzake rangorde (hiërarchie);

-- men denke aan het substantie-begrip: ieder zijnde is op zichzelf bestaande, zelfstandig. dit inzake numerieke veelheid; - hierop maakt de heidense theosofie veelal een uitzonderling: = het monisme nl. (monos: één, enig) herleidt de veelheid der substanties (numeriek) en der vlakken (hiërarchisch) tot één grote, omvattende substantie die innerlijk vervalt (ekroè, emanatio, uitvloeijing;

- het dualisme stelt zelf, van meet af aan, d.i. in de alomvattende oorsprong zelf, een tweeheid (duas, dyade), een goddelijke en goede oorsprong en een demonische, slechte oorsprong.

- **organi(cist)isch**: de veelheid der zijnden, numeriek en/ of hiërarchisch, wordt onmiddellijk gecorrigeerd door een eenheid, resp. enigheid, nl. wisselwerking en gelijkheid.

- reeds Plato vatte de realiteit op als een zoon noëton, animal intellegibile, een organisme dat denkinhoud is, d.i. structuur dat stelsel (systeem) uitmaakt; het woord 'organisme' is aan de biologie ontleend, maar is hier logisch-ontologisch gebruikt;

-- de samenhang is niet alleen horizontaal (de niveaus in zich), maar ook verticaal (de goddelijke top, als oorsprong, is enig contacteert alle vlakken (hiërarchisch) en zijnden (substanties: numeriek); bij S. Augustinus staat dit in het teken van de Drie-eenheid : heel het heelal vat hij naar dat model op;

- **personalistisch**: de veelheid der zijnden is op een zeker vlak geestelijk of zelfs goddelijk; de substanties (= zelfstandige zijnden) heten op dat niveau 'personen' (= geestelijke zelfstandige wezens);

dit moet in het organische kader begrepen worden die personen vormen een gemeenschap (zo zal S. Augustinus spreken van civitas Dei, de stad Gods (de Kerk als gemeenschap der heiligen);

-- het spreekt vanzelf dat monismen (antiek - neo - platonische of actueel - Oosterse) niet alleen het pluralisme maar ook het personalisme (dat maar geestelijk pluralisme is) niet goed tot hun recht laten komen, maar wel het organicisme overbenadrukken (collectief !).

-- Het koppel 'pluralisme (resp. personalisme) / organicisme (// veelheid / eenheid; // spreiding / samenhang) heeft ontologische draagwijdten : de realiteit is én gespreid én samenhangend (men bemerke de synthese, de zgn. gulden middenweg tussen twee extremen, absoluut pluralisme resp. dualisme tegenover monisme: dialectiek !).

(C) Theologie:

het Christendom reageert tegen dualisme en monisme met zijn creationisme:

God schept vrij een relatief zelfstandige schepping;

-- het monisme kent slechts uitvloeiing (innerlijke splitsing samen met verval van godheid, die pantheïstisch is opgevat); hier is de organische samenhang te sterk;

-- het dualisme kent in de oorsprong zelf een tweeledigheid die schept; hier is de organische samenhang te zwak; het christendom synthetiseert weerom twee extremen (dialectiek!).

- **De ethica** (moraalfilosofie) die overheerst, is de gevolgtrekking van de relatie tot de oorsprong: de levensopdracht van de mens is opstijging uit het verval, resp. verwijdering van God(heid): bij de emanatisten door weder vereniging met de goddelijke oorsprong; vgl. extase e.d.m.; bij de creationisten door vriendschap en samenwerking met God.

- De theologie (theorie over de oorsprong) heeft ontologische draagwijdte : het zijn is ofwel God ofwel door God geschapen; daarbuiten is het 'niets'.

De drie samengevat : onto -- **(a)** fysio - **(b)** theo- **(c)** logica !

Diachronisch:

(D) Heilsgeschiedenis ‘historiologie’:

de organisch opgevatte veelheid van zijnden, resp. personen wordt dynamisch (kinetisch) gezien;

-- de oude Grieken hielden rekening met de kinésis, motus, beweging, der zijnden (dynamisten (Heraklitus) mechani(ci)sten (Leucippus Demokritus) of syntheses van die twee extremen);

-- de kristenen verbeterden dit in Bijbels kader: na het paradijs komt de zondeval, waaruit de mensheid herstelt, ja, waarboven zij uitgroeit in de richting van de eindtijd (eschatologie).

Welke zijn de hoofdtrekken van de antropologie (mensleer) van het metafysische denkpatroon? De metafysische traditie kent zowel een triadische (= drieledige) als een dyadische (dualistische, maar dan in de antropologische zin van het woord) mensopvatting.

- Plato, in de lijn van het Orfisme (en het oeroude animisme), is dualist: lichaam en ziel zijn twee volle substanties (op zich bestaande zijnden) maar die accidenteel (niet-noodzakelijk, feitelijk) een eenheid uitmaken en op elkander inwerken binnen die eenheid (wisselwerkingseenheid van toevallige aard); de ziel is de schipper van het (schip, nl. het) lichaam; of zelfs, pessimistischer : de ziel is de gevangene van het (gevang of kerker, nl. het) lichaam. Vele huidige neo-vitalisten vatten dit nog zo op, maar gemoderniseerd.

- Aristoteles hylemorfist, d.i. de natuurdingen als uit hulè, stof, materia, en morfè, forma, vorm, bestaande substanties ‘ (= zijnden) opvallend denker, is wat men wel eens noemt ‘duo-monist’ : lichaam en ziel zijn twee onvolledige substanties, die op elkander inwerken (wisselwerking) binnen één unieke substantie, die meer dan toevallig (noodzakelijk) samenzijn en wel zo dat de ziel de morfè, forma, vorm van het lichaam is (dat dan hulè, materia, stof, is; meer niet).

-- Later heeft men een gemilderde opvatting : het lichaam geeft zijn (ook buiten de ziel om aanwezige) fysisch-chemische eigenschappen aan de hele mens, terwijl de ziel slechts het specifieke levend - zijn schenkt aan diezelfde hele mens;

- een strengere opvatting: het lichaam is puur (= niets meer dan) hulè, materia, stof; de ziel geeft én het levend zijn én de fysisch-chemische realiteit van de hele mens : hier is het lichaam herleid tot zuiver passief (lijdelijk) en onbepaald (// apeiron) bestanddeel! Wellicht reeds Aristoteles zelf, maar zeker Thomas van Aquino e.a. zijn strengere hylemorfisten (= duomonisten).

Een speciaal probleem is hoe de ziel met het lichaam die eenheid vormt. Hier komt de triadische opvatting met haar oplossing.

De Kabbalistiek (Kabbala) is een emanatistische leer van esoterische (// hermetische, met geheimhouding omgeven) aard, die tussen de IX- de en de XIV -de eeuw schriftelijk geformuleerd wordt, maar die haar oorsprongen in de late oudheid (vooral de theosofieën) heeft. De Kabbalisten zijn ofwel joden ofwel kristenen, maar in ieder geval esoteriekers. Zij zijn in het Westen de dragers van het occultisme, bij uitstek.

Welnu, de Kabbalistiek onderscheidt in de mens drie bestanddelen :

-- het materiële lichaam, dat uit grove stof bestaat;

-- het astrale lichaam, dat fijnstoffelijk is (astron, stella, ster, -- daarvandaan astraal, omdat men dacht dat de stof der sterren en hemellichamen van een verhevener, fijner aard was); men sprak ook wel van ‘etherisch’ (aither, ether);

-- de geestelijk-goddelijke ziel die én hoger menselijk én engelachtig én goddelijk (zie het interval hierboven!) is.

Men ziet dat het interval met zijn overbrugging (ta mesa, media, de tussentermen) hier tweemaal werkt:

a/ het fijnstoffelijke lichaam bemiddelt tussen grofstoffelijk lichaam en geestelijke ziel en

b/ het engelachtig aspect van de geestelijke ziel bemiddelt tussen het hoger menselijke en het goddelijke aspect van de geestelijke ziel.

- Als men nu *1Kor 15* (Paulus over de verrijzenis der doden) daarnevens legt, dan ziet men dat hier onderscheid maakt tussen drie soorten lichaam :

a/ het soma, corpus, lichaam, dat het gewone biologische lichaam is;

b/ het 'andere' lichaam, dat tweevoudig is :

1/ soma psuchikon, corpus animale, levenslichaam, dat van lager allooï is; zielelichaam ook;

2/ soma pneumatikon, corpus spirituale, geesteslichaam, dat van hogere aard is; 'geest' is hier goddelijk beginsel; -- het zielelichaam (levenslichaam, doordat het aan het soma het leven schenkt) is de weergave op onzichtbaar gebied van het soma; men denke aan de verdoemden; het geesteslichaam is meer en anders: het is het verheerlijkte verrijzenislichaam dat deel heeft aan Christus' heerlijkheid; men denke aan de heiligen;

-- de verhouding tussen die twee vat Paulus op volgens zijn zaai-oogstwetmatigheid (vgl. Gal. 6:7/9): "men zaait een zielelichaam; een geesteslichaam verrijst" (nl. als resultaat van onze inzet). Vgl. *1 Kor 15: 42/49*.

Alles wordt begrijpelijk, als men het 'andere' lichaam van Paulus (op het emanatisme na gelijk denkt met het 'fijnstoffelijke' lichaam der Kabbalisten. Synthese tussen theosofie en Bijbel !

Opmerking.- Het huidige neo-sacralisme, vooral in zijn occultistische en oosters-religieuze vorm, gaat ook uit van de triadische opvatting.

Bibl.- W.H. Gmelig Meijlin/ Wim Gijsen, *De aura (Uitstraling van mens, dier, plant en steen)*, Deventer, Ankh - Hermes, 1975 (de aura, ook aureola (verkleinw.) is dat wat, buiten de contouren van het grofstoffelijke lichaam, uit-, buiten- straalt van het fijnstoffelijke lichaam),- helderziende die ook Kirlians fotografeert.

- Dion Fortune (= Vliet M. Firth), *Psychische zelfverdediging (Een studie in occulte pathologie en criminaliteit)*, Amsterdam, Gnosis, 1937 (kabbalistisch boek, dat de zwarte magie en de neutralisering ervan uitstekend bestudeert; - in witte en zwarte magie (// theurgie en goëtie) speelt het fijnstoffelijke lichaam een grote rol.

- C.W. Leadbeater, *De chakra's*, Amsterdam, Theosofische vereniging, s.d. (modern-theosofisch opgevatte studie van de zeven communicatiekanalen van het fijnstoffelijk lichaam, door de Hindoe's chakra's geheten; ontstaan verleden eeuw is de moderne theosofie de herleeft antieke maar met hindoeïstisch-boeddhistische achtergrond).

- Allan Kardec, *L'obsession*, Farciennes, Ed. de l' Union Spirite, 1950 (spiritistisch werk, hoofdzakelijk over bezetenheid en spookverschijnselen, maar waarin het perispit (= fijnstoffelijk lichaam) en het daaraan verbonden 'magnetisme' een hoofdrol speelt).

Zie ook Jacques Lantier, *Le spiritisme*, Paris, Culture, Arts, Loisirs, 1971, vrl. pp. 41ss. (Magnetisme), 255ss. (Congres).

- Raoul Montandon, *Maisons et lieux hantés*, Paris, La Diffusion Scientifique, 1953 (occultist van de strekking de Rochas; vgl. Charles Lancelin, *La vie posthume*, Paris, H. Durville, 1925).

Deze vijf boeken geven, samen met specifieke problemen, een inzicht in de vijf grote actuele strekkingen omtrent occulte (buitennatuurlijke) lichamelijkeheid. 'Buitennatuurlijk' of, als men wil, 'paranormaal', staat tegenover 'natuurlijk' (= deze aardse zicht- en tastbare natuur) en/ of 'bovennatuurlijk' (= goddelijke natuur), - dit in de taal der theologie.

Vgl. Raymond Ruyer, *La Gnose de Princeton*, Paris, Arth, Fayard, 1975,- boek dat handelt over de stille omwenteling in de (USA-) wetenschappelijke middens: 'Des savants à la recherche d' une religion' (fysici, sterrenkundigen; - geneesheren, biologen;- hoge administratie); het wijst op een heroplevende 'gnostische' interpretatie van het nieuwe denken in termen van 'geest', 'bewustzijn', 'godheid'. - Jean Prieur, *Les témoins de l' invisible*, Fayard, Paris, 1972, geeft een spiritistisch-christelijke interpretatie van het nieuwe denken in sacrale zin.

Een toepassing van de driedelige mensopvatting: de paranormale genezing.

Een degelijke en praktische inleiding biedt W.H. Gmelig Meijling, *De aura (Uitstraling van mens, dier, plant en steen)*, Deventer, Ankh-Hermes, 1975: helderziende en (Kirliaans-) fotografische waarneming van het dichtst bij de fysische stof staande tussenlichaam (ook wel aetherisch lichaam geheten) komen er ter sprake. -

De genezende toepassing is b.v. beschreven in P.-C. Jagot, *Initiation à l' art de guérir par le magnétisme humain*, Paris, Dangles, 1935-1, vrl. pp. 84ss. Via de inwerking op het astrale tussenlichaam kan, door repercussie (weerslag, weerkaatsing), het fysische lichaam gezond gemaakt. Dit aspect komt ook voor in gebedsgenezing waarbij, behalve aanraking (= handoplegging), ook aanroeping van een buitenaardse geest geschiedt).

De kosmische opvatting van het metafysische denkpatroon.

De kosmologie (natuuropvatting) is ook driedelig:

- **geestelijk** niveau (waarvan de godheid het summum is en de hogere geesten (// engelen) een mindere vorm;

- **astraal** niveau (waarvan het etherische de laagste vorm is) : de niet-goddelijke, maar toch hogere geesten zouden die vorm van fijnstoffelijkheid bezitten;

- **fysisch** niveau (wat wij zintuiglijk kennen).

Hier komt de fameuze 'mikros, resp. makros kosmos-gedachte naar voren: de mens is de kosmos in het klein (paradigmatisch) en staat in verband met (syntagmatisch) de grote kosmos juist door die gelijkaardige (analogie!) structuur. Dit is de sleutel van de aloude metafysica.

Vraag: waarom is de Kerk - samen met de Aufklärung - zo vijandig tegenover deze opvatting? Zwarte magie en demonisme (duivel op- en aanroeping) werden steeds geassocieerd met deze opvatting. En, inderdaad, deze structuur wordt in zwarte magie en in demonisme aangewend ... ten kwade! - Men ziet dus twee pendelmeningen: enerzijds bestempelt men deze opvatting als bijgeloof (onwerkkelijk); anderzijds als kwaadaardig (werkkelijk!). De waarheid ligt slechts gedeeltelijk in die beide interpretaties.

Opmerking: de menswording van de tweede persoon van de Drie-eenheid komt pas in zo' n kader tot haar recht ! God, summum van geestelijkheid, daalt neer, mens wordend, in het astrale en fysische gebied en (dank zij de analogie: syntagmatisch, paradigmatisch) transfigureert het astrale en fysische gebied samen met het geestelijke lagere domein (mentaal gebied). Daarvandaan, in de oosterse liturgieën, de centrale rol van de menswording, maar dan kosmisch gezien, als gedaanteverandering van de mikros- en de makros kosmos. Wij zijn wel zeer ver van het sentimentele kerstbelevens!

B - Het moderne paradigma.

Hier overheerst een tweeledigheid, de atomistiek en de subjecttheorie. Kartesiaans gezegd : uitgebreide substantie en denkende substantie.

-- **(a) Atomisme:** het wezen van het stoffelijke, resp. lichamelijke is een samenstelling van 'a.toma' (ondeelbare deeltjes) die door ledige ruimte van elkaar gescheiden zijn, meestal slechts door vorm, omvang en schikking van elkaar onderscheiden. Descartes: 'substance étendue', 'extension'.

- Mechanicisme schrijft de atomen slechts verplaatsingsbeweging toe (de dynamische opvatting neemt, daarenboven, nog andere krachten in de atomen aan). Vgl. Leucippus, Demokritus (V-de e. ACN).

- Determinisme bouwt voort op het mechanicisme: het situeren (// situs) en de beweging der stoffelijke atomen: is zo dat, eens dat de huidige situs en beweging ervan gekend is, men er zowel de gehele voorgaande als de gehele volgende ontwikkeling kan uit berekenen (deductie) o.g.v. mechanische wetten (Laplace).

- Men verwarre niet een wetenschappelijke atoomtheorie (= stoffelijke realiteit is opdeelbaar in moleculaire, atomaire en subatomaire deeltjes) zonder de ontologische pretentie het 'wezen' der stof te verklaren (!) met het atomisme.

-- **(b) Subjecttheorie:** binnen de hierboven atomistisch opgevatte materiële natuur of substantie is er de mens als centrum van denken, voelen, handelen. "Je pense", aldus Descartes!

- Subjectivisme wordt deze subjecttheorie doordat men aanneemt dat, voor de waarde van ons kennen, niet het object maar het subject (nl. naar zijn uitrusting en / of toestanden) beslissend is. Vgl. Protagoras (V-de e. ACN) : "De mens is de maat van alle zijnden". Subjectivisme stelt dus tegelijkertijd de mens centraal, doch fixeert hem in zijn innerlijkheid en prijsgegevenheid aan atomistische wetmatigheid.

- Men verwarre niet een wetenschappelijke (ontologisch pretentieloze) subjecttheorie (structuurbeschrijving van de mens als subject).

Zo worden 'natuur' (uitgebreide substantie, atomistisch opgevat) en 'geest' (denkende substantie, subjectivistisch opgevat) de twee polen van het moderne denken. - Daarbij is 'substantie' (niet, zoals bij Aristoteles en de Scholastiek, substantiebeginsel, d.i. de reden waarom iets zichzelf blijft doorheen de veranderingen en waarom het zelfstandig blijft te midden van zijn verwevenheid met de rest, maar) volstrekke onafhankelijkheid (aldus sedert Descartes); wat bij Spinoza tot pantheïsme leidt.

Methode.- In de plaats van de aloude logica formalis, de metafysische denkleer, komt nu de exacte natuurwetenschap die én op experiment en op wiskundige interpretatie ervan steunt (Galilei (1564/1642) in de lijn van de via moderna van Parijs en Oxford met haar nominalisme).

Van Descartes af beheersen drie 'dingen' het denken: **(1)** je pense, (geest), **(2)** extension (natuur) en **(3)** l'infini (godheid). Laat ons nu zien hoe de moderneren, binnen de tweeledigheid van atomistiek en subjecttheorie, die drie 'ideeën' combineren.

(I) Reductieve dualismen: vertrekkend van de tweeledigheid herleidt (reductie) men de ene term tot de andere:

(A) herleiding van de geestelijke substantie tot de atomistische: materialisme (Th. Hobbes, 1588/1679); 'l'infini' samen met het 'je pense' gaat op in de 'extension'.

(B) herleiding van de materiële substantie tot de denkende: immaterialisme (G. Berkeley, 1685/1753); 'l'infini' samen met 'l' extension' gaat op in het 'je pense (bewustzijnsfilosofie van Locke!); -

- Men spreekt ook van 'idealisme' (doordat het denken met ideeën (i. claires et distinctes) werkt;

-- men spreekt ook van 'spiritualisme' (doordat het denken als typische geestesactiviteit opgevat wordt).

Tot daar voor de Angelsaksische wijsbegeerte.

(II) Monistische dualismen: vertrekkend van de Cartesiaanse tweeledigheid onderstreept men de eenheid, resp. enigheid (substantie is volstrekte onafhankelijkheid!) ervan in haar wortel (oorsprong); - meteen komt 'l'infini' (de godheid) centraal te staan:

(A) de enige substantie is van meet of aan én materieel (extension) en immaterieel (pensante): pantheïsme (de Spinoza, 1632/1677); l' infini is zowel denkend als uitgebreid en bestrijkt de gehele werkelijkheid, geest en stof; het eindige is eerder schijnwerkelijk;

(B) de enige substantie, God, is in de grond de enige werkdadige substantie; het eindige denken en het eindige uitgebreide stoffelijke is schijnwerkdadigheid :

(B)a. de eindige wezens zijn slechts gelegenheid tot goddelijke werkdadigheid: occasionalisme (A. Geulincx, 1624/1669); de schepselen zijn lijdelijke (passieve) werktuigen;

(B)b. de eindige wezens zijn slechts voorwaarde tot goddelijke werkdadigheid: ontologisme (N. Malebranche, 1638/1715); de godheid, 'l'infini', is het eerste zijn, primum ontologicum, - daarvandaan de naam 'ontologisme' - is ook het eerst gekende, waarin wij al de rest kennen.

(III) Zuiver dualisme: materie, geest en godheid worden duidelijk vanuit de tweeledigheid 'uitgebreidheid en denken' opgevat: dualisme (R. Descartes, 1596/1650); het vertrekpunt van alle moderne theorieën; - atomisme en subjectivisme.

(IV) Aangelengd dualisme: een veelheid van substanties splitst de tweeheid op; haar eenheid (monas) verbiedt pantheïsme; - monas betekent eenheid, resp. enigheid; deze leer over de monas, monade, dateert van de vroege Grieken (Parmenides, Pythagoras, enz.), maar, in reactie op Descartes en Spinoza, wordt zij centraal:

Pluralisme (G. Leibniz, 1646/1716); - het ene 'zijn' omvat zowel denken als uitgebreidheid (het dualisme van Descartes is zo ontologisch overwonnen); - het ene 'zijn' laat echter een veelheid van substanties (dan hier in de aloude aristotelisch - scholastische betekenis!) toe (het monisme, resp. pantheïsme van Spinoza, resp. Geulincx en Malbranche is overwonnen); dat is de monadologie van Leibniz in scholastische lijn (philosophia perennis).

Tot daar voor de continentale wijsbegeerte.

Opmerking.- Men ziet duidelijk het verschil tussen de metafysische en de moderne opvatting: i.p.v. de logica formalis komt de exacte natuurwetenschap; de drieledige natuurfilosofie (natuur, buitennatuur, bovennatuur) komt de tweeledige (natuur, geest); i.p.v. de theologie komt humanisme, resp. materialisme (de mens centraal, de natuur centraal), d.i. subjecttheorie, resp. atomistiek, - i.p.v. ontologie (zijnsdenken) komt sciëntisme. - Deze mentaliteit ligt aan de oorsprong van de moderne theologie, die bij John Locke aanvangt en die seculair denkt: 'deze wereld' (natuur, geest) is centraal (met uitsluiting of minimalisering van buitennatuur en bovennatuur).

De verlichting.

De successen der exacte natuurwetenschap leiden tot emancipatiedrang.

Het denkende subject, de rede, ratio (daarvandaan ‘rationalisme’) voelt er zich toe in staat de algehele werkelijkheid natuurwetenschappelijk te kunnen vatten en beheersen. Het rationalisme wil dan ook de ganse cultuur, zonder acht te slaan op het historisch geworden, naar dat model ‘revolutioneren’ (omvormen).

-- Twee denkstijlen vallen op:

(a) het Angelsaksische type dat empirisme genoemd wordt: al wat de mens kent, komt als dusdanig uit de (liefst zintuiglijke - sensualisme ! -) ervaring (‘empirie’)

- later ontstaat daaruit het (Franse) positivisme;

(b) het continentale type dat vaak rationalisme wordt genoemd : al wat de mens kent, komt als gekend uit de (sterk mathematisch opgevatte) intuïtie der rede zelf (het je pense van het subject) voort; beter ware het te spreken van ‘idealisme’ (in de moderne, nominalistische zin dan van het woord ‘voorstellingen’, in de innerlijkheid van het denkende subject; - niet in de aloude, platonische zin van ‘denkinhouden’ die de zijnskern van de zijnden uitmaken!)- inderdaad, Descartes, in tegenstelling tot John Locke; de Angelsaksische empirist, stelt het denkend bewustzijn centraal met les idéés, waaronder de idéés claires et distinctes betrouwbaar zijn (mathematisch model) en die hij ‘innées’, aangeboren, noemt (psychologisch idealisme).

- **Let op:** ‘rationalisme’ als synoniem van verlichting omvat zowel het empirisme (Locke) als het zgn., enger begrepen, d.i. ideëel, ‘rationalisme’ (Descartes); ‘rationeel’ betekent in die breder betekenis exact - natuurwetenschappelijk te werk gaan (experimenteel - mathematisch); in de engere betekenis slaat het op een aspect van het natuurwetenschappelijk denken, nl. het mathematische.

(I) De angelsaksische Enlightenmentbeweging.

Taalkunde (nominalisme als tekentheorie!) en empirisme vormen samen het Engelse sciëntisme. John Locke (1632/1704) is de stichter van het Enlightenment, met zijn *Essay concerning Human Understanding* (1690): er zijn geen aangeboren ‘ideeën’ - stijl Descartes -; alle voorstellingen komen uit de uit- of inwendige ervaring (empirie).

David Hume (1711/1776) afsluiter der Enlightenmentbeweging, sceptisch empirist, is belangwekkend als stichter der moderne menswetenschappen, met zijn *A Treatise of Human Nature* (1738/ 1740): de ondertitel ‘Een poging om de proefondervindelijke methode van redeneren toe te passen op ‘morele’ zaken’ spreekt duidelijke taal; immers ‘morele zaken’ zijn voor hem - passies (psychologie; // David Hartley, *Observations on Man* 1749));

- politiek (sociologie); // Montesquieu, *Esprit des lois*; // Adam Smith; - *An Enquiry* .. (politieke huishoudkunde, economie);

- zeden (ethica, moraalfilos., resp.-wetenschap); // Jeremy Bentham, met zijn ‘felicific calculus’, een epikureïsche poging om een gelukstichtende calculus of rekenen op te bouwen.

De titel is dan ook betekenisvol : Een verhandeling over - niet de natuur (dat was Galilei, Newton, e.a.), maar - de menselijke natuur!

(II) De Franse Illumination.

De historisch gegroeide religie, staat, wetenschap, kunst worden in twijfel getrokken; de revolution Française wordt voorbereid. In Frankrijk dienen de menswetenschappen als basis van. revolutie. - Voltaire, Montesquieu, Rousseau !

Noteren wij: - het volle materialisme dat in Frankrijk ontstaat, met *Lamettrie’s L’homme machine* (1747), *d’Holbach’s Système de la nature* (1770; noteer het woord ‘systeem’ als basisbegrip voor de natuur!); - het sensualisme (Condillac: *Traite des sensations*), waarbij het empirisme een louter zintuiglijk empirisme wordt!

(III) De Duitse Aufklärung.

Ook wel Rationalismus geheten (maar dan in de betekenis van Leibniziaans en Wolffiaans rationalisme, dat in Duitsland overheerste!).

Is de Angelsakser sciëntist, de Fransman revolutionair, de Duitser is ‘speculatief’ (diepzinnig denkend). *Christian Wolff* (1679/1754), *Vernünfftige Gedanken von Gott, der Welt und der Seele des Menschen, auch allen Dingen überhaupt* (1719), sticht de moderne ontologie, resp. ‘metafysica’ met haar drieledigheid van theologie (Gott), kosmologie (Welt) en ‘rationele’ (= speculatieve) psychologie, nu antropologie (Seele des Menschen) en haar algemeen substraat, de ontologie (alle Dinge überhaupt).

Men herkent Descartes’ ideeën 1/ l’ ‘infini, 2/ l’ extension en 3/ la pensée (les idées innées); maar het zgn. psychologisch (want in de psyché van de mens zelf te situeren) idealisme van Descartes wordt in het speculatieve klimaat van Duitsland het transcendentaal idealisme, ook a-priorisch idealisme geheten: het ‘je pense’ wordt hier het ‘ich denke’ wiens ideeën niet aangeboren geacht worden (wat ook Locke, maar dan als empirist ook deed), maar als mogelijksvoorwaarden of zgn. a-priori (steeds voorop aanwezige) - voorwaarde van denken opgevat worden. Godheid, wereld, ziel (ik) zijn steeds voorgegeven als ik bewust denk (zij liggen onbewust in ons). Immanuel Kant (1724/1804) zal dit uitwerken, maar dan op zijn ‘kritische’ wijze: in de mens is, behalve het psychologische subject of ik, een transcendentaal (= a-priorisch) subject of ik, de spil van het transcendentale idealisme.

-- Later zal, in de XIX-de e., in het zgn. Duitse of absolute idealisme, het subject, behalve de Cartesiaanse (= psychologische) en de Kantiaanse (= transcendentale, a-priorische) betekenis en rol, nog een derde zin krijgen : het subject wordt met Gott, l’ ‘infini, het oneindige, vereenzelvigd (i.p.v. algemeen - menselijk bij Descartes en Kant). - men ziet waartoe de tweede term, de subjecttheorie, - nevens de atomistiek - leidt: tot het absolute (want god is niet-relatief, volstrekt) idealisme! Fichte, Schelling, Hegel (zie XIX-de e.). dit, terwijl de eerste term, de atomistiek, tot het Franse materialisme leidt. Dat was bij Descartes impliciet aanwezig in zijn dualisme nl.

Bibl.- *Peter Gay, De Verlichte Eeuw*, Amsterdam, Het Parool, 1967. Zie ook *I.M. Bochenski, Geschiedenis der hedendaagse wijsbegeerte*, DDB, 1952.

C - Het XIX - d’eeuws paradigma.

Het kriticisme (Kant), de romantiek (Fr. von Schlegel), samengevloeid in het Duitse idealisme (Fichte, Schelling, Hegel) zetten de XIX-de e. in. Het latere positivisme, materialisme, evolutionisme zijn reeds besproken. Daarom nu een woord over de drie eerste.

CI. Kantiaans kriticisme.

Kant beheerst de hele huidige filosofie.- Kriticisme komt van krinein, schiften (evalueren, beoordelen); crisis is schifting, oordeel; kritikè (techne) is kritiek, schiftingskunst.

Uitgangspunt : de waarde van de universele (= algemene) en de metafysische bovenzintuiglijke, buitennatuurlijke en bovennatuurlijke kennis staat in Kant’s denken centraal (= epistemologie). Wetenschap leeft van universele, d.i. wetmatige (H²O kookt op 100° C b.v.) kennis; wijsbegeerte van universele en metafysische kennis. Kant’s kritiek geldt dan ook de grondslagen van wetenschap en wijsbegeerte, in de geest van het Angelsaksische empirisme en het Franse sensualisme (materialisme), maar Duit speculatief reagerend. Kriticisme is noch dogmatisch (toetsingsloos aanvaardend) noch sceptisch (twijfel

als het laatste woord aanvaardend): een grondig onderzoek naar de draagkracht van ons kennen wordt als voorwaarde gesteld van een waarde - oordeel over onze (algemeen-wetenschappelijke en metafysische) kennis.

=/ Er is natuurlijk, zoals voor alle woorden op ‘-isme’ eindigend, een pejoratieve betekenis eenzijdig en / of overdreven onderzoek naar de waarde en grenzen (van b.v. onze wetenschappelijke en metafysische kennis).

Juist deze vorm van kriticisme slaat gemakkelijk om in scepticisme en / of agnosticisme (onkenbaarverklaring van metafysica a.gnostos = onkenbaar) : zo is alle positivisme inzake metafysica agnostisch; ook Kant's kriticisme, voor zover het meer dan methode is, is agnostisch; ook de godsdienstfilosofie van (de door Kant's kriticisme doorslaggevend beïnvloede) modernistische strekking in de theologie; ook de eveneens door Kant's denken sterk beïnvloede protestantse theologie; ook de zgn. ‘dialectische’ theologie (Barth, Brunner, Gogarten, - in de lijn van Luther's pessimisme inzake natuurlijke Godskennis en moraal); ook de nieuwe theologie in katholieke middens, de zgn. seculaire theologie.

Kant is de eerste denker die de begrensdeheid van ons kennen zo grondig heeft blootgelegd : de Engelse verlichting (Locke, Hume) hebben dat gedaan, maar Kant heeft dit Duits-diepzinnig en -speculatief uitgewerkt. Laat ons daar nu dieper op ingaan.

Uitgangspunt van Kant zijn de zgn. wiskundige en theoretisch; - natuurwetenschappelijke oordelen: de moderne wiskunde en theoretische fysica, voor hem, golden in zijn ogen als ‘reine’ (zuivere) kennis (exacte wetenschap, de basis de moderne filosofie!). Deze Ontspringt aan de ‘reine’ Vernunft, de zuivere rede. Daarvandaan zijn boek ‘*Kritik der reinen Vernunft*’. Het rationalisme der XVIII-de e. (in al z'n vormen) stelde dat welbepaalde type van kennen centraal. En Kant ook.

Gevolg: - alle algemeen geldige kennis, hetzij natuurwetenschappelijk hetzij wiskundig, ja hetzij metafysisch, is van dat ‘reine’ type;

- alle zintuiglijke kennis (empirische kennis), die van de dingen zelf komt via zintuiglijke indrukken (zien, smaken, horen, enz.), is toevallig en singulier (en als dusdanig wetenschappelijk of metafysisch waardeloos);

- ‘rein’ betekent dan ook ‘van alle empirie (ervaring der zintuigen, innerlijk of uitwendig) onafhankelijk’, uit de zuivere rede zelf ontspringend. Nu verstaan wij Kant :

(A) de objectieve zijde van ons kennen: wat de mens kent, is het zgn. ‘fenomeen’, het verschijnsel (met de empirische kennis); wat de mens er zou moeten van kennen, nl. das Ding an sich, het ding op zichzelf (het ding zelf in zijn aard, natuur), is een ‘x’, - iets ‘in, achter’ het verschijnsel, maar ontoegankelijk voor onze rede die geen aanschouwing van de dingen zelf heeft (agnosticisme);

Vergelijking: - in het oude Griekenland, bij de metafysiekers (Pythagoras, Plato, Aristoteles), - in de scholastiek (Thomas) was het fainomenon, het fenomeen of verschijnsel, een sofon, iets ‘wijs’; d.i. een structuur in de dingen zelf, een denkinhoud in het zintuiglijk verschijnsel zelf die dus logische waarde heeft en het wezen van het ding zelf uitmaakt; - wijsheid is het vermogen om te structureren, te ordenen volgens logische wetmatigheden. Ook Husserl's fenomenologie vertrekt van iets in diezelfde aard; door ‘abstraheren’ wordt de denkinhoud uit de zintuiglijke ervaring duidelijk; door fenomenologie wordt de denkinhoud in het fenomeen blootgelegd; zo'n abstraheren, zo'n fenomenologische analyse kent Kant niet; er is geen intellectuele intuïtie;

als onze geest geen directe aanschouwing (intuïtie) heeft van de denkinhoud in het zintuiglijk gegeven, dan is het Ding an sich (dat is juist die denkinhoud) onkenbaar;

(B) de subjectieve zijde van ons kennen :

- er is wel het receptieve (ontvangende) kenvermogen, nl. het zintuiglijke kennen; de zintuigen ondergaan 'indrukken' (Affektion(en)), impressies (= empirische kennis, gekenmerkt door toevalligheid, niet - algemeen - geldigheid);

- er is vooral 'reine', zuivere kennis, die niet-intuïtief (= niet direct in contact met de denkinhoud in de zintuiglijke dingen staande, niet intellectueel - aanschouwelijk) is, maar toch weer dan 'receptief' (zoals de zintuigen zijn); - wat is die reine kennis dan als zij tussen het receptieve en het intuïtieve type in staat ? zij is spontaan (aldus in Kant's taal) en 'spontaan' betekent 'wat de veelheid van (empirische) indrukken onder één begrip samenvat (synthetiseert)'; dat is aan het werk in de wiskunde, de theoretische natuurwetenschap.

// Men ziet het parallellisme met Descartes : de ideeën waren aangeboren (niet uit de zintuigen voortkomend) - psychologisch idealisme -; hier zijn zij ook niet zintuiglijk van oorsprong maar ook niet aangeboren, doch a-priorisch of transcendentiaal: zij zijn mogelijksvoorwaarden (= a-priorivoorwaarden) van ons feitelijk kennen: zonder die ideeën zijn onze kennisvormen niet mogelijk! zij 'constitueren' (dragen bij tot de constitutie (het tot-stand-komen) van) ons kennen; die mogelijksvoorwaarden liggen in ons denken zelf (Ich denke; // je pense); het subject is centraal;

- zo b.v. 'tijd' en 'ruimte', twee reine empirische 'denkvormen', zijn niet ervaren (zintuiglijk of intellectueel); maar zij komen uit onze geest zelf, voor (= a-priori) alle ervaring; als wij b.v. 'hier' (ruimte) en 'nu' (tijd) zitten in de klas en als wij dat weten, dan is het doordat ergens allang ruimte en tijd als de samenvatting (synthese, eenheid) van alle mogelijke 'hier's' en 'nu's' in ons zelf aanwezig zijn; juist die maken de vaststelling hier en nu mogelijk (= zij zijn constitutief, zij zijn mogelijksvoorwaarde). Dat is het zgn. transcendentiaal idealisme van Kant.

Kant liet twee grote mogelijkheden open :

(i) ofwel wordt de werkelijkheid onderwerpen aan de exacte wetenschap (Galilei, Newton, e.a) en ontstaat daaruit een samenvattend wereldbeeld; dat is empirisme (positivisme : Comte; materialisme: Duits materialisme (Moleschott, Büchner); desnoods de combinatie van beide; evolutionisme : Darwin (nadruk op ontwikkeling vanuit de biologische wetenschap);

(ii) ofwel wordt de werkelijkheid gezien als opgebouwd (constitutie) dank zij de creatieve processen vanuit onze geest; dat is idealisme, d.i. de poging om de realiteit te zien als het product van het subject dat zijn denkvormen aan die realiteit oplegt, ze zo ordent, hier situeert zich vooral het Duits idealisme;

(iii) de aloude metafysica kreeg uiteindelijk geen intellectueel en logisch statuut meer (buiten- en bovennatuur zijn onkenbaar- :agnosticisme!); zij dook dan ook onder in de zgn. crisis der metafysica!

CII. Romantische filosofie.

Concreet denken, ziedaar romantiek als denkbeweging! Concreet denken kan men aristotelisch omschrijven vanuit de kategorieën: het geslacht (universeel: b.v. onderwijzer) en het soortelijke verschil (universeel: b.v. leiderschap op school) maken samen de soort (universeel: b.v. hoofdonderwijzer) uit; de verlichting (rationalisme) legt daar

de nadruk op omdat dit het universele (algemeen geldige) en dus het abstracte is, basis van wetenschap en rationele metafysica (stijl Wolff b.v.); maar het eigene en vooral het toevallige zijn kategorieën die het bijkomstige, niet-universele laten uitkomen; het voorzitten van personeelsvergaderingen vloeit voort uit de functie (universeel aspect) van hoofdonderwijzerschap als eigen aan de hoofdonderwijzer; het feit dat hij een autoritair mens is b.v. is het toevallige aspect, op zich los (abstractie) van zijn hoofdfunctie, maar, concreet gezien, van soms zeer groot belang; de romantische denkwijze legt daar grote nadruk op. Waarom? Omdat rationalisme wetenschappelijk wil te werk gaan en romantiek het leven centraal stelt.

Zo komt het historisch toevallige centraal te staan: zolang er geen ministerie van nationale opvoeding en cultuur was, kon de functie van hoofdonderwijzerschap los van zo'n ministerie en diens politieke strekking verlopen; daarna niet meer: het momentane (het ogenblik) in de geschiedenis speelt dus een rol in het leven! Dat wat wij noemen 'de concrete omstandigheden'!

Leven, resp. geschiedenis centraal stellen, - dat is levensfilosofie. De ontologie, die per definitie de totaliteit van de werkelijkheid onder ogen neemt, kan aan dat romantische inzicht niet weer voorbijgaan: zonder het (eigene en) toevallige is de werkelijkheid verminkt, partieel, niet - totaal, en is ontologie verminkt, - partiële, niet-totale ontologie, d.i. eigenlijk niet-ontologische ontologie!

- De definitie van 'begrip':-

Het woord 'begrip' krijgt, sedert de Romantiek, een tweede betekenis :

(a) de eerste betekenis is: voorstelling van een object zo dat het algemene in dat object op een algemene wijze tot zijn recht komt; dat algemene in het object is zijn 'wezen';

(b) de tweede: het singuliere van een object dat in een singuliere voorstelling ervan tot zijn recht komt, is het wezen van dat object; het romantische begrip is dan de singuliere voorstelling ervan;

'iets begrijpen' is dus tweevoudig: ofwel het abstract vatten (wetenschappelijk) in zijn universeel zijn; ofwel concreet begrijpen (levensfilosofisch, romantisch) in zijn singulariteit (zo b.v. de unieke aard van de persoonlijkheid van Napoleon; de unieke aard van de Franse Revolutie; de unieke aard van de Griekse bouwkunst);

-- let op: de scientistische (universele) denkwijze wordt door de (verstandige) levensfilosofie niet als waardeloos afgewezen; wel integendeel; zij wordt gecorrigeerd in haar eenzijdigheid in haar gedeeltelijkheid! Sciëntisme is partiële benadering! Vgl. Friedrich Schlegel: Philosophie des Lebens.

Methodologisch zijn daaruit twee strekkingen gegroeid

(a) de hermeneutica: de singuliere mens, het individu, komt veel meer in de kijker (Er zijn geen ziekten, maar zieken; er zijn geen pedagogieën, maar pedagogen, enz.); en die singuliere mens benadert men meer dan 'objectief': men 'ontmoet' hem (self-involvement: de benadering ervan geschiedt door er zelf in betrokken te worden als singulier mens; // Ich - Du - Beziehung);

(b) de dialectiek: de totaliteit als collectief, d.i. als samenhang van alle singuliere wezens, komt nu in de kijker; zo b.v. het individu in het kader van zijn volk, van de algehele mensheid: men isoleert (zondert) niet meer (af);

personalisme vat deze beide methoden samen.

Schleiermacher; - Marx (in Hegel's spoor) corrigeert het mechanistisch materialisme (Hobbes, Frans en Duits materialisme) door het dialectisch op te vatten; - ook Nietzsche en Freud dialectiseren het mechanistisch materialisme.

De schaduwzijden van de romantiek.

(a) *Estheticisme.* - Verstand en wil, ja, maar vooral gevoel en verbeelding primeerden; inderdaad, de romanticus is meer thuis in het artistieke en inzonderheid in het dichterlijke bestaan. Schoonheid, natuurschoon en kunstschoon, - daarnaar hunkerde hij. De ideale wereld is immers een schone wereld. Welnu, het ideaal, - dat stond centraal. Maar daardoor ontstond de bittere tegenstelling tussen ideaal en werkelijkheid (deze lelijke wereld!). Weltschmerz, spleen! Kunstmatige paradijzen werden dan een bekoring in druggebruik. Daardoor werden, sommige romantici van het leven vervreemd (hetgeen verraad was aan eigen spelregels!).

-- Het leven werd, ook, als kunstwerk opgevat: leven hing van de singuliere mens zelf af in zijn singulariteit (van zijn leven iets maken dat de moeite waard was: creativiteit!). Vandaar individualiteits-, ja, genialiteitscultus.

(b) *Irrationalisme.* - Het concrete zich één voelen met en meeleven met alles, opgevat als intellectuele intuïtie, was dus centraal: dat kan men 'irrationeel' heten. Rede (verstand) is universeel ingesteld, althans in rationalistische zin. Gevoel, verbeelding is meer. Schwärmerei, gevoelszweven, is een andere bekoring. Dat is dan irrationalisme in de striktere zin van eenzijdig en overdreven miskenning van rede. Sentimentalisme, imaginair leven. -- - Hand in hand daarmee ging het romantische subjectivisme : zelfbelangstelling, cultus van eigen gevoel en verbeelding, van eigen individualiteit. Romantische ironie (gebrek aan ernst). Ook historische afwijkingen werden zichtbaar : het voorbijgaande werd benadrukt (het worden) ten nadele van het vaste en gestabiliseerde; het verleden (b.v. middeleeuwen cultus) ten nadele van het heden.

CIII. Duits (= absoluut) idealisme (1790/1830).

Fichte, Schelling, Hegel: - Men zou kunnen zeggen dat het Duitse idealisme het platonisme (ideeënfilosofie) is maar kriticismisch (// Kant) en Romantisch (von Schlegel) geïnterpreteerd.

Heraklitus is de modelverschaffer : - mens, kosmos en godheid zijn in de zgn. logos, d.i. de alom aanwezige structurerende wijsheid (in mens, kosmos en godheid), één; - beweging is dermate centraal dat mobilisme het trefwoord is om de diachronie te typeren : die kinesis, motus, ontstaat uit polemos, strijdigheid, spanning, in de mens, in de kosmos en in de godheid zelf, maar dan zo dat dikè, gerechtigheid, en harmonia, overeenstemming, als wereldwet, verzoenend werken. - Datzelfde dubbele schema vindt men in het Duitse idealisme terug : éénheid en beweging, maar met het moderne subject, het ik, als bron (oorsprong), dat zichzelf 'stelt' en, meteen, de wereld, en dit in een eindeloze reeks ontplooiingsmomenten.

Synchronisch. - Identiteitsfilosofie:

a/ Kartesiaans vertrekpunt is het Ich denke (je pense; donc je suis) - het subject, ik, bewustzijn, is centrum (consciëntialisme) -;

b/ maar dat ik, is, in de grond, identisch met de ons omringende natuur (la substance étendue);

c/ doch ook met godheid (l' infini), het oneindige, is het ik identisch (pantheïsme, met als groot probleem het kleine 'ik' van ieder van ons in zijn eindigheid en vrijheid!); - de driedigheid van Descartes, van Wolff vooral, komt hier 'gefusionéerd' te voorschijn! Zo verstaat men de term " 'absoluut' idealisme": niet psychologisch (Descartes' aangeboren ideeën; niet a-priorisch (transcendentiaal: Kant's mogelijkhedenvoorwaarden), maar volstrekt (de Idee der ideeën is het Ik dat tegelijk natuur en godheid is).

Diachronisch.

- Dialectiek bewegingsfilosofie (mobilisme) - inderdaad, de idee is nooit statisch, maar dynamisch; zij is beweging.

Hoe vatten Fichte, Schelling, Hegel die beweging op? Hoe structureren zij dat dynamisme?
Triadisch :

a/ thesis, positio, stelling, is de eerste stap (moment), de onbewogen aanvang (het Ik);

b/ - in die thesis steekt (polemos, strijdigheid, zegt Heraklitus) een anti.thesis, contra.positio), tegen. stelling; taalkundige uitgedrukt : spraak lokt tegenspraak uit;

c/- in de antithesis steekt echter (de verzoening in gerechtigheid en overeenstemming, zegt Heraklitus) de syn.thesis, compositio, samen.stelling;

- epistemologisch is zoiets: een deelwaarheid (spraak) lokt een andere, tegengestelde, deelwaarheid (tegenspraak) uit (b.v. liberalisme lokt collectivisme als reactie uit), maar pas de verzoening (algehele waarheid, samenspraak) is 'de' - volle) waarheid.

- Toepassingen zijn velerlei.

Zie hoger blz. 27: - An-sich (// aristotelisch: enthymeem, niet-doordachte realiteit), het onverwerkte gegeven; b.v.: Dit kind hier; concreet; - Für-sich (de drie eerste kategorieën van Aristoteles: geslacht, soortelijk verschil en soort als universele; abstract doordachte werkelijkheid); b.v. Het kind; - An-und-für-sich.

Ar.: de twee laatste kategorieën (eigen, toevallig); concreet doordachte realiteit); het verwerkte (maar slechts abstract verwerkte) concrete gegeven, nl. tot louter abstractheid in begrip (universeel, zonder de concrete rijkdom), wordt teruggeplaatst in de concrete realiteit; b.v.: Het kind als dit kind hier en nu : dat doet de pedagoog die, na zijn wetenschappelijke studies van het op te voeden kind, zijn abstracte wetenschap toetst aan de concrete-opvoedende arbeid! Dit derde aspect is het romantische aspect als correctief van de louter 'rationele' aanpak van de Aufklärung!

- Zo kan men, met Marx, vertrekken van het materialisme (thesis) maar dit tegenover het dialectisch idealisme stellen (antith.) en naar synthese zoeken : dialectisch materialisme !

- Zo handelt de psycho-analytiek: Freud: de onbewuste drang (thesis) komt in conflict (antith.) met het bewuste gedrag; de behandeling door de psychiater moet tot verzoening (verwerking van onbewuste kwetsuur op bewuste wijze) leiden tussen beide.

Opmerking. - Hegel spreekt graag van Position, Negation (ontkenning, negatie) en Negation der Negation (ontkenning der ontkenning) i.p.v. van thesis, antithesis en synthesis.

De betrekkingen tussen Romantiek en Duits idealisme. - zijn filosofen die men als romantiekers kan bestempelen; zo Schleiermacher en, vooral Schelling; er is minstens één romantiek die men als filosoof kan bestempelen: Fr. von Schlegel.

Tussen Duits idealisme en Romantiek geschiedt wisselwerking maar met tegenstellingen: -Fichte met zijn primaat van de productiviteit van het ik (vooral als fantasie), Schelling met zijn primaat van het esthetische, - zij werken op de romantiek in;

- omgekeerd Schelling, ook Hegel (waar het gaat over het historische worden en over het collectief der mensheid, resp. van het volk),- worden door de romantiek beïnvloed.

Overzicht.- deel i: Algemene wetenschapsleer.

IA. Synchronisch (12/73)

- Empirisch (1-12/73)

- Eidetisch (34/73)

IB. Diachronisch (74/89)

- Inleiding (paradigma; paradigma's) (73/74),

- Verdere uitdieping (grote paradigma's) (75/89)

A: metafysisch (75/80),

B: modern (80/84; verlichting (82/84)),

C: XIX-d' e. (84/89: kriticisme, romantiek, Duits idealisme).

Deel II. Bijzonder vraagstuk : de anti - autoritaire opvoeding.

Zeer algemeen gezien is 'anti-autoritaire opvoeding' die opvoeding die zgn. overvloedige heerschappij wil afschaffen. Dit moet geschieden door middel van een opvoeding in voorwaarden die zelfbepaling prikkelen.

IIA. De dubbele oorsprong collectief - opvoeding en studentenbeweging.

AI. Collectief-opvoeding.

- Wat verstaat men onder 'collectief'?

Laat ons bij de verzamelingenleer aansluiten: - een verzameling is een stel (= aantal) elementen zo dat één enkel element 'singulier' is, meer dan één element maar niet alle 'particulier' en alle 'universeel'. (singleton, deelverzameling, universele verzameling);

- één mierenkolonie is een collectief, d.w.z. één singuliere maar uit meer dan één element (individu) bestaande werkelijkheid, waarvan het kenmerkende is, behalve haar uniciteit of enigheid (eenmaligheid), haar samenhang; samengevat : enig, meer dan één lid samenhangend ziedaar de drie kentrekken van een collectieve werkelijkheid of 'collectief'.

- Collectief-opvoeding betekent dus: opvoeding in het kader van een collectiviteit. Zoiets is ouder dan de zgn. anti-autoritaire opvoeding.

-- (1) Het Sovjettype:

N.K. Kroepskaja, Blomskij, A.S. Makarenko (1888/1939) inspireerden dit project; verwaarloosde kinderen, na W.O. I en de revolutie van 1917, werden opgevangen in b.v. de zgn. 'Maxim Gorki-kolonie', in de Dzerzjinski-commune.

- **Opm.** - Collectief heeft hier een menswetenschappelijke, sociologische, resp. sociaal-psychologische betekenis: deze bouwt voort op de wiskundig-logische betekenis (enig, veelledig, samenhangend), maar inzake menselijke samenleving;

- algemeen: sociologen als Durkheim (geëvolueerde socialiseringsvorm), L. van Wiese ('abstracte collectiva', corporaties (// gilden)) C. Münster (arbeidscollectieven) en sociale psychologen als Le Bon (massafenomenen) gebruiken het woord 'collectief' (collectiviteit) inzake menselijke samenleving;

- bijzondere betekenis en wel hoofdzakelijk marxistisch - (en polemisch gekleurd, d.i. gericht tegen de Rousseau-istisch getinte, op de innerlijkheid en apolitisch en asociaal gerichte ordening van samenleven) krijgt het woord 'collectief' bij anderen (in de lijn van Plato en Fichte) :

- een organisatie van (politiek) gelijkgezinden die samenwerken aan een bepaalde taak die socialistisch opgevat en uitgewerkt wordt;

- pedagogisch-andragogisch: hetzelfde type maar met een opvoedende taak (zeven tot vijftien leden met een paideia die collectief bewustzijn, gedrag leven, arbeiden en leren voorstaat).

Dergelijke kolonie of commune geldt als een subcollectief, d.i. één der vele bestanddelen van de grote sovjetmaatschappij (het supercollectief) als b.v. gezin, school, jeugdvereniging, sportvereniging, werkgroep, enz., binnen het totale collectief wil zij kameraadschap, vriendschap, wederzijdse hulpverlening, gemeenschappelijke arbeid bijbrengen,

Achtergronden van het sovjet-type zijn het marxistisch collectivisme (maatschappij-ordening) getypeerd door één groot, super- of totaal collectief en talloze deel-, sub- of partiële collectieven) en de pre-marxistische collectieven als de zgn. 'mir' (de Russische dorpsgemeenschap met haar intense samen- en ineenleving; // 'artel') of als de christelijke 'sobornost' (het mystieke lichaam van Christus in orthodoxe zin of als de collectiviteit in de zin van Kropotkin (Russisch anarchisme).

-- (2) **Het Israëliische kibboets-type**, dat, begin XX-ste e., door uitwijkelingen uit Oost -Europa met socialistische idealen gesticht werd en nu omtrent 3,5 % der bevolking totaliseert.

-- (3) **De Summerhill Schools** die door A.S. Neill, de stichter en leider in 1921 van de grond kwamen: zij waren kleine repressievrije cellen binnen een autoritaire maatschappij, - waarin geen kind (repressief) gedwongen werd tot leren en aan een autoriteit gebonden, - waarin ieder kind zelf ontdekken moest wat het wilde en, zoveel mogelijk, samen met de andere kinderen, het schoolleven regelde (zgn. 'directe' democratie).

Uit die historisch vooropgaande modellen groeiden, sedert 1968, de zgn. kinderlâden, communes, jeugdwooncollectieven.

AII. De studentenbeweging (en).

Te Berlijn, in 1968, ontstaan in leegstaande winkelpanden (Laden, mv. Läden), door toedoen van de zgn.'Aktionsrat zur Befreiung der Frau' (hier komt de feministische factor aan het licht), de zgn. anti - autoritair opvoedende communes.

Drie fasen kenmerken tot nog toe de zgn. studentenbeweging.

(1)a. De spectaculaire fase komt van de grond rond 1965: universitaire hervormingen zijn één der aanleidingen, maar deze worden links-radicaal gezien, d.w.z. gesitueerd in een algehele maatschappijhervorming n.a.v. dingen als heersende politieke coalities, Viëtnamoorlog e.d.m. Aldus in de Bondsrepubliek.

-- Maar de studentenbeweging is breder ! Zij is:

- 1/ een beweging gedragen door (hoog)studenten;
- 2/ zich uitend in protestacties n.a.v. universitaire en extra-universitaire knelpunten
- 3/ gemotiveerd door sub-, anti-culturele motieven.
- 4/ op wereldvlak.

- **Culturologische opmerking.**- Sub-, anti -cultuur betekent die cultuur die zich afzet tegen de zgn. super- of heersende cultuur (het zgn. establishment) der gevestigde orde. - Deze moet gezien worden op de achtergrond van de zgn. cultuurrevolutionaire underground met zijn vele uitingen als de Beat Generation (Beatniks) en later de Hippies en Communes. Mensen, jeugdigen houden het niet meer uit in de technocratische wereld, door de Verlichting opgebouwd, en vluchten desnoods (apart milieu) en / of reageren tegen de grote maatschappij en haar cultuuridealen. De gedwongen sociale rollen ("Men moet dit worden in het leven", - aldus vader), economische uitbuiting (de bezittenden worden steeds maar bezitrijker), politieke neutralisering ("Wat kan men er tegen doen?") voelen de jongeren aan als grote bedreigingen.

Welnu, deze Underground' wordt door de studenten geradicaliseerd.

(1)b. De voorbereidende fase zet rond 1955 in, in alle werelddelen :

(a) de ontwikkelingslanden met 'n zeker niveau worden erdoor aangetast : Argentinië, Venezuela; Zuid-Korea, Zuid-Vietnam, India;

(b) de communistische landen, ook, worden aangetast (= liberaliseringstendensen) : Polen, Hongarië; - China;

(c) de industrielanden kennen hun revoltes : Japan; de USA, Vanaf 1960 t/m 1968 stijgt de spanning; men denke aan Berkeley in 1964 met het civil rights mouvement. In dat alles spreekt zich het onbehagen in de cultuur uit dat vooral de westerse industrielanden teistert, maar ook enkele jonge Afrikaanse landen. - Daarbij blijft Berkeley exemplarisch:

- verzet tegen achteruitstelling ('discriminatie') van the Black Students (zwarte studenten) en tegen de vervlochtenheid van wetenschappelijk vorsingswerk ('research') met militaire doeleinden;

- bevordering van het recht der studenten op politiek op de campus en van the Student Power inzake beheer der universiteiten; - dit voor the Free Speech Movement (Vrije-spreekbeweging) in 1964; in 1965/66 rijst het verzet tegen de Vietnamoorlog.

Groepen (les groupuscules) als The New Radicals, New Left (Nieuw Links) ontstaan die zich verzetten tegen de ontvreemding (// aliënatie, - een Hegeliaans-Marxistisch begrip) van de mens: de Amerikaanse maatschappij met haar kapitalisme, technocratie en bureaucratie berooft (= ontvreemdt) de mens van zijn wat men noemt 'oorspronkelijke' mogelijkheden. Men denke aan Roszak, aan Marcuse.

-- Welke dragende ideeën steken daarachter ? Kort samengevat het neomarxisme.

Zie b.v. Henri Arvon, *la philosophie allemande*, Paris, Seghers, 1970, pp. 69/108 (*La pensée dialectique: Hegel, La gauche hégélienne* (David Strauss (1808/1374), Bruno Bauer (1809/1882), Ludwig Feuerbach (1804/1872), Max Stirner (1806/1856)), Karl Marx (1818/1883), l'Ecole de Francfort (= Frankfurter Schule: Th. Adorno (1903/1969), Herbert Marcuse (1898/1979), alsook Georg Lukacs (1885/1971) en Ernst Bloch (1885/1977)). Het zijn deze laatsten die neomarxisten zijn.

- Karl Marx heeft de Engelse economie (Adam Smith b.v.) en het Franse socialisme een Duits - filosofische en wel dialectische onderbouw gegeven, maar in materialistische zin. Dat is het zgn. klassieke marxisme.

- Waarin verschilt nu het neo-marxisme van het klassieke? De neo-marxisten

1/ doen aan cultuurkritiek (onderscheid gevestigde cultuur/ anti-cultuur; zie hoger);

2/ zij doen aan sociale psychologie (zo b.v. wordt Freud met zijn Ueber-Ich (vertegenwoordiger der gevestigde maatschappij en haar repressieve, onderdrukkende, morele regels) en zijn Es (het anarchistisch aspect, dat vanuit de driften (Eros, Thanatos) aan de repressie wil ontsnappen) in het marxisme binnengevoerd; zo ook wordt de autoritaire persoonlijkheid bestudeerd: zie verder);

3/ zij zijn anarchistisch ingesteld: het individu met zijn 'oorspronkelijke' mogelijkheden wordt benadrukt).

Ziedaar enkele leidende gedachten van Nieuw Links.

(2) De spectaculaire fase (1965/1969; vooral 1967/1968 is internationaal het hoogtepunt).

Maart 1968: universiteiten van Oost-Europa, Zuid-Amerika, West-Europa, Oost-Azië; april: aanslag op Rudi Dutschke met

weerslag op West-Duitse en Europese hoofdsteden; Columbia University (New York) met weerslag op USA-Universiteiten); mei: la révolte parisienne (Toulon, Lyon); mei en later: Madrid, Genève, Wenen, Rome, Milaan; - Belgrado, Ankara, Istanbul; - Mexico-City, Montevideo, Buenos Aires.

-- Het woord 'contestatie' (betwisting) krijgt burgerrecht: algemeen betekent het betwisting, maar nu krijgt het de betekenis van anti-culturele betwisting van de Verlichtingsidealen.

Inzonderheid in 1967 lokt het bezoek van de Sjah van Perzië en het neerschieten van Benno Ohnesorg de studentenrévolte uit aan de Vrije Universiteit van Berlijn uit en slaat dit over naar andere hogescholen en universiteiten. De leiders: Cohn-Bendit, Dutschke. Avant-garde: de SDS. Het neo-marxisme wordt gepolitiseerd en revolutionair uitgewerkt.

-- In dat klimaat ontstaat in 1968 te Berlijn de antiautoritaire commune.

(a) De aloude betekenis van commune is die van collectief. De communistische betekenis is: een groep solidair samenlevenden maar gesitueerd in de grote (totale) collectiviteit van de communistische maatschappij.

(b) De recente betekenis dateert van 1968: een woon- en leefgemeenschap op antiburgerlijke (zgn. 'dialectische') basis, maar, in tegenstelling tot de communistische 'commune', vrij (op een willekeurig tijdstip) gekozen en op terugtrekking uit de autoritaire maatschappij gesteund.

Doelstellingen: - reductie der 'individuele' aanspraken (b.v. op bezit; dus anti-kapitalistisch, anti-liberaal)

- instauratie van de collectieve samenhang der leden (dus socialistisch, maar in de vrije vorm ervan (anarchistisch).

Dit alles met een sterk politiek accent, maar dan politiek begrepen als de zelf - werkdadige medewerking van eenieder aan de opbouw van een 'collectieve' maatschappij. Het politieke accent kan direct of indirect zijn, maar het is typisch: men wil via de commune de maatschappij hervormen (maatschappijkritiek).

In dat klimaat besluit de Aktionsrat zur Befreiung der Frau tot het gebruiken der leegstaande winkels voor kinderopvoedingscommunes. In 1968, zoals gezegd.

Opm. - Feminisme, de beweging ter emancipatie van de vrouw, is oud : reeds in het oude Hellas (Euripides' Medeia b.v.) bestond zij; ook Marx (en alle socialisten) stonden ze voor: zei Marx niet dat een maatschappij toont wat zij waard is in de wijze waarop zij de vrouw opvat en behandelt ? Het is de emancipatie, ontvoogding, van al wat bevoogd (in een autoritair systeem natuurlijk) is: - arbeiders (= bazen), negers (= kolonialen), vrouwen (= mannen), die de dragende socialistische gedachte is. Algemene mondigheid ! Niet alleen de mondigheid van bevoorrechten !

Doelstellingen der tegenopvoeding.

Negatief: de afschaffing der overtollige (dus niet alle) heerschappij (= autoriteit).

Positief: dialectisering van de gezagsverhoudingen. Wat betekent dat?

(a) In de autoritaire maatschappij is de gezagsrelatie a.symmetrisch: de gezagdrager is 'subject' (d.i. actieve instantie of partner) en de bevoogde is 'object' (passieve partner).

(b) In de dialectische maatschappij is de

gezagsrelatie symmetrisch (wederkerig) : het subject is op tijd object en het object subject, volgens de wet van thesis (stelling, spraak) en antithesis (tegenstelling, tegenspraak) gericht op synthesis (samenstelling/ samenspraak of dialoog).

De paideia die daaraan ontspringt, is de volgende: de studentenbeweging wil dat eerst de personen zelf veranderd worden, wil men dat de maatschappij veranderd wordt. Maar ook omgekeerd: pas als de maatschappij veranderd is zullen de personen veranderen. Dat weten zij zeer goed. Maar daartoe staan zij het project voor: socialiseringsvoorwaarden (die de personen moeten 'socialer' maken) scheppen die de mens psychisch onafhankelijk maken! Dat betekent, inzake opvoeding, opvoeden tot groter zelfstandigheid (= zelfbepaling) en onafhankelijkheid van irrationele (niet te verrechtvaardigen) autoriteit, door middel van rationele kritiek en politiek handelen.

Op school, in de opvoeding: de onderschikkende, asymmetrische gezagsrelaties vervangen door dialectische, wederzijdse (synthetische) relaties. En dit in marginale communes, aangezien de totale maatschappij niet ineens kan veranderd worden.

-- 'Anti-autoritair' moet

a/ begrepen worden in het kader van het Pruisische klimaat dat in Duitsland een belangrijk aspect vormt (nazi-experiment);

b/ het moet ook dialectisch begrepen worden: anti- als anti-thesis naar de syn-thesis (= verzoening) toe!

(3) 1970 vv.: de verspreidingsfase der studentenbeweging. In 1969 daalt de spanning. Twee kentrekken :

a/ extremisten vervormen de studentenbeweging tot onverantwoorde dadendrang en geweldplegingen, openlijk en herhaaldelijk;

b/ diffusie (spreiding): splitsingen, infiltraties, steeds nieuwe groepen (groupuscules), radicaliseringen allerhande (extreem-links).

IIB. De autoritaire persoonlijkheid (als tegenhanger).

Als men de antiautoritaire opvoeding wil begrijpen, moet men rekening houden met de tegenhanger (de anti - thesis), de autoritaire mens.

Vgl. *Zevedei Barbu, Samenleving, cultuur, persoonlijkheid*, het Spectrum (Aula 505), 1973 (// *Society, Culture, Personality*, Oxford, 1971), vooral blz. 185vv. (*Sociale wetenschappen en het begrip persoonlijkheid*). Dit boek is, meteen, een inleiding tot de sociologie rond drie basisgedachten en, ook, rond drie klassieken (Marx, Weber, Durkheim).

-- Zie ook A.C. Zijderveld, *Institutionalisering (Een studie over het methodologisch dilemma der sociale wetenschappen*, Antwerpen/ Hilversum, Brand, 1966 (Durkheim: structuur; Weber: sociaal handelen; parallel daaraan: Gehleninstellingenstructuur; Marx: vrije-mens zelfstandigheid, los van de 'reïficatie' (tot-ding-making) ervan; parallel daaraan : realisme, nominalisme (maar sociologisch begrepen); - ook P.J. Bouman, *Fundamentele sociologie*, Antwerpen, Scriptoria, 1968, o.m. blz. 63 vv. (*De kwetsbaarheid der persoonlijkheidsstructuur*).

Als alles kritisch samengevat wordt, dan kan men de autoritaire mens terugleiden tot drie aspecten :

(1) een evaluatieve en, meteen, cognitieve stoornis;

(2) een auto-implicatieve zijde;

(3) een sociale uitloper van die twee eerste elementen, nl. de fascistoïde persoonlijkheid.

B(I) De autoritaire stoornis.

(I)a. De evaluatieve stoornis.

- Axio.logie is waardeleer (axia = waarde).- Evalueren is naar waarde schatten. Welnu, het waarderingsvermogen van de autoritaire persoonlijkheid is gestoord. Hoe ? Daartoe voeren wij de tweeledigheid van Piaget in: centration (door iets opgeslorpt worden)

Met iets rekening houden exclusief (= niet met de rest) =/ coördination (overeenbrengen van het ene met het andere) met iets rekening houden maar ook met de rest (inclusief). Welnu, axiologisch gezien is de autoritaire mens een gecentreerde, d.i. in zijn waardevoelen beperkte, omliggende, gevangene, ja, een bevangene. Daarvandaan zijn armoede. Tot daar wat betreft de subjectieve zijde.

- Objectief gezien richt het waarderingsvermogen zich op en/ of naar waarden (verwezenlijkt in goederen), normen (= regels, gerealiseerd in gedrag (= de som van de gedragingen) en naar idealen (verwezenlijkt in maximale realisaties).

Welnu, de autoritaire mens lijdt m.b.t. waarden, normen en idealen aan, wat men met Max Scheler, de grote waardefenomenoloog zou kunnen noemen, emotionaler Apriorismus, d.i. emotioneel apriorisme, bevoordeeldheid inzake waardering.

Soorten emotioneel apriorisme zijn b.v.:

emfatisch gedrag: breedspakerig, boordevol overlopen van een of ander ideaal of mens of wat ook;

cynisch gedrag: hard en zakelijk en schaamtevrij, maar gepassioneerd een doel nastreven;

fanatiek gedrag: a.h.w. de synthese van emfase en cynisme; de fanaticus is een begeesterde (schwärmerisch, zeggen de Duitsers), een zeloof, met de hardheid van de cynieker, maar ook met de geestdrift van de emfaticus, de dweepzuchtige.

Emotioneel apriorisme is dus de een of andere vorm van doorgezette, gecentreerde (bevangen) behartiging (instauratie) van een waarde. Meer nog, hij 'huldigt', 'sacraliseert' (behandelt alsof het over iets heiligs ging) de een of andere waarde. Hij verabsoluteert (ab.solutus = los van de rest, absoluut, volstrekt) ze, beschouwt ze alsof zij onvoorwaardelijk was, relateert ze niet (stelt ze niet in betrekking tot iets anders). Hij vereert, ja, aanbidt ze.

- Voorbeelden van gestoord evalueren.

(a) Historisch: de geschiedenis kan gekarikaturiseerd gewaardeerd worden:

(a)1. de nieuwlichter waardeert het nieuwe om het nieuwe; zo b.v. de contestant is direct gewonnen, zonder nadenken (kritiekloos) voor een 'alternatieve' oplossing van de problemen: de neoloog verabsoluteert het nieuwe;

(a)2. de integrist, daarentegen, verabsoluteert het oude, het bestaande en hij wil het 'integer' (gaaf, ongeschonden) bewaren in zijn integriteit;

- logisch gesproken is hier een gestoord modaal bewustzijn: de ene vereert het mogelijke (neoloog), de andere het feitelijke (integrist) : de ene is utopist, de andere conservatief.

(b) Cultureel : de overtuigingen en haar inhouden kunnen karikaturaal gewaardeerd worden :

(b)1. de fideïst verabsoluteert het geloof (fides);

(b)2, de sciëntist verafgoodt de wetenschap; net zoals de twee voorgaande voorbeelden gat het hier over louter antithetisch gedrag (waarderen met miskenning van de synthese (wat dialectisch zou zijn!

(c) Sociaal: - negerhaat en fanatiek huldigen van zgn. negerauthenticiteit ('authenticité africaine') zijn gepolariseerde waarderingsstoornissen,

- antisemitisme (betekent eigenlijk jodenhaat) en zionisme zijn, eveneens, antithetische (gepolariseerde, antagonistische) waarderingsstoornissen;

- kapitalisme en communisme zijn dat ook, nl. als emotionele apriorismen.

(I)b. De cognitieve stoornis.

- Epistemologie is kennis-, wetenschapsleer. - Cognitie, kennis is besef hebben van de toedracht van iets. Welnu, het kenvermogen van de autoritaire persoonlijkheid is gestoord. Hoe? Simplistische 'ongenuanceerde' beweringen zijn het symptoom van die storing. Tot in het cassante en rigide toe: kwetsend en moeilijk te veranderen.

C.S. Peirce spreekt van nukkige overtuigingen, gekoppeld aan vrees voor overtuigingsverandering.

-- De singuliere (individuele) vorm leidt, zegt hij, tot de method of tenacity : op dezelfde vraag volgt steeds hetzelfde antwoord met uitsluiting van enig ander antwoord (let op het exclusieve). --

-- De collectieve vorm leidt tot, wat Peirce heet, method of authority : op dezelfde vraag volgt steeds groepsgewijze hetzelfde antwoord; m.a.w. de nukkige toevalligheid van de individuele vorm is gekoppeld aan de doffe willekeur van de gelijkgezindheid van de groep.

-- Deze gelijkgezindheid kan syn- of diachronisch bekeken:

(a) synchronisch: de ouders, maar ook alle andere gezagsvormen die de gevestigde orde (establishment) vertegenwoordigen, hebben het onvoorwaardelijk voor het zeggen (ge.zag; ge.zeg);

(b) diachronisch: het verleden wordt gehuldigd (geromantiseerd, maar dan 'romantiek' in de pejoratieve zin); het bestaande wordt gehandhaafd;

-- modaal besef, maar gestoord: het andere en nieuwe wordt onvoorwaardelijke afgewezen, het gelijke en het oude evenzo vastgehouden. - ja, het oude wordt als noodzakelijk, het nieuwe als onmogelijk aangevoeld. Ieder metabletica (Vandenbergh), iedere dialectiek (Hegel), iedere kinesis (Heraklitus) is uitgesloten! Chauvinisme (groepsvooroordeel t.o.v. zichzelf als groep), familialisme zijn hier niet ver meer.

- **dyadisch denken.** - Algemeen getypeerd is het denken van de gestoorde mens een zwart - wit - denken : de werkelijkheid (het object van het kennen, wordt, in een partitie (opdeling) verdeeld in twee domeinen, een bevoorkeurd deel en het complement, dat afgekeurd wordt (differentialisme, discriminatie). Monoïdeïsme zegt men ook, d.i. door één (monos) idee (d.i. gedachte) beheerst zijn, met als tegenhanger veroordeling (verkettering, Verteufung (als duivels bestempelen)) van het complement.

(goed)

(slecht)

(complementeren van de differentia, fanatica)

Cognitief gesproken is de taal van de fanaticus een retorische (welsprekende taal waar eerst de stelling en dan de bewijzen ter sprake komen), ja, eristische (twistzieke) taal, - niet de logische taal (waarin eerst de bewijzen en, als resultaat ervan, de stelling ter sprake komen). Het vooroordeel benevelt het oordeel. Sofistisch !

B(II) De auto-implicatie.

De storing is de aanvang, maar de auto-implicatie, d.i. het feit dat de autoritaire mens er zelf in betrokken is, is er het egogisch (ik-kundig) aspect van. Dit heeft een dubbel uitzicht: Identificatie en differentiatie.

(a) Identificatie - Dit is het feit dat het ik van de autoritaire mens zich identificeert (vereenzelvigt) Met de waarden, normen en idealen die hij verafgoodt in de mening dat hij ze zelf in zich en zijn leven verwezenlijkt (en er zo gezien mee samenvalt).

Perfectionisme toont zich hier : men wil ten allen prijze perfect beantwoorden aan het gestelde ideaal. Narcissisme (Narcissus ziet zichzelf in de waterspiegel en wordt op z'n spiegelbeeld verliefd) ook: in de mate dat men meent het ideaal in zich te verwezenlijken, idealiseert men zichzelf. Ja, men gaat zichzelf overwaarden en, cognitief, kent men niet het werkelijke ik, maar het geïdealiseerde ik (men ziet zichzelf op een voetstuk, verstandbeeld!). Bijbels is dat hoogmoed. Grieks: hubris, grensoverschrijding door zelfoverschatting.

(b) Differentiatie.- Deze is dubbel:

a/ vooreerst weet men ergens zeer goed, maar onuitgesproken, dat men niet het ideaal realiseert (het verschil tussen ideaal en werkelijk ik; de eerste differentia (= verschil);

b/ dan poneert men dat de anderen zeker niet het ideaal verwezenlijken (het verschil tussen ideaal en de anderen; de tweede differentia). Laat ons dit analyseren aan de hand van Jezus' parabel: de farizeeër zegt : Mijn god, ik dank u omdat ik niet ben als die tollenaar daar". Hij ervaart zich als goed, de andere als slecht. Dyadisch! Wit-zwart! Dat is het tweede verschil (ideaal/ anderen): daaraan ontspringt kwaadsprekerij en laster (war in de propaganda aan het werk is!).

- Deze taal heeft vele vormen:

(i) Psychiatrisering: men spreekt over de anderen in psychiatrische taal (Hij is krankzinnig! hij is schizofreen!);

(ii) moralisering: men spreekt over de andere in morele (ethische) termen (Hij is slecht, boos);

(iii) ironisering: men spreekt over de andere in belachelijk makende termen (Hij is belachelijk! Bezie dat eens!) tot in het sarcastische toe (sarkasmos = ontvlezing, of lever: tot in het vlees treffen!); let daarbij op het verschil tussen ironie, resp. sarcasme, enerzijds, en, anderzijds, humor (die zachtzinnig, welwillend is).

-- In dit verband komt de tegenstelling tussen de wetenschappelijke methoden hier van pas:

- **de sciëntist** (behaviorist) beschouwt instinctief de medemens als nicht-Ich (Schopenhauer), als object van koele, afstandige blik;

- **de hermeneutiker** (fenomenoloog), daarentegen, treedt met de medemens in een Ich-Du-Beziehung (ik-gij-relatie: Martin Buber) en beschouwt hem, Schopenhaueriaans uitgedrukt, als Ich-noch-einmal (= ik-nog-eens),- wat, zoals hoger gezegd (blz. 26), objectieve blik niet uitsluit maar adequater maakt (intersubjectieve zijde van contact). Welnu, de autoritaire mens ziet de andere enkel als object, treedt niet in persoonlijke voeling met hem.

De ‘andere’ is, hier, diegene die zijn wereldbeeld en levensbeschouwing niet deelt: persoonlijke voeling, binnen de bevangen zienswijze hem eigen, is maar mogelijk met gelijkgezinden (dezen zijn hem-nog eens!). De ‘anderen’ zijn ‘nicht-Ich’!

Maar er is een tweede differentiatie, nl. die welke het zgn. eerste verschil - ideaal / werkelijk ik - betreft. Laat ons daar nu maar op ingaan.

Het ideaal is nooit volkomen realiseerbaar: in eigen leven ondervinden wij die onmacht. - De narcissist voelt zich van z’n voetstuk gehaald. Daarvandaan zijn teleurstelling (frustratie geheten, als dit hem tot stoornis wordt) Meer nog : schuldgevoel (men is te kort geschoten) en schaamtegevoel (men is beschaamd in het feit dat men te kort geschoten is) begeleiden die teleurstelling.

- De open, schuldbekennende mens die berouw heeft, neemt dat te-kort-schieten op zich, maar de narcissist die dit niet verdragen noch verwerken kan, doet twee dingen:

a/ hij verdringt onbewust (onberedeneerd) die teleurstelling, ja, hij onderdrukt ze (bewust); - dit is het niet - willen - geweten hebben (Heidegger), de mauvaise foi (kwade trouw,- J.-P. Sartre), -iets onaangenaams niet tot het bewustzijn laten doordringen; - dit is de strikt egologische zijde (reflexieve zijde);

b/ maar er is een tweede, intersubjectieve, resp. sociale zijde (aliorelatieve kant van de zaken): - de gekwetste narcissist projecteert buiten zich wat hij in zich weet (De pot verwijt de ketel dat hij zwart ziet; hij verwijt aan de andere wat hij aan zichzelf verwijten moet (Zij zijn ook niet beter!));

- hier situeert zich ‘scapegoating’ het zondebokmechanisme: dat waarmee men in zichzelf afrekent, schrijft men aan de andere toe, die, dan, nog slechter, krankzinniger, lachwekkender is dan hij reeds was; ja, hij wordt, dan, zo ‘anders’ (slecht, krankzinnig, belachelijk) dat hij een gevaar betekent : men ziet dan ‘complot’ in dat ‘andere’ (= vijandige) kamp; dan ontstaat agressie tegenover zo’n gevaar en bedreiging; bedreiging roept aanvalsgesindheid (agressiviteit) op; de anderen zijn immers afwijkelingen, schuldigen, omkeerders der bestaande orde.

Opm. Nietzsche merkt op dat er, bij differentiatie tussen geïdealiseerd ik en ideaal, nog een andere reactie mogelijk is, nl. men valt het ideaal zelf aan: ressentiment. De vos zegt “De druiven zijn te groen” (Het ideaal is onwerkelijk). Om niet zichzelf te moeten van z’n voetstuk halen, haalt men het ideaal zelf naar beneden!

“Niet ik ben schuldig, maar het ideaal (norm, waarde) is vals”! Dat is nihilisme ! Zoiets doet de autoritaire mens niet : daartoe is hij te waardevast!

B(III) De fascistoïede Persoonlijkheid.

Daartoe moeten wij, nevens evaluatief - cognitieve stoornis (centratie tot verabsolutering toe, - een sterke vorm van perspectiviteit of reductie) en het koppel ‘identificatie/ differentiatie’ (het ik al dan niet identisch met het verabsoluteerde), het begrip ‘macht’ invoeren.

- Macht is het vermogen, bij zichzelf of bij anderen, beperkend op te treden daar waar kansen bestaan tot verwezenlijkingen.

Dyadisch is hier weerom de autoritaire mens :

de sterken / de zwakken

(// de goeden / //de slechten)!

De sociale ladder (rangorde) speelt hier een dyadische rol :

Bovenschikking/ onderschikking.

De sterken, resp. bovengeschikten hebben het (volstrekke) initiatief en recht tot bevel (Befehl ist Befehl); de zwakken, resp. de ondergeschikten de plicht tot uitvoering en gehoorzaamheid. Bij deze laatsten leidt dit tot traagheid (inertie: men leert initiatief af) en nijd (men benijdt de initiatiefgerechtigden). De nijd is nog actiever dan de traagheid: zij wacht totdat de bevordering komt om dan ook te kunnen 'heersen'!

- Dit leidt tot een hiërarchische maatschappij: de sterken heersen, de zwakken worden beheerst volgens een streng ordebeginsel. - Antithetisch is bij de ene alle activiteit (subjectiviteit), bij de andere alle passiviteit (object-zijn): tot synthese komt het niet (gedeelde activiteit, gedeelde passiviteit). Dit in dialectische taal.

- Dit leidt, bij bedreigdheden, tot angst : angst leidt tot minorisering van de andere (Hij mag niet gelijk worden!), tot verzondebokking (Hij moet er onder gehouden worden met alle middelen: concentratiekamp, inquisitie, Goelag-archipel groeien uit die agressie die voorkomt in plaats van te genezen!).

Dit alles gebeurt als men de gevestigde orde sacraliseert. En als men deze sacralisering met machtsmiddelen waarborgt.

Bibl. - Th. W. Adorno, *The Authoritarian Personality*, New York, 1950. - Milton Rokeach, *The Open and the Closed Mind*, New York, - 1960.

Opm. - Men mene nu niet dat alleen de fascist in de strikte zin autoritair is - deze vergissing begaat men wel meer, vooral in linkse middelen waar la bonne conscience, het geruste geweten, overheerst: de sciëntist die ieder religieus geloof neerhaalt en met machtsmiddelen onderdrukt, is autoritair; de fideïst die ieder wetenschappelijk en/ of persoonlijk onderzoek neerhaalt (als 'gevaarlijk') en dit met (inquisitoriale) machtsmiddelen kracht bijzet, is autoritair. Er is geen enkele levensbeschouwing die niet voor gestoorde waardering, discriminatie en machtsaanwending vatbaar is; wel integendeel. Dat is Bijbels gezien 'deze wereld'. Dat is wellicht 'de' zonde bij uitstek.

IIC. De maatschappelijke verwevenheid van de autoritaire mens.

De autoritaire mens is geen afgezonderd fenomeen : hij hoort thuis in een systeem, de autoritaire maatschappij.

Doch laat ons eerst, met Prof. J. Kruithof, *De zingevoer*, Antwerpen, 1968, blz. 467, wetenschappelijk omlijnen wat 'maatschappij' is: Zij is een relatief autonoom macrosociaal systeem dat alle voor het sociale leven noodzakelijke systemen als subsystemen bevat. Men ziet: deze definitie is systeemtheoretisch opgebouwd rond het begrip 'systeem', centraal begrip in de huidige menswetenschappen. Het sociale leven is functie van systemen; deze systemen zijn subsystemen binnen het totale of supersysteem dat juist daardoor betrekkelijk zelfstandig en van grote omvang (macro-) is: gezin, onderneming, sportvereniging, school enz. zijn dergelijke subsystemen.

-- De maatschappelijke verwevenheid van (anti-)autoritaire opvoeding werd het eerst door letterkundigen gezien: Heinrich Mann, *Der Untertan*, 1918! De 'onderdanige' mens aanbidt de macht doordat hij in een machtsaanbiddende kapitalistische en paternalistische samenleving is opgevoed.

C(I) Het psychoanalytisch aspect: Familialisme.

Familialisme betekent het feit dat de familie, het gezin met name, een doorslaggevende rol speelt in het leven, het sociale en opvoedingsleven. O.m. Wilh. Reich (1930), Horkheimer, Fromm en Marcuse (van de Frankfurter Schule, 1936), - later I.A. Caruso, *Soziale Aspekte der Psychoanalyse*, 1962) wezen op het gezinsaspect, maar Freudiaans bekeken.

2.3. Natuurfilosofie, Derde jaar 1974-197.

-- Het gezin speelt 'n rol doordat in zijn kader driftonderdrukking plaats vindt, nl. bij het kind. Zo wordt het willens nillens gevormd in de richting van de gevestigde maatschappij: het krijgt de gewenste eigenschappen. Caruso zegt dat reeds in het gezin het kind de neurotische triade bijgebracht krijgt nl.

- **angst** (een vrees maar voor iets dat men niet juist omschrijven kan; wanneer deze onwezenlijke vrees zich rond een soort dingen vastzet - b.v. een handdruk, waarbij men duizelig wordt-, dan wordt zij tot dwangvrees of fobie);

- **aanvalsgezindheid** (agressie) (een neiging, de mens aangeboren, tot vernietiging hetzij van zichzelf hetzij van anderen; Freud verbindt ze, op zeker ogenblik, aan de zgn. doodsdrijf, Thanatos, n.a.v. de dood van Sophie Freud, z'n van griepepidemie gestorven dochter (1920) -, de tegenhanger van Eros);

- **schuldgevoel** (een gevoel ergens (maar men weet niet juist aan wat) schuldig aan te zijn, dat op iemand drukt en z'n gedrag, bewust maar nog meer onbewust, bepaalt).

- '**Neurose**' is een soort gedrag, nl. waarbij het gehele gedrag beheerst wordt (dominante) door een pijnlijke ervaring die men niet kunnen verwerken heeft en die, verdrongen (ondergedoken in het onbewuste), blijft nawerken. In tegenstelling tot de psychoses heeft de neuroticus of neurotica een zeker inzicht in eigen ziekte-toestand. Zo'n onverwerkte, nawerkende pijnlijke ervaring heet men (complex' (b.v. bij Freud : Oidipoescomplex; Oidipoes doodde, onbewust, z'n vader, Labos, en huwde z' n moeder, Jokaste; de jongens in het gezin, uit (door hem als 'verboden' aangevoelde) liefde tot zijn moeder, haat, onbewust, z'n vader; omgekeerd het meisje, uit vaderliefde, haat haar moeder; - volgens Freud duikt deze 'pijnlijke ervaring' in de kinderjaren onder maar blijft zij nawerken en wel storend (daarvandaan neurotisch gedrag)).

- Wat *Heinrich Mann, Der Untertan*, ziet, is de maatschappij voor W.O. I in Duitsland, met haar hard zich doorzettende bourgeoisie: deze is, aldus Caruso, beheerst door een type, nl. een individu **(1)** van het mannelijk geslacht, **(2)** reeds van jaren, **(3)** van het blanke ras, **(4)** van de burgerlijke klasse. Tegenover dat heersertype is zowel de vrouw als het kind 'Untertan', ondergeschikt, en, daardoor, ook onderdanig (ernaar gegroeid). De zgn. vaderfiguur basis van het paternalisme of absoluut bevorderingssysteem.

- Freudiaans gezien klinkt dit als volgt. - De zgn. driften, steeds tweevoudig (// Empedokles!) door Freud opgevat: libido en ik-driften, erotiek en agressie, levens- en doodsdrijf, lustbeginsel en realiteitsbeginsel, immanente en transcendente lust, deze driften, dus, of 'instincten', zoeken, reeds bij het kind, een uitweg, een uitleving.

- Maar daar is de cultuur met haar verboden (eros en thanatos mogen niet uitgeleefd worden); daarvandaan het (zeer vroege) conflict tussen instinct en cultuur.

-- Anders gezegd: - het Es, d.i. de genealogische erfenis waarin die driften zich situeren met haar drang (dynamiek) tot uitleving, enerzijds,

- het Ueber-Ich, d.i. de socio-culturele normen, waarden idealen, die 'verinnerlijkt' (geïnternaliseerd) zijn, nl. in het 'geweten', maar, aldus Freud, hetero.noom, d.i. van buiten uit opgedrongen, blijven, anderzijds, en die de uitleving van seks en dodingsdrang verbieden, ziedaar het

conflict.

Welnu, in het gezinsverband, werkt de socio-culturele positie van vader, moeder, kind telkens anders: de vader kan zich het beste uitleven (zijn machtspositie laat het hem toe), maar de vrouw en het kind kunnen dit veel minder of zelfs niet; daarvandaan de neurotische kentrekken nl. op grond van die niet-uitleving, onderdrukking en/ of verdringing.

Zo ontstaan zwakke persoonlijkheden, ‘onderdanen’, die onderdanig leren zijn, en die, zo gekneed, ideale dienaars van de autoritaire maatschappij worden, reeds van in het gezin. Volwassen, mondig worden zij nooit.

Opm. - Es, Ueber-Ich, maar ook Ich, d.i. het zelfstandig beginsel in het zieleven, volgens Freud, van binnen uit beheerst door het Es (le ça) en het Ueber-Ich (le Surmoi) en van buiten uit door het zgn. realiteitsbeginsel (de socio-culturele context waar het ik gesitueerd is). Het Ik moet de conflicten tussen de psychische ‘instanties’ (Es, Ueber-ich; - realiteitsbeginsel (cultuur)) verwerken. Recentere psychoanalytici onderscheiden nog: - ‘Selbst’ (zelf), d.i. het bewuste aspect van het Ik; - Ich-Ideaal (Ik-ideaal), d.i. het autonome Ueber-Ich, het narcissistische aspect van het ik (= wat men graag zijn zou; het persoonlijke ideaal).

- Welnu, in het autoritaire systeem is het ik zwak, onmondig, onvolwassen, al te bevaderd! Men ziet het nauwe verband tussen de vaderfiguur en het Ueber-Ich (de angstvalligheden die de vadercultuur aankweekt in het Ich). Aldus Freudiaans gezien.

C(II) Het economisch aspect: kapitalisme.

Kapitalisme is dat maatschappijstelsel waarin

a/ de economische rijkdom (bezit, enz.) en

b/ de politieke macht (de staatsordening) - niet zoals in een feodaal systeem in de handen van de grootgrondbezitters maar - in de handen van de burgerij is. - Wat economie is, daarover straks meer.

Welnu, de industriële bourgeoisie heeft belang bij autoritaire opvoeding. Zwakke persoonlijkheden passen in haar opzet, zelfverrijking en machtswinst.

-- Haar vertrekpunt is schaarste-economie. In een toestand van tekort is macht (heerschappij) het enige middel om bestaanszekerheid te verwerven. Dit betekent dat angst (omwille van de bedreigde bestaanszekerheid) de dralende emotionele ondergrond is. Wie geld heeft en macht, kan zich alles aanschaffen; de anderen moeten maar tevreden zijn met wat nog rest!

Kapitaalvergroting is het middel bij uitstek om heerschappij te verwerven: daarvandaan marktverovering en kolonialisering! - Daartoe is werklust, tucht, presteervermogen, concurrerwil nodig; om dergelijke kwaliteiten aan te kweken is een gedresseerde mens nodig. Daartoe is een repressieve opvoeding nodig: reeds van kindsbeen af moet ‘het’ erin gekweekt worden!

Onderworpenheid is de regel! - De autoritaire mens is immers een rol-mens, hij moet zijn rol kunnen spelen in het systeem; zijn rol “(het realiteitsbeginsel samen met het Ueber-Ich leggen hem die rol van buiten en van binnen uit op!) domineert hem: hij is een functie-wezen, geen autonoom (zelf - bepalend) subject, verantwoordelijk voor zichzelf en de maatschappij; hij is te veel ‘object’ (lijdelijke instantie in sociaal kader).

Marx zou zeggen: hij is entfremdet (van zichzelf door een andere ontvreemd); Riesman: ‘otherdirected’; Marcuse: eendimensioneel!

C(III) De wisselwerking tussen familisme en kapitalisme.

Het verband tussen gezinsstructuur en economisch systeem blijkt nog uit de ontwikkeling van beide:

(a) het vroege kapitalisme is gekenmerkt door de familiale verwerving der economische positie : productie (= het tot stand brengen van economische goederen) net als consumptie (= het verbruiken van economische goederen), de twee grote aspecten van het economische leven, geschieden in zeer hoge mate in gezinsverband; binnenshuis en thuis werkende personen spelen een hoofdrol; - dit werkt de patriarchale structuur met haar onderdrukking in de hand (patriarch = aartsvader);

(b) het huidige kapitalisme is gekenmerkt door zgn. Twee-generatiegezinnen : die gezinnen worden steeds minder productie - eenheden maar blijven wel consumptie - eenheden;

- het productieproces is in de handen, steeds meer, van ondernemingen, en liefst de grote, waaronder zgn. multinationals steeds sterker te voorschijn treden als grootmachten;

- dit heeft als gevolg meer uithuizige arbeid, waardoor de patriarchalisering in de hand gewerkt wordt: inderdaad, de huidige ouders ondervinden steeds meer de gezagscrisis op grond van uithuizigheid der kinderen; scholen, werkplaatsen bepalen de geest van de leden van het gezin, samen met pers en media b.v.

Besluit: het autoritair systeem heeft een evolutie die het structureel ondermijnt !

Uitweiding over economie.

(I) Situering van het begrip 'economie'.

(a) **Uitgangspunt:** de axiologie of waardeleer, maar dan deze gecombineerd met het menselijk handelen, dat in de zgn. actietheorie of praxeologie (praxis = praktijk) bestudeerd wordt. Welnu, menselijk handelen is gemotiveerd, en wel door een hoogste waarde, nl. het geluk of het heil: de wil om gelukkig te zijn onderbouwt ons handelen. Dit impliceert dat eudemonologie (geluksleer), resp. soteriologie (heilsleer) een onmisbaar onderdeel van alle axiologie is en, ook, van alle actietheorie.

- Van hier uit begrijpt men = ethica (moraaltheorie): de gewetensvolle mens is die mens die het geluk, resp. de verlossing (heil) van zichzelf en de anderen wil (geluk is een plicht);

- esthetica (kunst- en schoonheidstheorie): de schoonheidsgevoelige, resp. artistieke mens is geluksgevoelig (schoon is wat stemt tot geluksgevoel); men kan zich een geluksloze wereld moeilijk als schoon voorstellen.

(b) Wat is, nu, economie?

- Daartoe moeten wij, in de axiologie, resp. praxeologie het spaarzaamheidsbeginsel invoeren (economieprincipe). Petrus Aureolus, een middeleeuwer (+1322), later Ockham (1300/1350) formuleerden dit principe: "De beginselen (resp. zijnden) moeten niet nodeloos vermenigvuldigd worden". Dit begrijpt men als men van de 'doel- (middelen) - verhouding' uitgaat: "Om het doel te bereiken moe men de middelen niet nodeloos vermenigvuldigen". Rationeel (in de zin van 'doelmatig') handelen wordt zo gedefinieerd. Of nog: methodisch handelen (het tegengestelde van toevallig handelen).

- **Toepassingen:** technisch gedrag en economisch gedrag als rationeel - gedrag is 'economisch' (in de zin van 'spaarzaam').

(b)1. Techniek.

Technè = kunstvaardigheid, methode.

- Techniek is het geheel van verrichtingen (samen met de werktuigen en de vaardigheden) nodig om iets tot stand te brengen. De besparing ligt in de werktuigen, in de werkhandelingen, in de tijd waarin deze uitgevoerd worden. .

-- Techniek betekent, heel bijzonder, het geheel van verrichtingen (werktuigen, werkhandelingen, tijdsduren) eigen aan de toegepaste exacte wetenschappen, waardoor de natuurlijke, maar door menselijk toedoen omgeschapen realiteit dienstbaar gemaakt wordt aan de mens. Men verwarre dus niet techniek met 'machine' (als mechanisch werktuig begrepen). Wel is techniek 'machine' als doelgericht systeem. Het kenmerkende van technisch gedrag (b.v. sporttechniek, kunsttechniek - b.v. van een pianist) is besparing van materie (verkleining, miniaturisering), energie (arbeid =, inspanningsvermindering) en informatie (redundantie- of overtolligheidsvermindering: met minder tekens meer informatie doorgeven).

--- De techniek heeft een hele geschiedenis:

a/ van louter empirisch (Egyptische piramiden, Indische rotstempels; Chinese muur, Maya - zonnetempels, niet zonder paranormale begaafdheden gerealiseerd!) - handwerkfase -,

b/ is zij geëvolueerd tot de moderne wetenschappelijke techniek op exacte natuurwetenschappelijke basis (allereerst), / in twee tijden: machinefase (+/- 1770 :industriële revolutie) en automatie-fase (+/- 1950 : cybernetische revolutie, d.i. informatieverwerkende machines gebruikende fase).

- Deze moderne tijd is meteen technocratie geworden : onze hele cultuur wordt gedomineerd door de moderne technieken!

Opm. - Technologie heeft meer dan één betekenis: de ene schrijver gebruikt dit woord voor techniek, resp. techniektheorie, de andere verstaat dit als 'theorie van de bewerking van grondstoffen en kunstproducten' in de industrie, volgens mechanische, fysische of chemische behandelingswijzen.

(b)2. Economie.

- Oikos = woning, thuis. Nomia = ordening. Oikonomia huiselijke ordening; huishoudingskunst. Oikonomia politikè = de huishoudingskunst in dienst van de polis, staatshuishoudkunde.

Economie kortweg betekent dit laatste.

- Het woord 'economie' heeft twee hoofdbetekeningen:

a/ de feitelijke economische toestand (van een streek, een land, de wereld : de Belgische economie b.v.);

b/ de wetenschap die zich met de economie bezighoudt.

Laat ons nu zien hoe het spaarzaamheidsbeginsel hier werkt.

(II) Grondbegrip der economie.

Als actiewetenschap is economie zuiver economisch; als sociale wetenschap is zij sociologisch. Daarvandaan twee zijden die wij enigszins apart behandelen.

(II)A Strikt economische grondbegrippen.

AI. Algemeen.

I(1) Object van economische reflexief is het menselijk handelen met zijn gevolgen. Dit maakt de economie tot een menswetenschap, en wel een actiewetenschap.

- Welk type van handelen? Economisch handelen is een keuze-handelen (kieskeurig!), - nl. enerzijds worden de noden, resp. behoeften gezien en, anderzijds, de beschikbare mogelijkheden tot bevrediging ervan: zij worden afgewogen;

- Met een minimum aan middelen (mogelijkheden) - het tegengestelde van verspilling - het maximum aan behoeftebevrediging realiseren - ziedaar de bedoeling van de economisch handelende mens.

=/ De zgn. wegwerp- overvloeds-, verspillingseconomie, waarin wij, voor de oliecrisis vooral, leefden, zondigt tegen het economisch basisbeginsel. Economie is wezenlijk schaarste - economie!

I(2) a. Behoeftte moet niet te materieel begrepen worden: wij hebben kleren, een bed, eten, ontspanning, enz. nodig; maar wij hebben ook culturele behoeften (film, toneel, - zelfs godsdienst heeft bijbel, kapel, enz. nodig!) en deze hebben een materiële zijde!

b. Geld moet niet als het wezen van economie verstaan worden : er is een financiële zijde aan alle economie, sinds de Ludiërs het geld, d.i. de symbolisering van economische waarde, uitvonden; inderdaad; materie, energie en informatie als economische goederen kunnen in geld (waarde) uitgedrukt en verhandeld worden.

-- Op zich is geld een zeer spaarzaam iets: i.p.v. het M, E, I - gegeven zelf verhandelt men er het symbool van! Een stukje papier (bankbriefje) is gemakkelijker te hanteren dan een zak tarwe!

c. Economie is tweezijdig: opbouwend - productie, voortbrengend en afbrekend - consumptie, verbruik. In de opbouw speelt de arbeid een centrale rol. Arbeid, in tegenstelling tot spel, is tot - stand - brengen van economisch nut, en wel tweevoudig:

a/ van niet-nuttig tot nuttig (een grondstof tot bruikbaar metaal omvormen b.v.);

b/ van minder nuttig tot weer nuttig (dit metaal tot 'n hamer omsmeden b.v.).

Men ziet dat het nuttigheidsbegrip centraal is, o.g.v. doelmatigheid (als behoeftebevrediging).

AII. De economische sectoren (inhoudelijke zijde).

IIa. Synchronisch.- Er zijn drie sectoren in het economische leven :

a/ de primaire sector (landbouw, veeteelt, visvangst; steengroeven); - deze staat het dichtst bij de natuur (primair);

b/ de secundaire sector (de nijverheid: 21 verwerkende sectoren - confectie, textiel, b.v. - en de éne bouwsector);

c/ de tertiaire sector (de diensten: onderwijs, handel, openbare diensten, bank- en financiewezenen, transport, gezondheidszorg, pers, reclame, horeca, enz.)

IIb. Diachronisch.- Deze drie sectoren vertegenwoordigen ook 'n historische progressie: de agrarische economieën zijn de oudste; de industriële ontwikkelen zich later; de dienstverlenende (waarin het aantal mensen dat met economische bedoelingen anderen ten dienste staat, zonder verwerking (= industrie) of landschapsverandering (prim.), steeds toeneemt) komen daarna, de twee voorgaande terugdringend.

-- Hier kunnen wij het koppel 'onderontwikkelde-, resp. ontwikkelingseconomie / ontwikkelde economie' invoeren: de onderontwikkelde economieën zijn sterk agrarisch; de ontwikkelde zijn industrieel-dienstverlenend (met sterk teruggetreden agrarisch element).

(II)B. Socio-economische grondbegrippen.

Voor Karl Marx b.v. is economische activiteit niet afzonderbaar van de samenleving der mensen. Daarom zullen marxisten de driedigheid 'agrarisch/ industrieel/ dienstverlenend' van Colin Clark nuanceren door een tweede driedigheid: feodaal/ kapitalistisch/ socialistisch (Waarbij het primitieve systeem buiten beschouwing blijft, gezien zijn kleine relevantie).

Ba. Een tweeledigheid o.g.v. centralisering van het economische leven :

a/ vrijemarkteconomie, voorgestaan door het economisch liberalisme, dat de eerste, de strikt economische zijde, als dominante laat spelen als geluksformule;

b/ geleide economie, voorgestaan door het socialisme waarin centrale planning (de topperheid = centrum van de maatschappij als supersysteem) ingrijpt.

Meestal zijn zij op onze dagen gemengd.

Bb. Op die achtergrond verstaat men de driedigheid :

- feodaal systeem: een groep grootgrondbezitter (adel!);

- kapitalistisch s.: de burgerij de industriële vooraf;

- socialistisch s.: het proletariaat, resp. de grote massa der werknemers;

telkens gaat het om **1/** de economische rijkdom en **2/** de politieke macht als inzet.

De marxisten zijn niet enkel economische democraten (vrij spel op economisch gebied; // liberalisme), ook niet enkel politieke democraten (het volk - demos - beheerst - kratia - de polis, de staatsmacht); zij zijn allereerst sociale democraten (Sozialdemokratie): de wezenlijke productiemiddelen (fabrieken, gronden, kapitalen, enz.) zijn gecollectiviseerd om de productieverhoudingen (// klassenverhoudingen) sociaal te maken. De werknemende massa is maar economisch en politiek vrij als zij de economie en de politiek in handen heeft en de klassen afschaft. Daardoor schaft zij de autoritaire structuur der louter economisch-politieke democratie af en institueert een sociale (versta: niet een deel van de demos, het volk, maar de totaliteit van het volk vrijmakende) democratie.

(II)C. Typologie der maatschappijen.

1. Agrarisch: **1a.** feodale basis :

1a(i) niet-fascistisch :India;

1a(ii) fascistisch: een aantal Zuid-Amerikaanse staten; Portugal (voor de rev.)

1b. socialistische basis : Cuba, Rood China.

2. Industrieel:

2a - kapitalistische basis :

a(i) klassiek kap.: Engeland, Duitsland in de XIX-de e.;

a(ii) neokapitalistisch syst. : Euromarkt;

a(iii) fascistisch regime: Nazi - Duitsland; Spanje;

2b. socialistische basis: Sovjet Rusland.

3. Dienstverlenend :

Neokapitalistisch : USA

- Neokapitalisme is gekenmerkt door

1/ ophoping van kapitaal en economische macht (grote trusts, multinationals) en

2/ staats tussenkomst t.v.v. die grootmachten.

- Fascisme is gekenmerkt door:
a/ parlementloze eenpartijmethode
b/ militarisme: het leger bezit grote macht (het huidige Portugal ?);
c/ neutraliteit tegenover het economisch systeem: fascisme gaat samen met feodaliteit, kapitalisme (!). Parlementloosheid, éénpartijensysteem, legerinvloed zijn ook in zgn. ‘rode’ systemen (socialistische?) aanwezig: zodat, tot op zekere hoogte, ook socialistische systemen fascistische inslag kunnen hebben (dictatuur van het proletariaat ?). De antiautoritaire opvoeding staat niet neutraal tegenover deze typologie: zij leert, van meet af aan, het kind (pedagogisch), de volwassene (andragogisch) kiezen tussen de systemen met bevoorkeuring van het socialistische systeem, natuurlijk, maar dan het anarchische, niet-fascistische type ervan.

Nawoord over de huidige theoretische opvoedkunde.

(1) De huidige fundamentele, wijsgerige opvoedkunde is menswetenschap met sterke nadruk op de sociologie.

(2) Zij is interdisciplinair: historici, wijsgeren; economen; psychologen, vooral sociologen werken samen.

- Daaruit vloeien begripsverschuivingen voort zo b.v. treedt het begrip ‘vorming’ (// Bildung) eerder terug voor het begrip ‘kwalificatie’ (het eerste duidt zelfverrijking aan, het tweede is functioneler: de bruikbaarheid van een opgevoede primeert t.o.v. zijn cultuur!).

Welke grote wijsgerige strekkingen beïnvloeden nu de opvoedkunde ?

(a) De algemene systeemtheorie (Ludwig von Bertalanffy). Zie hoger. Deze is een positievere, neutrale strekking, hoofdzakelijk wetenschappelijk ingesteld.

(b) Twee anti-totalitaire, anti-autoritaire strekkingen :

1/ het kritisch rationalisme met als hoofdfiguur *Karl Raimund Popper* (1902/1994) *The Open Society and His Enemies* (1944), tegen fascisme en communisme gericht; - hij is Kantiaan maar met sterk aan Socrates herinnerende twijfels omtrent de dogmatische waarde van wetenschap, die, aldus Popper, louter voorlopige kennis biedt; - hij is zeker geen positivist, ofschoon hij zich veel met positivisme en positieve wetenschap ophield, toch is het sciëntisme centraal.

2/ de zgn. neomarxistische ‘kritische’ theorie met de Frankfurter Schule als leidende groep: maatschappijkritiek staat hier centraal; wetenskapskritiek komt in het zog ervan (wat bij Popper eerder omgekeerd is); hier ligt de bakermat van de zgn. anti-autoritaire opvoeding.

- In beide laatste strekkingen is zelf-werkdadigheid (self activity: pragmatisten, CS Peirce), arbeid (Hegel, Marx : zelf iets nieuws te voorschijn brengen vanuit de natuur), creativiteit (USA: creativity, komend uit de artistieke sfeer (schepende kunst!)), maar uitgebreid tot het hele leven (het leven als kunstwerk: vindingrijkheid, vernieuwing, oorspronkelijkheid, soepelheid, openheid...) centraal. - Dat betekent dynamisme (Heraklitus, Duits idealisme!) mechanisme (i.p.v. mechanisme (de inerte mens van Leucippus en Demokritus!))!

- In beide laatste strekkingen gaat het - in de lijn der Aufklärung - over emancipatie (ontvoogding) en mondigheid. Kant (1781) zegt: “Auflärung ist der Ausgang des Menschen aus seiner selbst verschuldeten Unmündigkeit. Unmündigkeit ist das Unvermögen, sich seines Verstandes ohne Leitung eines anderen zu bedienen. Selbstverschuldet ist diese Unmündigkeit, wenn die Ursache derselben nicht am Mangel des Verstandes sondern der Entschlieszung und des Mutes liegt, sich seiner ohne Leitung eines anderen zu bedienen. “Sapere aude ! Habe Mut dich deines eigenen Verstandes zu bedienen!” ist also der Wahlspruch der Aufklärung”. - M.a.w. autonomie i.p.v. heteronomie !

Entfremdung.

Dit alles brengt ons tot de vraag naar de zgn. Entfremdung.

-- **Bij Hegel** betekent Entfremdung 'anders worden' zelfs eenvoudigweg 'worden'; de absolute Geest b.v. kent Entfremdung, d.w.z. hij is onderhevig aan anders worden dan zichzelf, of zelfs wording zonder meer.

Dat is dialectiek. -- In dat kader komt het woord *Aufhebung* voor: opheffing, voorbijstreving (achterhaling) hetzij om te doen ophouden ('opheffen' in de negatieve zin) hetzij om te bewaren ('opheffen', verheffen, in de positieve zin.- Bij Hegel betekent 'Aufhebung' tegelijk negeren en bewaren (dus negatief en positief samen : zo wordt het primitieve stadium én genegeerd (het houdt op) én verheven (het positieve erin blijft bewaard) in het latere cultuurstadium. Zo de dialectiek van de heer en de slaaf : - de heer, omwille van zijn luiheid (vadsigheid) en genotzucht, vervalt geleidelijk tot het slavenniveau (hij wordt de 'slaaf' van zijn noden begeerten!); - de slaaf, omwille van zijn arbeidzaamheid, verwerft geleidelijk het meesterschap over zichzelf en over de natuur - Men ziet (anders) worden is dialectiek (ontvreemding,- men vertaalt geregeld met 'vervreemding', - wat problematisch is, - of met 'aliënatie'; en ook, opheffing in de tweeledige betekenis.

- **Bij Marx** betekent Entfremdung de toestand van diegene die, ten gevolge van de uitwendige levensvoorwaarden van religieuze (Religion Opium des Volkes! Zin die reeds van Kant dateert), politieke en vooral economische aard (het kapitalistisch systeem), niet meer over zichzelf beschikt en dan ook als een 'ding' (*Verdinglichung*) behandeld wordt en zo de slaaf wordt van de 'dingen' (d.i. niet-humane werkelijkheden), vooral van het geld.—

Men ziet dat de zgn. Hegeliaanse dialectiek van de heer en de slaaf door Marx materialistisch en vooral socio-economisch geïnterpreteerd wordt! de proletariër is een 'entfremdeter', een ontvreemde, d.i. wat van hem is, allereerst zijn eigen identiteit; zijn ik, zijn zichzelf-zijn, is hen ontnomen.

Men ziet zeer duidelijk dat Entfremdung met hetero.nonie (zijn wetten van een heteros, aan andere dan zichzelf, ontvangen uitstaans heeft: de proletariër is anders (dan hij was, dan zichzelf) geworden 'door een onmenselijk systeem; hij is niet meer zichzelf.

-- Aliénation, in het Frans, betekent:

(i) **juridisch:** het eigendomsrecht verzaken t.v.v. een andere (alienus = wat van een alius, een andere, is; alienare = ontvreemden in de juridische zin en ook in de psychiatrische zin);

(ii) **psychiatrisch:** mentale stoornis die een mens van zichzelf (zijn zelfbezit) berooft en tegelijk van zijn contact met zijn medemensen (krankzinnigheid : maison d' aliénés b.v.).

- Bij Marx speelt de juridische en zelfs de psychiatrische betekenis mee; bij Hegel zijn beide betekenissen vooral geestes- en cultuurhistorisch verwerkt.

Het begrip Entfremdung is één der basisbegrippen van de huidige cultuurtaal geworden. Daarom was deze uitweiding nodig. Ook in de recente Duits-idealistisch: en Marxistisch beïnvloedde peda- en andragogiek is het een sleutelbegrip geworden de zin van opvoeden is precies het kind, de (schijnvolwassene uit zijn Entfremdung loswerken om hem zichzelf te leren zijn en over zichzelf te leren beschikken.

Een katholieke stellingname.

De antiautoritaire opvoeding heeft haar katholieke equivalent in het scholastisch begrip 'subsidiaritas', d.i. hulpverlening. In *Quadragesimo anno* (15.05.1931) wordt beroep gedaan op het zgn. subsidiariteitsbeginsel : het collectivisme overwoekert de persoon; staatstotalitarisme eveneens

- Bevoogding in plaats van opvoeding tot zelfstandigheid en zelfwerkdadigheid, overwoekert in gezin en school de persoon van het kind of de volwassene.

De katholieke gedachte, scholastisch georiënteerd, ging uit van het beginsel “*Omne agens agendo perficitur*”, “Ieder werkdadig wezen bereikt volkomenheid dank zij (de hem eigen) werkdadigheid”. Daarop steunt dan de (relatieve) onafhankelijkheid van de menselijke persoon tegenover de gemeenschap, die slechts in en, meteen ook, voor haar leden bestaat : doodt alle leden van een gemeenschap, en er is geen gemeenschap meer.

- Daarop steunt ook de (relatieve) onafhankelijkheid van de subsystemen van het maatschappijstelsel (supersysteem); m.a.w. het collectief der totale maatschappij mag de eigen werkdadigheid van de sociale subsystemen als gezin, onderneming, jeugdbeweging, e.d.m., niet vervangen; het moet er zich subsidiair tegenover gedragen, zelfs daar waar het voorrang heeft tegenover die subsystemen (Het algemeen welzijn als gaande voor het particuliere of singuliere welzijn). Men heeft dat wel genoemd ‘het recht van de kleinere leefkringen’.

-- Men ziet dat de katholieke scholastiek van een welbepaald dynamisme uitgaat en de inertie die de miskennis van het dynamisme van de persoon, resp. van de kleinere collectieven (tegenover het totale maatschappijcollectief) impliceert, niet aanvaardt. De persoon tegenover ieder collectief, - het kleinere (of sub-) collectief tegenover het grotere (of super-) collectief : ziedaar wat dit scholastisch dynamisme benadrukt; maar ook persoon tegenover persoon wordt benadrukt! Dit dynamisme betekent dat, in beginsel, de ene persoon het kan zonder de andere persoon, de persoon zonder het collectief, het subcollectief zonder het supercollectief, slechts daar waar, door zwakheid of onvolwassenheid, persoon, resp. subcollectief het niet aankunnen, daar komt de andere persoon (b.v. de opvoeder) of het collectief tussen maar steeds subsidiair, d.i. hulpverlenend, niet vervangend en overwoekerend (wat, dan, zou de eigen ‘actio’, de eigen werkdadigheid van persoon, resp. sub-collectief miskend worden en tot inertie (traagheid) herleid).

-- Het is daarom dat de scholastiek de overtollige heerschappij even goed verwerpt als de zgn. nieuwe anti-autoritair: heerschappij is goed, maar dan subsidiair, niet om zichzelf gewild! Als zij meer is en anders dan hulpverlenend, dan is zij, scholastisch gesproken ‘overtollig’!

- Bijbels is dit het zaai-oogstbeginsel “Wat de mens zaait, zal hij ook oogsten”; zo oordeelt God de mens, nl. o.l.v. immanente sanctie (innerlijke straf; door de gevolgen van de eigen daden te laten ondergaan, althans in zo ruim mogelijke mate). - Dat impliceert de (relatieve) autonomie van de schepping tegenover de Schepper, die zich, scholastisch uitgedrukt, ook subsidiair gedraagt tegenover zijn schepselen, die hij liefst zelf-werkdadig (agentes) ziet. M.a.w. God mijdt elke overtollige autoriteit! Tenzij waar het schepsel, door onmacht, onvolwassenheid, te kort schiet.

Het dialectisch beginsel (niet de antithese maar de synthese) heet scholastisch ‘aurea mediocritas’, de gulden middenweg: i.p.v. zowel de eigen werkdadigheid ofwel de ingreep van buiten uit (door de andere persoon, door de collectieven) te overdrijven en tegen elkander op te schroeven (als overdreven deelwaarheden waarop men zich centreert, matigt men beide extremen en coördineert men ze. Die coördinatie of synthese ‘verzoening’ heet ‘gulden middenweg’, - wat volstrekt iets anders is dan middelmatigheid! Deze laatste is een vorm van inertie, gebrek aan dynamisme.

- Men ziet dat de hoofdstellingen van de antiautoritaire opvoeders ook scholastisch formuleerbaar zijn.

- Evangelisch zij nog aangehaald dat geen houding zich subsidiairder (of anti-autoritairder, als men wil) gedraagt dan de agapè, de caritas, de naastenliefde. Die geeft zelfs haar leven voor de beminde. Dat heeft het christendom steeds er trachten in te krijgen...

30.06.1975

„**A**ufklärung ist der Ausgang des Menschen aus seiner selbst verschuldeten Unmündigkeit. Unmündigkeit ist das Unvermögen, sich seines Verstandes ohne Leitung eines andern zu bedienen. Selbst verschuldet ist diese Unmündigkeit, wenn die Ursache derselben nicht am Mangel des Verstandes, sondern der Entschließung und des Muthes liegt, sich seiner ohne Leitung eines andern zu bedienen. Sapere aude! Habe Muth, dich deines eigenen Verstandes zu bedienen! ist also der Wahlspruch der Aufklärung.

Faulheit und Feigheit sind die Ursachen, warum ein so großer Theil der Menschen, nachdem sie die Natur längst von fremder Leitung frei gesprochen (naturaliter majorennnes), dennoch gerne Zeitlebens unmündig bleiben; und warum es Anderen so leicht wird, sich zu deren Vormündern aufzuwerfen. Es ist so bequem, unmündig zu seyn. Habe ich ein Buch, das für mich Verstand hat, einen Seelsorger, der für mich Gewissen hat, einen Arzt, der für mich die Diät beurtheilt, u. s. w, so brauche ich mich ja nicht selbst zu bemühen.

2ter Band.

K f